

LiGet

2026-3
március

TARTALOMJEGYZÉK [XXXIX. évfolyam 3. szám]

ARROBORI

Kovács Gábor MINDIG BONTOTT TÉGLÁBÓL	4
Tevesz László RÖVID ESZMEFUTTATÁS A NEMZETRŐL	14
Tallár Ferenc LIBERÁLIS ÉS ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA	41
Fleck Zoltán GYÁVÁK ÉS SZNOBOK A HATALOM SZOLGÁLATÁBAN	57
Dobosi Bea INGATLAN	67
Reményi Tibor ALKU	72
Vörös István AZ EGYETEMSZIGET [23]	73
Horgas Judit AZ AGGASTYÁN	84
Éber Márk Áron TÖRTÉNELEM ALULNÉZETBŐL	86
Taizs Gergő HA EGYÁLTALÁN	96
Gyetzvai Balázs LAGER	98
Maczák Orsolya Rita ZEBRA	100

SZÓ-BESZÉD

Vörös István | **VANNAK-E ÚJ VIZEK A KÉTSÉGBEESÉS
KORÁBAN** 103

„KÉSHET A TAVASZ...?”

Kicsák Lóránt | **NINCS LEHETETLEN, CSAK TEHETETLEN** 112

Kapitány Máté | **EGYRE KÖNNYEBB LESZ** 126

Kiadja | Liget Műhely Alapítvány
1122 Budapest, Kissvábhegyi út 4-6.
info [kukac] ligetmuhely.com

ISSN 1789-4980

Alapító szerkesztők | Levendel Júlia, Horgas Béla
Felelős szerkesztő | Horgas Judit
Tervezőszerkesztő | René Margit
Olvasószerkesztő | Bognár Anikó
Tudományos lektorok | Kiss Lajos András, Victor András

Szerző
Kovács Gábor

Dátum
2026. márc. 01.

ESSZÉ

ARROBORI

MINDIG BONTOTT TÉGLÁBÓL

[ARROBORI]

Farkas Attila Márton ARROBORI című könyve 20 évvel ezelőtt jelent meg, most ezzel a címmel rovatot indítottunk, amelyben szerzőink a könyvhöz kapcsolódva mai jelenségekre reflektálnak

[Hogy húsz év múlva ne ez a...](#) – ugrott be Kicsák Lóránt 2024-es esszéjének címe, amikor megkaptam a szerkesztőtől a felkérést, hogy írjak Farkas Attila Márton (FAM) húsz évvel ezelőtt megjelent könyvéről. Kicsák szövegének címe Cseh Tamás [1979-es dalszövegének](#) refrénjére utal:

„Egy mosókonyhában
bár kitaláltam
én azt, hogy mi lesz,

a jövőt kértem én,
hogy bármit is akar,
ne, ne ez legyen a dal.

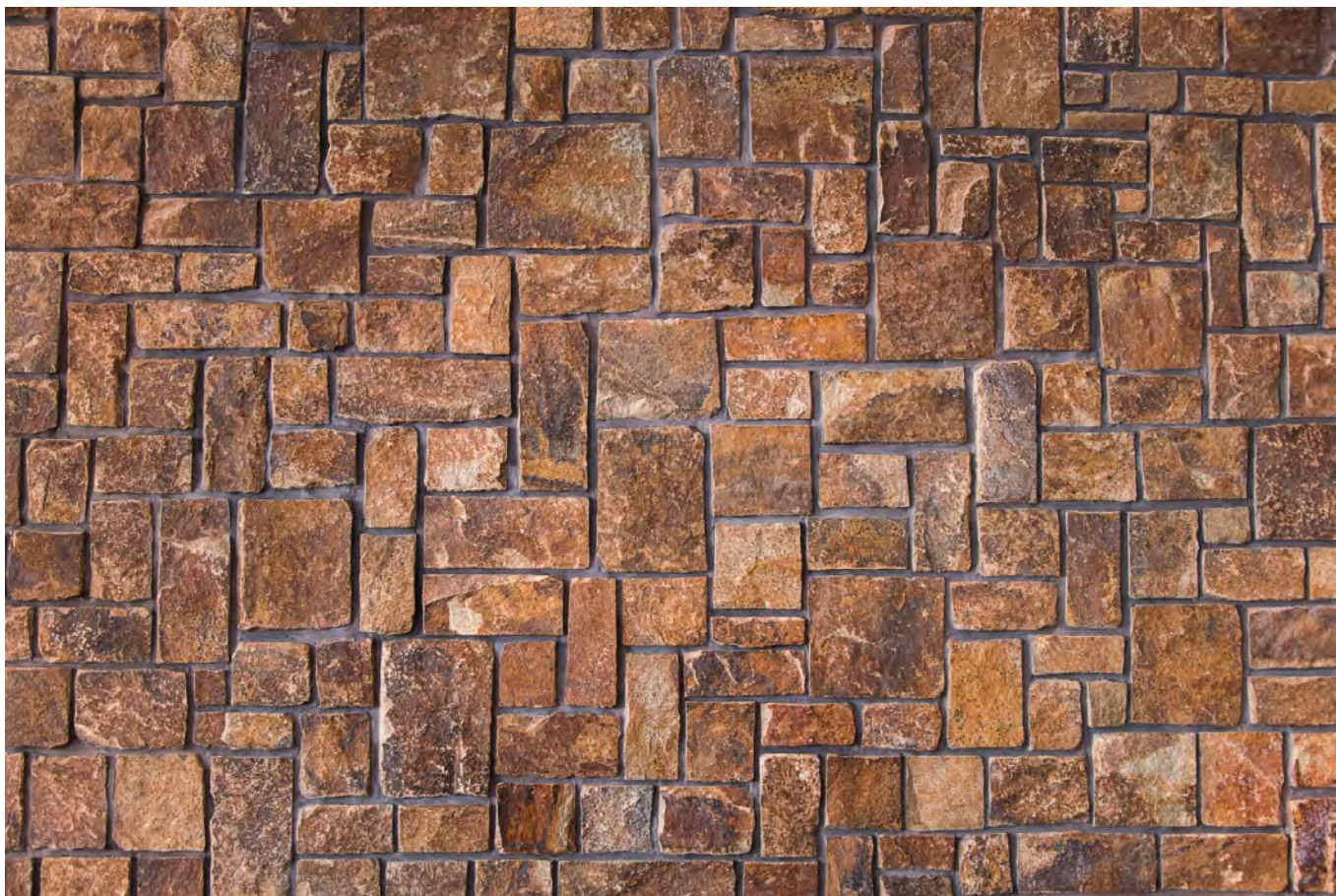
.....

És attól félttem, nehogy majd így legyen,
csak tíz év múlva ne ez a dal legyen”

Az 1979 óta eltelt – abban az évben voltam elsőéves az ELTE filozófia-történelem szakán – közel fél évszázadban sok minden megváltozott Magyarországon, ám ez a félelem azóta is visszatérő útitársunk. Amikor Bibó István zsákutcás helyzetekről, vissza-visszatérően zsákutcákat produkáló magyar történelemről ír, ugyanerre gondol: némiképpen más hangszerelésben, de újra és újra ugyanazt éneklő országról. Ám ő – alapvetően optimista és 'megátalkodottan jóhiszemű' ember és gondolkodó lévén – nem hitt valamiféle magyar fátumban és meggyőződése volt, hogy lesz majd itt új dal.

FAM 2006-os könyvében – amelyet annak idején nagy tetszéssel olvastam – a magyar politikai közbeszéd fölöttébb tartósnak mutatkozó, politikai kataklizmákat makacsul túlélő mintázatait elemezte nagy elmeélel. Vajon mondanak-e a máról valamit ezek a gondolatmenetek? Ha igen, az jó hír a szerzőnek – mert alapvető jelenségre mutatott –, ám kevésbé jó hír a mának.

Eltöpreng ezen maga a szerző is öt évvel ezelőtt, az [esszégyűjtemény e-könyv változatának előszavában](#): „Az *Arbori* csupán első pillantásra, és csak részben szól a '90-es évek és az ezredforduló hazai viszonyairól, jelenségeiről. Valójában azokról az évszázados gondolkodásbeli mintákról szól, amelyek kormányzatoktól, rezsimektől, sőt, rendszerektől függetlenül keserítik életünket. Ebből a szempontból könyvem időtálló és mindig aktuális.” /7. o./

Igen, a könyv bizony aktuális. Sajnos, és nem egészen alaptalan a pesszimista vélelem, hogy esetleg újabb húsz év múlva is az lesz. A történelmi múlt makacs, soha nem lehet tiszta lappal kezdeni. Erre példa a 20. századi ún. létező szocializmus története: magyarországi változatának gondolkodási mintázatát és az ezt tükröző politikai közbeszédet a könyv részletesen elemzi. 'A múltat végképp eltörölni' gulágokba torkolló messianisztikus attitűdje ellenére egy idő múlva a múlt társadalmi és pszichikai struktúrái újraéledtek – még ha másként is hívták ezeket. És hát a múlt eltörlésének történelmi szerepére kijelölt rabszolgahad továbbra is rabszolgahad maradt, hiába hazudták uralkodó osztálynak. George Orwell klasszikus szatírájának végén az állatok – akik ugye, egyenlők, de némelyek azért egyenlőbbek a többinél – bekukucskálnak az elkergetett Gazda házába, és hökkenten konstatálják, hogy a hajdani győztes forradalmat vezető disznók élcsapata mindinkább emberalakot ölt. Ezt a tapasztalatot fogalmazták meg a rendszerváltás első éveiben született viccek: a szocializmusban az a legrosszabb, ami utána következik. Vagy a másik, teoretikusabb hangvétellű párbeszéd: mi a szocializmus? A kapitalizmushoz vezető, legtöbb szenvedéssel járó, legfájdalmasabb út.

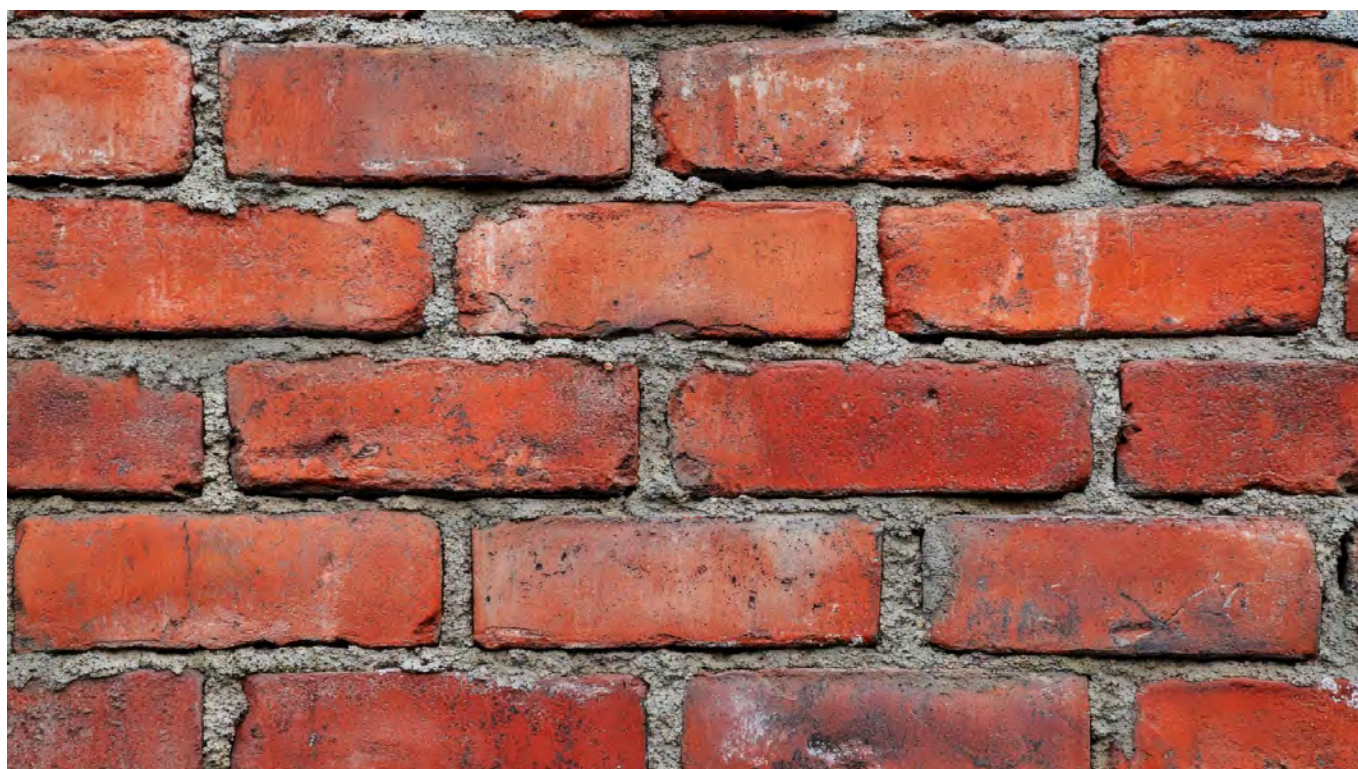

süket duma

No de mi az arbori? FAM annak idején hosszú Hamvas Béla-mottóval indokolta a furcsa címet. Mostani vitaindítójában megmagyarázza a címválasztást, egyben összefoglalja a könyv alapgondolatát: „A halandszaszó az ideológiát, pontosabban az elnyomó rezsim süket dumáját jelképezi. Az arbori a szocializmus építése, az arbori a keresztény-nemzeti állam, az arbori

a társadalmi haladás, az arbori az árja birodalom, az arbori a kommunista jövő, vagyis minden huszadik századból ismert jelszó, eszme, frázis összegző neve, s értelme pontosan ugyanannyi, mint ezeknek. Úgy láttam, a rendszerváltás nem szabadított meg bennünket ettől, csak a szocialista ember és a társadalmi haladás helyére a szabad piac és a verseny került, miközben szabad piac, verseny vagy valódi liberalizmus nagyjából pont annyi volt, mint korábban szocializmus és társadalmi haladás."

Hamvas a köztudatban a 20. századi tradicionalizmus első számú – és nemzetközileg is jelentős – magyar gondolkodójaként szerepel. (Ha valakit érdekel a téma, ajánlom [egy régebbi Liget-esszém](#)et. És ez így is van. Ám az kevésbé ismert, hogy a hajdanvolt aranykor ősi bölcsességét rekonstruálni akaró ezoterikus gondolkodó mennyire éles szemű és vitriolos tollú megfigyelője volt kora szörnyű abszurditásainak és az ezek által eltorzított emberi létezés mindennapi helyzeteinek. Túlpontos leírásait keserű ironia és a torz realitástól elemelkedést lehetővé tevő humor lengi át. Nem meglepő hát, hogy Farkas Attila Márton a magyar történelem makacsul visszatérő, a közbeszédet meghatározó mintázatokat elemző írásaiban gyakran hivatkozik rá.

Igen, az 'arbori' halandzsaszó, sejtethetően Ady Endre *korbori*-konceptiója inspirálta. Már csak azért is, mert az arbori éppen az ellenkezőjét teszi annak, mint az Ady-féle korbori. Az első ugyanis szétzilálja, álközösségé, hamisságokban és hazugságokban élővé teszi a nemzetet, míg Ady szerint a korborinak éppenséggel egy új és valódi magyar nemzetet kellene teremtenie. A [Korbori](#) című publicisztika a háború alatt, 1917-ben született, de csak a költő halála után, 1924-ben jelent meg a Nyugatban – a folyóirat szerkesztőinek magyarázata szerint ennek oka a háborús cenzúra volt. A korbori fogalmát Ady az etnográfiaiából kölcsönzi:

„Ausztráliában van egy nagy néptörzs, mely a világ első poéta-népe, mert kitalálta a Korborit. A Korbori, nagy szerelmes táncorgia, amelyhez – a nők muzsikálnak. Ezek az ausztráliaiak íme intézményesen megjelképezték a nagy emberi rejtélyt. Azt, amit a francia finomkodók a nemek

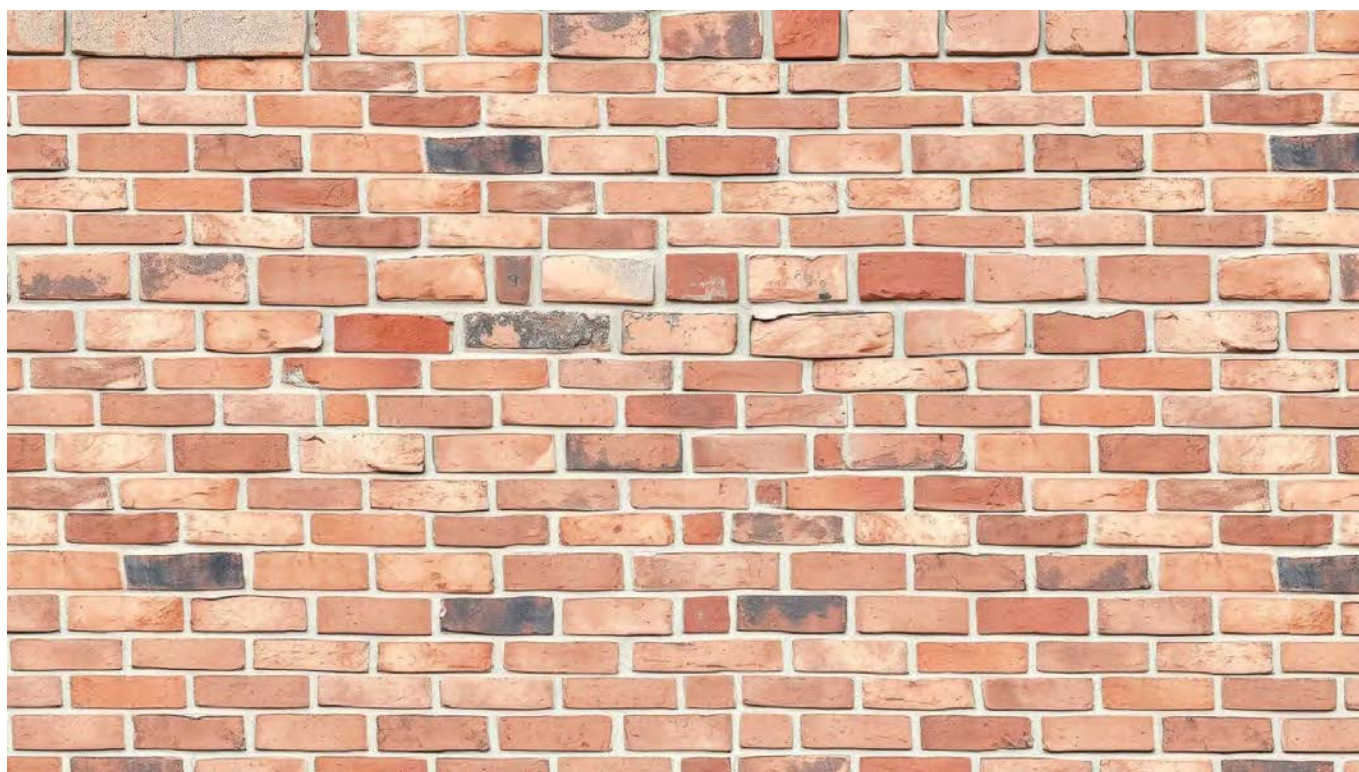
halálos gyűlöletének kereszteltek el. A Korroboriba bele is lehet halni, erotikus szerelem-gyűlöletben, ott a muzsikáló nők lábai előtt. A zene szól, a nők kacagnak és várnak s mi kitáncoljuk magunkból az utolsó csöppnyi szerelmet, életet”.

eugenikai indíttatás

A magyar nemzetépítés a korban nagyon gyakran eugenikai indíttatású – a századfordulón az eugenika nem a szélsőjobbhoz kötődött, kedvenc eszme volt a baloldalon is: elég belelapozni a korabeli folyóiratokba.^[1] Így a modern magyar nemzetnek a magyar és zsidó elem biológiai-kulturális összeolvadásából kellene kiemelkednie: „Micsoda gyávaság volt még meg nem mondani, hogy a Korroborit üzzük, járjuk pár évtized óta a Duna-Tisza táján? Itt két fajtátlan s egyformán idegen fajta szeretkezik egymással a Korrobori szabályai szerint. A már megcsinált kultúrák lemásolt zeneszerszámaival foglalt itt helyet a zsidóság. S mi, akik magyaroknak nevezzük magunkat, gyűlölvé-vágyva ropjuk a szerelmi táncot. Itt egymást fojtogatva a szerelemtől, vagy új népet produkálunk vagy pedig utánunk az özönvíz. Az az erdélyi prédikátor nem ezt érezte-e, amikor együgyűen, de lelkesen, a zsidó-magyar atyafiságról írt könyvet?”

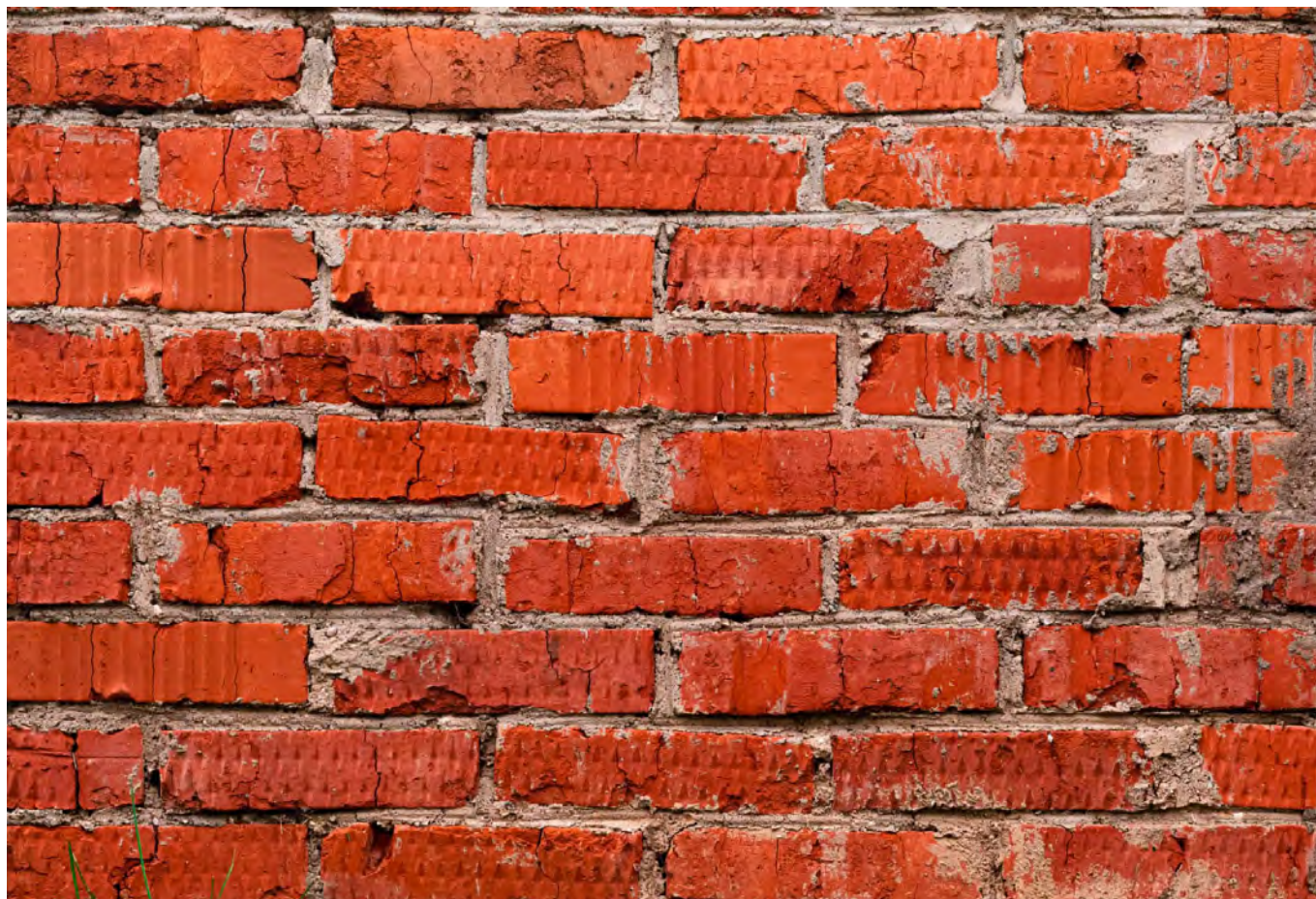
Farkas Attila Márton kötetének egyik alapesszéje a *Zsidókérdés Magyarországon – ma*. Lényeges, hogy Adynál – a korszak vitalista rasszizmusától inspirált eugenikai koncepció ellenére – a nemzetnek határozottan politikai jellege van. Mert hiszen így ír magáról: „A zoon politikonnak én nemcsak társas lényi, de politikus-magyar igazolása vagyok.” Ezzel szemben a Hamvastól kölcsönzött arbori a magyar politikai nemzet megszületését lehetetlenné tevő, egymással acsarkodó, egymást gyűlölő, s paradox módon egymás tükörképeiként létező politikai törzsek közbeszéd-mintázatainak számba vételét jelenti: kuruc – labanc, népi – urbánus stb. A könyv esszéi az ezredforduló előtti és utáni magyar politikai közbeszédet elemzik a korabeli nemzetközi helyzetben. És ez így nagyon is helyénvaló, mert hiszen a mindenkori magyar politikai közbeszéd a nagyvilág történéseire reagál a maga sajátos – és persze torz – módján. Annak idején Németh László a két világháború között a külföldhöz, mindenekelőtt az ún. Nyugathoz való, látszólag szembenálló, ám provinciális mivoltában nagyon is egyforma viszonyulást ironikusan sznobok és parasztok oppozíciójaként írta le.

Farkas Attila Márton vitaindítójában a könyv szövegeinek születési körülményeire emlékezve úgy látja, hogy a millenniumot követő években – a NER regnálását megelőző időszakban – számára a legviszolyogtatóbb a késő Kádár-korszak technokráciájából verbuválódott hatalmi elit konformizmusa volt. Ez biztosította a hézagmentes beilleszkedést – a társadalmi következményekkel nem törődve – a korszak neoliberais világkapitalizmusába. Mindez az öngyarmatosítás jól ismert és jellegzetes gondolkodási és nyelvi mintázataival történt. S ez átvezet a magyar történelem egyik központi kérdéséhez, az ún. Nyugat-viszonyhoz – ami inkább kulturális, politikai és gazdasági kategória volt, mintsem földrajzi, hiszen Nyugatnak számított Japán vagy Dél-Korea is. És összefonódott a modernizáció problémájával. A dilemma valamikor a reformkorszakban vetődik fel első ízben: Kelet vagy Nyugat? Ez a gyökere a labanc – kuruc és népi – urbánus viszálynak. A kérdés már Széchenyinél fölmerül a *Kelet népében*, előkészítve a – manapság ismét divatosá vált – nemzetkarakterológiai tipologizálást.^[2] Mintakövetésre vagy valamiféle különutas, autochton, a nemzeti alkatnak megfelelő modernizációra van-e szükség? Egyáltalán, mit jelent a modernizáció? A két világháború között ehhez a dilemmához társult – a NER politikai narratívájában központi szerephez jutó – a főképpen Spengler könyve által ihletett 'Nyugat alkonya' vagy a 'hanyatló Nyugat' motívuma. A Nyugat népei elveszítették vitalitásukat, megöregedtek, nincs már meg bennük a nyugati civilizációt teremtő és naggyá tevő életerő – a korszak kelet-európai és persze magyar nemzetkarakterológiáinak vissza-visszatérő motívuma ez. Az önértékelés zavarával. Bibó írja, hogy a Nyugathoz való viszony – a krónikus kisebbségi komplexus folyamánként – két, egyformán patológikus véglet között ingadozik. Az egyik az önfeladó – a Farkas Attila Márton által leírt öngyarmatosító, szolgálai konformista, poszt-szocialista-neoliberais – attitűd, ami aztán az ellentétébe, az abszurd és komikus melldőngetésbe csap át. Ennek vagyunk tanúi az utóbbi 16 évben.

De az a világ, amelybe a mai magyar politikai berendezkedés beágyazódik, gyökeresen átalakult. Ez a – mélyben már évtizedekkel korábban elkezdődött – korszakváltás az utóbbi esztendőben brutálisan vált nyilvánvalóvá, letagadhatatlanná. Legfeltűnőbb jele az immáron négy éve Európa keleti végein zajló – az elvesztett birodalmi területek legalább egy részének visszaszerzését célzó orosz támadással kezdődő – orosz–ukrán háború, illetve Donald Trump második elnöki ciklusa. Az első elnökségét még lehetett véletlenszerű, kijavítható rendszerhibának, afféle üzemi balesetnek látni – sokan így is voltak vele, s megnyugodtak, amikor Joe Biden elnök lett. Alapvetően félreértve a helyzetet úgy hitték, hogy egy választás mindig esetleges végkimenetele vissza tud fordítani a mélyben zajló strukturális átalakulásokat. (Érdemes elolvasni [Tevesz László írását](#).)

Amerikának a kezdetektől döntő szerepe van a modernitás történetében. FAM könyvének egyik remek írásában, a *Fahrenheit 9/11 Magyarországon* középponti téma az akkori mainstream mélyen szervilis magyar politikai közbeszéd, az Amerikához, az akkor éppen a neokonzervatív ideológia által vezérelt Újvilághoz való viszony. Hannah Arendt *Forradalom*-könyvében, az amerikai és francia forradalmat összevetve úgy látja, hogy Amerika – jóllehet politikai eszméi az európai antikvitásban és az európai felvilágosodásban gyökereznek, a modern világ új rendjét – novus ordo seclorum, ahogy az egydolláros bankjegy felirata hirdeti – képviseli. Sajnos, egyáltalán nem alaptalan a félelem, hogy ami most az Amerikai Egyesült Államokban történik, ismét csak egy új világkorszak még kialakulófélben levő új rendjét mutatja fel. Nagyon-nagyon felszínes holmi madman-szindrómáról beszélni, vagyis azt gondolni: merőben a véletlen műve, hogy egy narcisztikus pszichopata a világ legerősebb birodalmának élére került. Ami Amerikában történik, az a modern történelemben – Nagy-Britanniát leszámítva, példátlan módon – több mint két évszázada folyamatosan létező – időnkénti alkotmánymódosításokkal karbantartott – politikai szerkezet szétzilálásának kísérlete. Nem lehet tudni, sikerül-e – csak reménykedni lehet, hogy nem.

Akárhogyan is, valami visszavonhatatlanul megváltozott. A felvilágosodás eszméi által inspirált modernitás politikai berendezkedése, a liberális demokrácia és az erre alapozott nemzetközi rend – ezek aranykora a második világháború utáni évtizedekre esik és a nyolcvanas években a neoliberális globális-digitális kapitalizmus fölemelkedésével indul hanyatlásnak – a globális felmelegedés következtében eltűnő sarki jéghez hasonlóan szemünk láttára olvadozik. (Ajánlom az olvasók figyelmébe a *Válaszonline* felületén megjelent [Körösényi András-írást](#), illetve az ezt követő vitát.)

krónikus önértékelési zavar

Mi a helyzet Magyarországgal ebben az új szituációban? Hogyan néznek ki a FAM által oly nagy elmeélel pellengérré állított visszataszító minták a jelenkori politikai közbeszédben? Hogyan állunk a szervilizmussal és öngyarmatosító beállítottsággal manapság, amikor a kormányzati propaganda monomániásan ismételtetett lózungja a szuverenitás? A komikus és abszurd melldöngetés persze ugyanannak a krónikus önértékelési zavarnak a visszája, amiből az éppen aktuális nagyhatalom előtt szolgain meghunyászkodó öngyarmatosító beállítódás is táplálkozik. Az éppen regnáló, kirívóan piramisszerkezetű – a csúcson a mindent eldöntő vezetővel –, mélyen oligarchikus politikai elitnek sikerült mindkét viselkedés- és beszédmódot egyesítenie. Ugyanaz a száj fúj hideget és meleget – ráadásul egy időben.

Miért? Mert a NER első embere úgy látja, hogy csak az erő érdemli meg a tiszteletet. Ám itt ismét nem csak egyetlen ember idioszinkráziájáról van ám szó! A történelemnek és a politikának az erőre és a harcra épülő bellicista szemlélete már divatba jött egy ideje. Mint oly sok másban manapság, itt is egy korábbi, a két világháború között dominánssá váló világszemlélet újracsomagolásáról van szó. Amikor barát és ellenség szembenállását emlegetik, mint a politikát és a történelmet meghatározó és mozgató ellentétet, persze Carl Schmitt – vagy éppen Oswald Spengler és Ernst Jünger – neve kerül elő, jóllehet a motívum sokkal régebbi. A történelem és politika bellicista szemléletét a 19. század örökítette át az utókorra: gondoljunk csak Marx osztályharc-elméletére vagy Darwin teóriájára, amelyben az evolúció hajtómotorja az élelemforrások szűkössége által generált, a fajok túlélésért folytatott harcban megvalósuló természetes kiválasztás. A század második felének feszültségekkel terhelt valósága termékeny táptalaja volt a szociáldarwinizmusnak, amely – szűklátókörűen interpretálva a darwini teóriát, amelyben azért ott van a fajok közötti kölcsönösség gondolata is, az ugyancsak ekkortájt megjelenő ökológia kiindulópontja – az emberi életvilágot mozgató erőnek a legéletképesebbek túlélését biztosító harcot látta, a nemzetek életében és a nemzetek viszonyában egyaránt.

A 19. század végének nagyhatalmi tömbök kialakulásához vezető politikai vetélkedése sok tekintetben riasztóan hasonlít – nem ugyanaz persze – a mostanság körvonalazódó geopolitikai helyzetre. Abban mindenképpen, hogy elsődleges politikai maximává most is a 'might is right' elve válik: az erősebbnek mindig igaza van, így nincs is szükség külső legitimációra, mert a hatalmi erőn alapuló sikeres cselekvés önlegitimáló. A szociáldarwinizmus reneszánsza ez a geopolitika színpadán. A világot uraló nagyhatalmaknak ugyanúgy területre és nyersanyagokra, valamint ezt biztosító kvázi-gyarmatokra van szükségük, mint a boldog békeidők vége felé. Trumpnak Grönland és Kanada kellene, no meg a ritka földfémekben gazdag Ukrajna és az Antarktisz bányakincsei. A dolog keserű iróniája – és a korábbi naiv technoutópiák csattanós cáfolata –, hogy ezekre a hatalmi pozícióhoz nélkülözhetetlen digitális csúcstechnológia – lásd világháló, drónok, mesterséges intelligencia etc. – csillapíthatatlan nyersanyagéhsége miatt van

szükség. A régi hegemón, az USA és az új kihívó, Kína rivalizálását egyre gyakrabban egy új hidegháború korszakaként írják le. Persze az analógiával mindig csínján kell bánni: a mostani helyzet számos tekintetben különbözik a 19. század végi szituációtól. Nem utolsósorban abban, hogy a gazdasági globalizáció következtében ma kibogozhatatlanul összefonódtak az egyébként politikai téren a hegemóniáért egymással vetélkedő nagyhatalmak.

nem szívderítő

Az ember nemigen tud szabadulni a gondolattól, hogy Magyarországon a kereslet és kínálat egymásra találásáról volt szó az utóbbi másfél évtizedben. Nem különösebben szívderítő a gondolatmenet lezárása sem FAM könyvében: „És ahogyan a kádári konformizmus és cinizmus alapozott meg az újkapitalizmusnak, s vele a magyar neoliberalizmusnak, úgy lett ez utóbbi alapja a NER-nek. Egyikből következett a másik, egyikre alapozott a másik. Az újabb automatikusan úgy jelenik meg, mint a korábbi antitézise, és rá alapozott a szónak abban az értelmében is, hogy az előző kurzustól a hasznosítható hatalomtechnikai fogásokat is elleste. Mindez azonban egyetlen bomlási folyamat különféle fázisainak is tekinthető.”

Ha helytálló a szerző rezignált konklúziója, akkor – az ismert hegeli triász dialektikájának logikájából következően – a tézist és az antitézist a szintézisnek kell követnie! És hát túl sok optimizmusra nincs okunk ennek a lehetséges szintézisnek a természetét illetően. Triviális megállapítás, jöllehet gyakorta megfélekedeznek róla, hogy a politika és a történelem szükségképpen bontott téglából építkezik. A politikai közbeszéd *Arrobor*-ban elemzett mintázatai azért olyan szívósak, mert bizonyos mélystruktúrák – anyagiak és társadalompszichológiaiak – makacsul revitalizálódnak az egymást követő, eleddig újra és újra zsákutcákba torkolló rendszerváltásokon keresztül. Bibó optimizmusa – hogy ki lehet törni az egymást követő zsákutcák *circulus vitiosus*ából – a szabadság kis köreire vonatkozó, egyébként Hajnal Istvántól kölcsönzött elgondolásán nyugszik. Eszerint az európai politikai fejlődés demokratikus jellegének garanciája az alulról fölfelé történő társadalomfejlődés. A nagypolitika intézményrendszere a lokális struktúrákból, a szabadság kis köreiből nő ki. Csakhogy a mai napig újra és újra a – más-más köntösben és más-más ideológiával megalapozott – tirannikussá torzuló magyar politikai berendezkedések abból fakadnak, hogy a mélyben tartósan tovább élnek a zsarnokság kis körei, míg a szabadság kis körei csak múló pillanatokra jönnek létre és nem képesek tartóssá válni. A kérdés most is az, sikerül-e ezen változtatni. Ha nem, akkor Lányi Andrásnak 2030-ban alighanem hozzá kell majd fognia a *Felforgatókönyv* második kötetének szerkesztéséhez.

---

[1] Ha valakit érdekel a téma, annak ajánlom [Totalitarizmus és fajelmélet](#) című írásomat

[2] A nemzetkarakterológiára vonatkozóan lásd: [A volgai lovas esete az orosz medvével, a gall kakassal és az angol buldoggal](#)

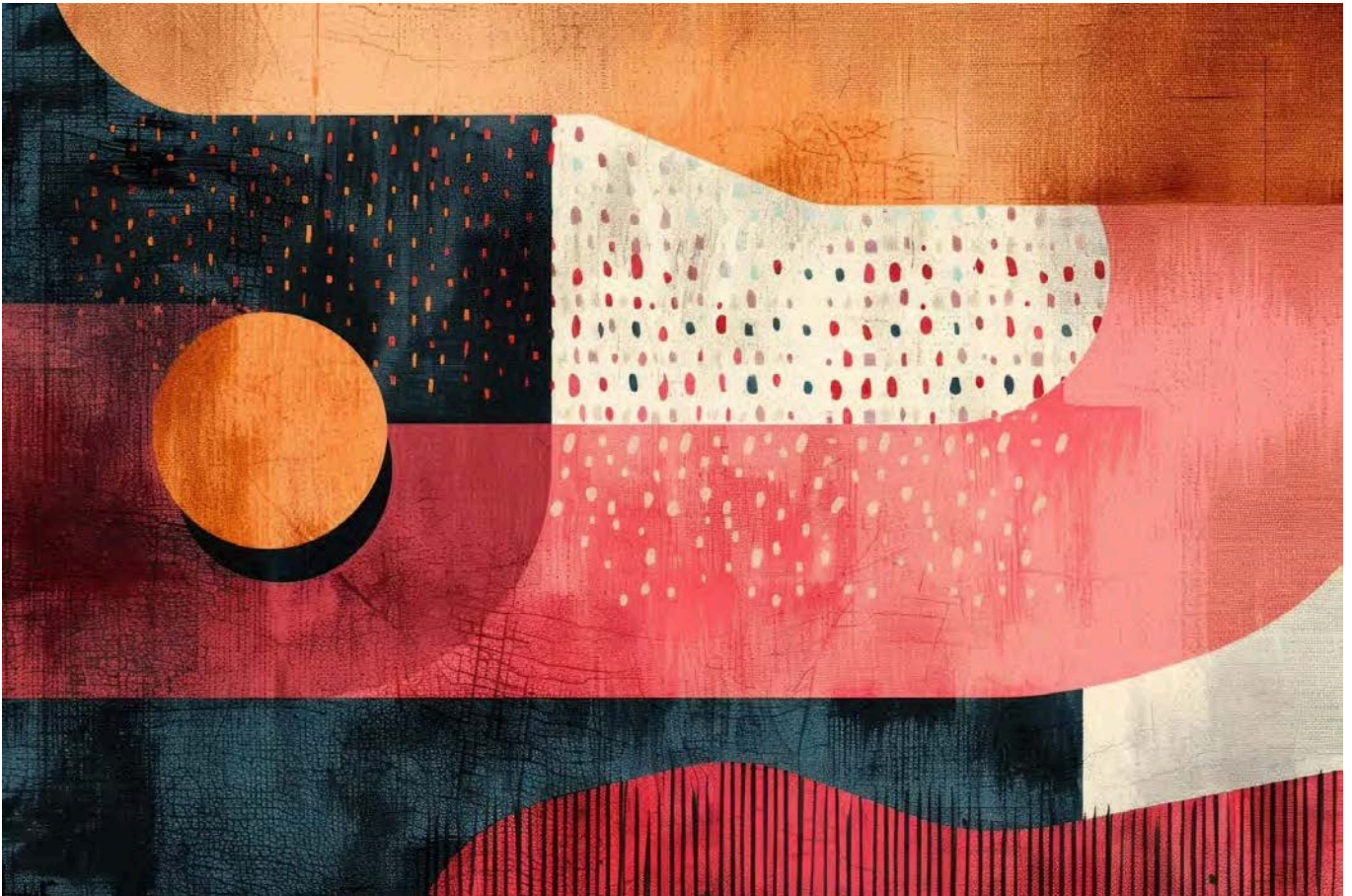
Szerző
Tevesz László

Dátum
2026. márc. 15.

ESSZÉ ARROBORI

RÖVID ESZMEFUTTATÁS A NEMZETRŐL

[ARROBORI]

Farkas Attila Márton ARROBORI című könyve 20 évvel ezelőtt jelent meg, most ezzel a címmel rovatot indítottunk, amelyben szerzőink a könyvhöz kapcsolódva mai jelenségekre reflektálnak

„Minden valódi nemzet- és államiságtudat történelmi ismereteket és történelmi számadást követel.”

Johan Huizinga

„Egy nemzet csak akkor létezik, ha vég nélkül keresi önmagát...”

Fernand Braudel

Farkas Attila Márton (FAM) remek esszékötetének talán legérdekesebb kérdése (az egyik fejezet címe): „Miért nincs modern magyar nacionalizmus?” A szóhasználat félrevezető, alkalmasint

meglepődésre ad okot, de Farkas nyilvánvalóvá teszi, hogy modern nacionalizmus alatt „európai értelemben vett” nemzeti társadalmat ért: szabadságeszményt, civil kurázsit, állampolgári önállóságot, autonóm gondolkodást, valódi jog- és esélyegyenlőséget. Szerinte ezek az értékek-attitűdök a feudális örökség elevevége és a polgárosodás elmaradása miatt hiányoznak fájóan a magyar politikai kultúrából. A társadalom többsége „jobbágymentalitású”, márpedig a jobbágy nem „fölszabadulni és fölnőni akar, hanem jobb urakat”. A szellemi elit végletesen megosztott. Egyik oldalon a népet mélységesen lenéző, komprádor jozefinista szakértőség, másikon a szittyá nacionalizmus múltba révedő, zavaros eszméi.

büszke önazonosság

Fájdalom, hogy ez a húszéves láttelel mit sem veszített érvényességéből. Szinte már csak az köt össze bennünket politikai közösséggé, hogy gyűlöljük egymást. Ha Carl Schmitt feltámadna, tapsolna örömeben. Ellenségeskedni nehéz lenne ellenség híján. Egymás nélkül bizonytalanná válna, kik is vagyunk valójában. A művelt, jó ízlésű honi „európai polgár” a „kolbásztöltő, pálinkázó atyafival” összevetve igazán az, aki; a saját életvilágát oltalmazó „egyszerű magyar” a „gőgös liberális elittel” szemben nyeri el büszke önazonosságát. Ami némi újdonságot ad: a nemzetközivé terebélyesedő ideológiai buborékoknak hála már nem csak a magyar ugaron, hanem globális hálózatokba szerveződve dobálhatjuk egymásra a sarat. „Univerzális európai” képmutatásból és „organikus nemzeti” köldöknézésből éppenséggel a Lajtán túl sincs hiány. A pesti informatikust több köti össze az amszterdami menedzserrel, mint a tőle néhány kilométerre lakó kamionossal; utóbbi könnyebben megtalálja elvbarátját Birminghamben, mint a Körúton.

Noha Kicsák Lóránt hozzászólása Farkas esszéjéhez rendkívül rokonszenves, közéleti állapotaink javításához az igazságosságról folytatott nyilvános demokratikus párbeszédet kevésnek érzem. Itt múlhatatlanul szükség lenne feltépni fájó régi sebeket, feleleveníteni a magyar nemzeteszme körül egykor öltre menő éles vitákat. Főként, hogy ezekben az eszmecserékben a maguk elegáns módján olyan remekül érvelő tollforgatók is bekapcsolódtak, mint például Szilágyi Ákos, Tamás Gáspár Miklós, Kis János („balról”), vagy Kulin Ferenc, Kiss Gy. Csaba, Bakk Miklós („jobbról”). A két „oldal” jobbjai közötti ellentét nem is annyira elvi természetű volt, inkább érzelmi. A liberálisok a magyar állampolgárságú etnikai kisebbségek kirekesztését, a konzervatívok a határon túli magyarokat sújtó asszimilációs politikát tartották nagyobb fenyegetésnek. Mindkét félnek volt nyomos oka – és ma is van. Értelmes eszmecserével az ellentét talán áthidalható.

Romlott közéletünk tágabb civilizációs összefüggéseit vizsgálva érdemes rákérdezni: mi is az a „szabadságeszményen és modernségen” alapuló, „európai értelemben vett” nemzeti társadalom,

amit FAM Magyarországról hiányol. Megelőlegezve a választ: leginkább eszmei tünet, ami Nyugaton is csökevényesen vált valósággá – és ma már csak múlt időben beszélhetünk róla.

1.

Nem egyszerű a modern nemzetről értekezni, mert közel másfél száz éve vitáznak róla a társadalomtudósok. A könyvtárnyi irodalomból itt most csak a főbb tendenciákat jelezve: az ilyesféle vizsgálódás tudományos alapjait Friedrich Meinecke fektette le a századfordulón. Szerinte a nemzetek történetileg kialakuló képződmények, amelyek vagy a közös politikai alkotmány, vagy a közös kultúra körül kristályosodnak ki. Az előbbi az *államnemzet*, utóbbi a *kultúrnemzet* típusába tartozik, de a közös államkeret és a közös kultúra nem egymást kizáró, hanem egymást kiegészítő tényező. Az egyéni autonómia talaján álló modern nemzet teljes kifejlődéséről abban az esetben beszélhetünk, ha az államkeret kulturális tartalommal telítődik, mint Angliában és Franciaországban, vagy ha a kulturális közösség államot épít magának, mint Olaszországban és Németországban. De van példa a kultúrközösségek metszetében megszerveződő államnemzetre is (Svájc), vagy akár arra, hogy egy kulturális közösség két külön államkeretben él (Németország és Ausztria).

Meinecke leíró jellegű tipológiája erős normatív színezetet nyert a nemzet nevében elkövetett embertelenségekre magyarázatot kereső társadalomtudósok írásaiban. Hans Kohn 1944-ben megjelenő könyvében éles határokkal választja el egymástól a *nyugati* és a *keleti* nacionalizmust. Előbbi Angliára, Franciaországra, Hollandiára, Svájcra, az USA-ra és a „brit fennhatóság alatt álló területekre” jellemző, a másik az „elmaradottabb” társadalmakban, Közép- és Kelet-Európában,

illetve Ázsiában terjedt el. A nyugati típus jellegében polgári, racionális, univerzális, a keleti kulturális, misztikus, partikuláris.

Meinecke és Kohn megállapításai a 70-es években egymásra vetítve váltak a tudományos kánon részévé – például Eugene Kamenka, Hugh Seton-Watson vagy Louis Dumont munkássága révén. Évtizedeken keresztül tartotta magát a nézet, hogy a nacionalizmusnak két, egymással éles ellentétben álló válfaja létezik. A felvilágosodás egyetemes értékrendjéhez kötődő *francia*, avagy *polgári nacionalizmus*, amely nép (*peuple*) alatt az egy alkotmány alatt élő állampolgárok összességét érti; és a romantika partikuláris szemléletén nyugvó *német*, avagy *kulturális/etnikai nacionalizmus*, amely népnek (*Volk*) az egy nyelvet beszélő etnikumot tekinti.

Ezt a merev, történeti tényekkel nehezen igazolható szembeállítást jócskán árnyalta és idővel háttérbe szorította a „nemzetek eredetéről” szóló társadalomtudományos vita.

kulturális homogenitás

A *modernista* nacionalizmuskutató atyja, Ernest Gellner szerint minden nemzetépítő törekvés célja, hogy az állampolgári közösség és a közös nemzeti kultúra határai egybeessenek. A modern embernek a kultúra „a legértékesebb tulajdona, az igazi belépőjegy a teljes körű állampolgársághoz és az emberi méltósághoz, a társadalom tevékenységében való részvételhez”. Gellner „morális állampolgárság”-fogalma rokon vonásokat mutat Eric Hobsbawm „polgári vallás” terminusával. Amíg előbbi szerint az iparosodás, utóbbi szerint a tömegtársadalmakban kialakuló legitimációs vákuum készítette arra az elitet, hogy a társadalom kulturális homogenitását kikényszerítse – hivatalos nyelvvel, ünnepekkel, szimbólumokkal, és mindenekelőtt az államilag megszervezett, kötelező népoktatással.

A nemzetépítés e modernista elbeszélése inkább tovább gerjesztette, semmint lezárta a téma körül forgó vitákat, mert a nemzetet esetleges és mesterséges képződményként írja le. A nemzeti kultúra gyökértelen, modern jelenség – vallják e tudósok –, az elitek konstrukciója, „kitalált hagyomány”.

Ugyancsak a nemzetek konstruált, modern voltát hangsúlyozza a *konstruktivista* nacionalizmuskutató, noha Michael Hechter, Michael Mann és John Breuilly – hogy csak néhányat említsünk e népszerű irányzat képviselői közül – már a kora újkori abszolutista állam működésében is kimutatja a kulturális egység kialakításának első tétova lépéseit. A 16. században kibontakozó centralizációs folyamatnak a kezdetektől volt bizonyos „protonemzeti” tartalma – állítják.

A modernista szemlélethez lazább-szorosabb szálakon kötődő Benedict Anderson társaslélektani magyarázatot ad a nemzeti kultúra kialakulására, a folyamat eredetét szintúgy a kora újkorban keresve. A középkori dinasztiák és a keresztény respublika széthullásával megrendült az európai társadalom kollektív identitása – fejtegeti Anderson –, a monarchikus és vallási szimbólumok helyén keletkező új pedig a politikai közösség történeti folytonosságát elbeszélő anyanyelvi kultúra töltötte ki új tartalommal.

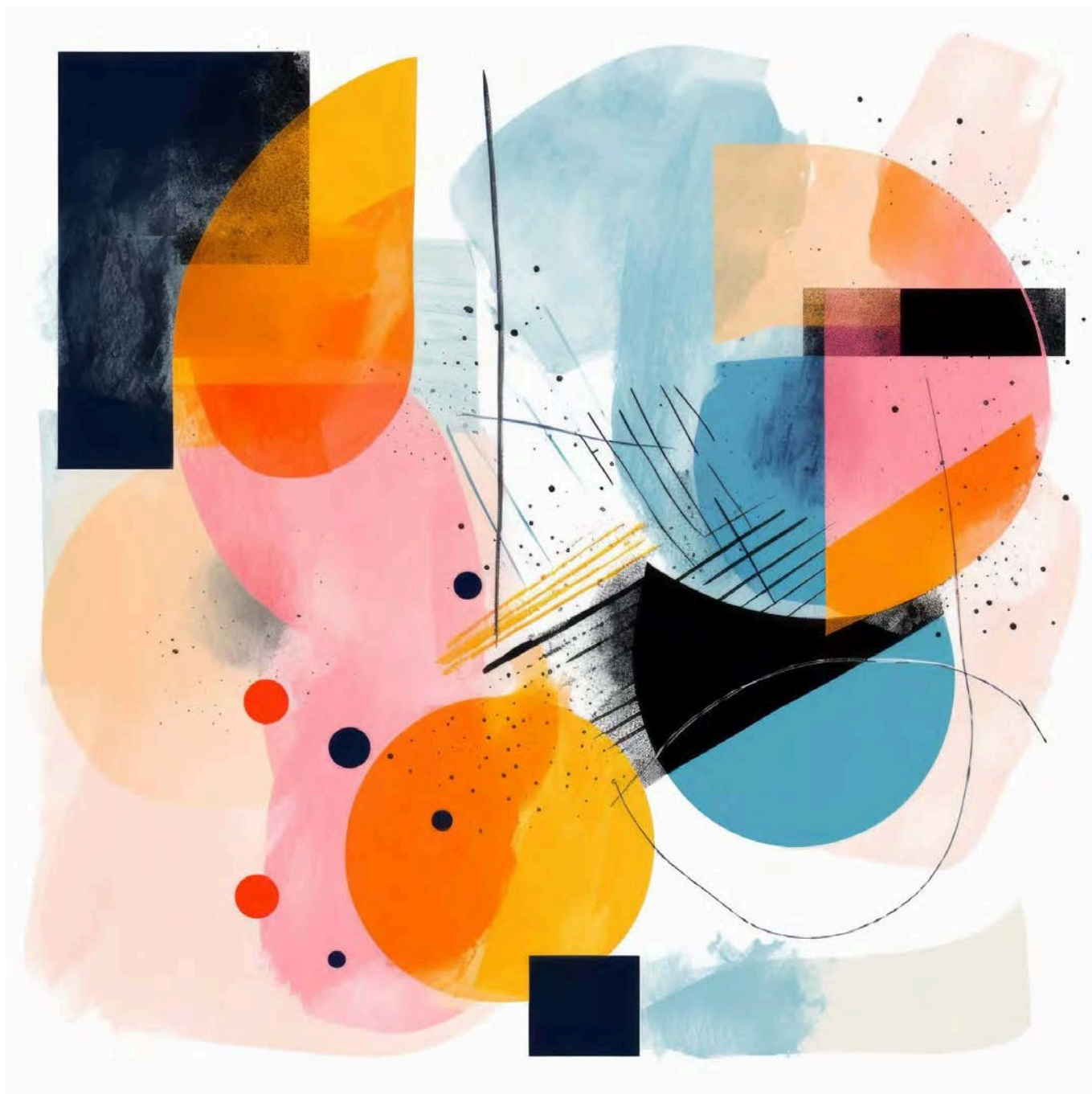
Liah Greenfeld a kora újkori fogalom- és társadalomtörténeti folyamatok kölcsönhatására helyezi a hangsúlyt. A 16–17. századi Angliában a rendi keretek felbomlottak, beindult a társadalmi mobilitás – magyarázza a szerző. Az így keletkező anómiát az elit a nemesi nemzetfogalom átértelmezésével, az egész társadalomra való kiterjesztésével igyekezett feloldani. E szemantikai változás visszahatott a társadalmi és kulturális struktúrákra, létrehozva a nemzetként meghatározott politikai közösség jogi, intézményes és szociokulturális valóságát.

A modernista nacionalizmuselméletekkel vitázó *etnoszimbolista* Anthony D. Smith a középkorra vezeti vissza az európai nemzetek eredetét. A nemzetállam az ő értelmezésében is modern jelenség, saját területtel, közös törvényekkel, közoktatási rendszerrel és gazdasággal, de történetileg szervesen formálódó képződmény. A nemzeti identitás alapját adó „szimbolikus elemek – a mítoszok, hagyományok, értékek, rituálék” – már a közép- és kora újkori prenemzeti elitek összetartozás-tudatában is fontos szerepet játszottak. Ez az úgynevezett „etnikai mag” hosszú időtartamban dinamikusan formálódik, és az elitek közvetítő szerepe révén vált az egész társadalmat átfogó modern nemzeti identitás kovászává.

szakadatlan újraszövés

Smith módszertana rokon vonásokat mutat a Clifford Geertz által fémjelzett kulturális antropológia „sűrű leírás” munkafolyamatával és a korai magaskultúrák „kulturális emlékezetét” vizsgáló Jan Assmann szemléletével. E három tudós kutatásait a tudásszociológia eredményeivel ötvözte az irodalomtörténész S. Varga Pál – a modern nemzet kialakulásának igen kiérlelt elméletét megfogalmazva. Megítélése szerint a nemzeti kultúra régi múltra visszatekintő, dinamikusan formálódó történeti képződmény, úgynevezett „szimbolikus értelemvilág”, amely a kora újkori Európa mély identitásválságakor került predomináns pozícióba. A modern nemzeti kultúra az anyanyelvi „jelentésháló” szakadatlan újraszövési folyamatában alakult ki. Ez semmiképpen nem jelent homogenitást – bizonygatja S. Varga –, hiszen „a társadalom egyénei és lazább-szorosabb közösségei az állandóan bővülő tapasztalatok integrálása végett – vagyis a folyamatosan fennálló értelmezési kényszer hatására – mindig versenyben állnak egymással a leghatékonyabb, legvalószínűbb s a szimbólumok rendszerébe leginkább illeszkedő értelem létrehozásáért”. Ahogy az etnoszimbolista John Hutchinson fogalmaz: a modern nemzeti társadalom kulturális örökségének nincs „egyetlen érvényes definíciója”.

Noha nem használja fel közvetlenül a kulturális antropológia eredményeit Alain Dieckhoff, az államnemzet–kultúrnemzet szembeállítást a fenti elméletekkel összhangban lépi végleg túl. A kanadai kutató rávilágít: Meinecke annak idején az Elzász-Lotaringia hovatartozása körüli 1870-es francia–német vitát vetítette ki évszázados folyamatokra. Holott „a kultúra és a politika közötti finom dialektika fontos eleme mindenfajta nemzeti mozgalomnak”. A francia államnemzet a 19. század utolsó harmadában erőszakos asszimilációs politikát folytatott, Németországban a porosz állam töltött be nemzetépítő szerepet. Ráadásul egyik politikai kultúrában sem volt a nemzetfogalom meghatározásában egységes – érvel Dieckhoff. Franciaországban Barres és Maurras fogalmazta meg a kulturális nemzet organikus koncepcióját, és még Renan híres beszéde is erőteljesen hangsúlyozza a közös történelem közösségformáló funkcióját. Németországban Hegel államelmélete fontos építőköve volt Bismarck nemzetegyesítő politikájának.

Ha elfogadjuk Anderson, Greenfeld, Smith, S. Varga, Hutchinson és Dieckhoff nacionalizmuselméletét – márpedig a téma tárgyilagos megközelítése ezt indokolja –, a tanulság így szűrhető le: nemzetfogalma nem földrajzi régióknak, nem is népeknek, hanem politikai-szellemi csoportoknak van. Ha úgy tetszik, a nemzet körüli vitában a kulturális hegemoniára törekvő elitek identitás-konstrukciói versenyeztek/versenyeznek egymással. Ilyen szempontból nemcsak a nemzet mibenlétével foglalkozó koncepciókra érdemes figyelmet fordítanunk, hanem a nacionalizmussal rivalizáló nézetrendszerekre is – azaz a 16. században kibontakozó modern politikai gondolkodás főbb irányzataira. Ugyanis a társadalmi szolidaritás és a politikai lojalitás – korabeli kifejezéssel a „társiasság” – kérdése a kora újkori Európában vált a nyugati civilizáció egyik legfontosabb – ha ugyan nem a legfontosabb – vitatémájává.

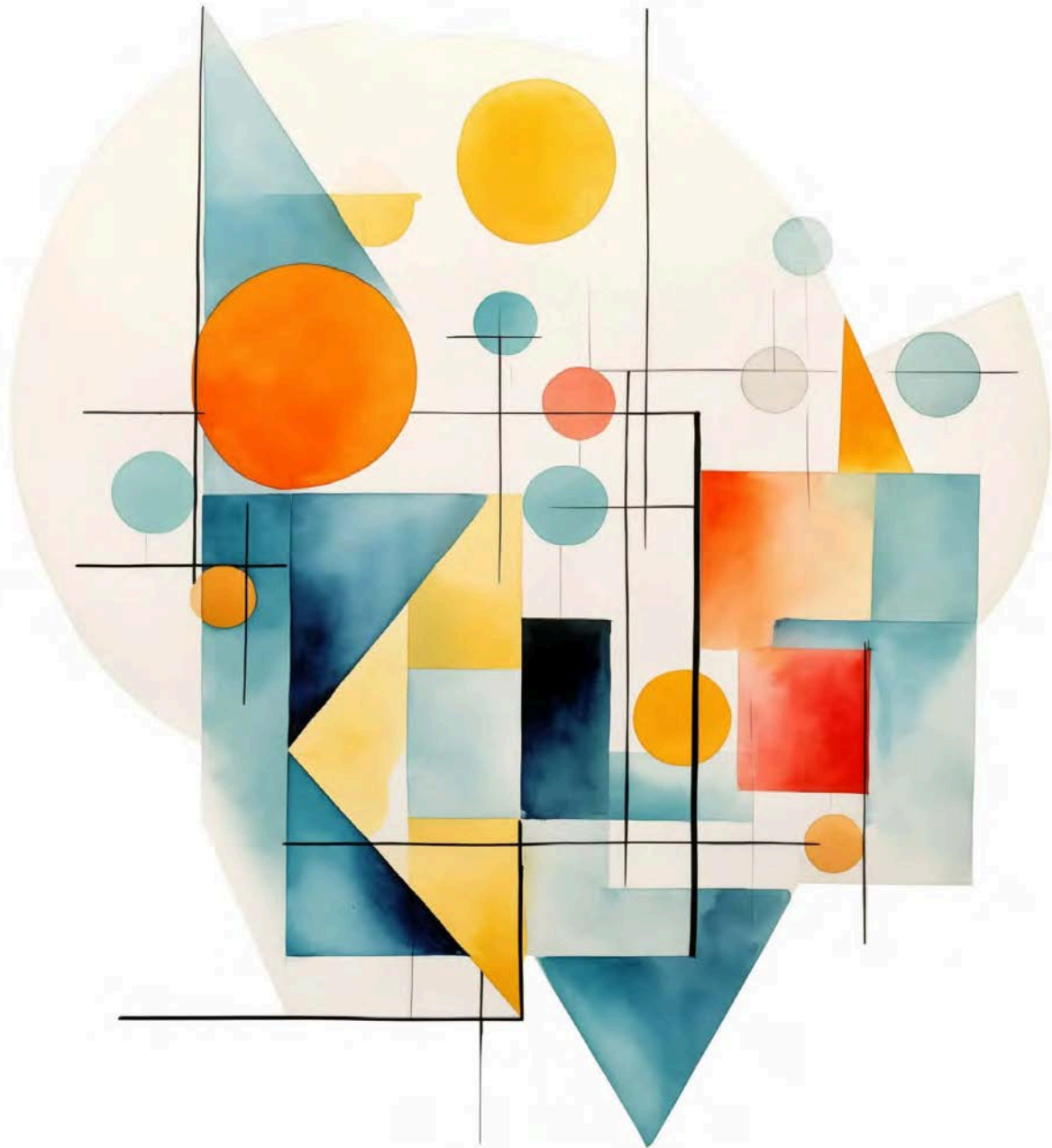
2.

A modern európai fejlődés természetes keretét a 16. században megszilárduló territoriális állam adta. A középkori rendi dualizmus egyensúlya megbillent. A királyi vagy fejedelmi udvar hatalmi központtá vált, amely a közigazgatás, az adózás és a hadseregszervezés centralizációjára törekedett. De nemcsak a rendi dualizmus állami-kormányzati, hanem társadalmi-önkormányzati pólusa is megerősödött. A társadalom mértékadó csoportjai önálló politikai erőként léptek fel; egyéni szabadságukat, tulajdonukat, kollektív kiváltságaikat, helyi autonómiájukat és országos parlamenti képviselőket igyekeztek megerősíteni a terjeszkedő uralkodói hatalommal szemben.

a hit személyes vonatkozásai

Állam és társadalom mellett ugyancsak a 16. században lépett a történelem színpadára egy harmadik tényező: a *modern individuum*. A korai kapitalizmus kibontakozása felélénkítette a társadalmi mobilitást, a rendi határok átléphetőkké váltak; a tudományok, a művészetek, az ipar és a kereskedelem fejlődése felértékelte az egyéni teljesítményt, a vállalkozókedvet és a versenyszellemet. A reformáció is kifejezte e változásokat: a hit személyes vonatkozásai kerültek előtérbe, és kibontakozott egy újfajta „protestáns etika”, amely az e világi tevékenységet helyezte az emberi lét középpontjába: a szorgalmat, a takarékossgot, a hivatástudatot. A reformáció és a rá válaszul kibontakozó katolikus megújulás más síkon is történelemformáló változásokat hozott. Egyfelől kulturális forradalmat robbantott ki – az anyanyelvi irodalom és az oktatás fejlődését, illetve a nyilvánosság decentralizációját hozta magával –, másfelől felekezeti gyűlölködéshez vezetett. Nemcsak a korabeli Magyarországot sújtotta a „pártoskodás” átka, Európa csaknem minden országa pusztító polgár- és vallásháborúba süllyedt; a harmincéves háború pedig lángba borította az egész kontinenst.

Okkal foglalkoztatta a korabeli bölcseleket a kérdés: miként lehet biztosítani Európa békéjét és a megszilárduló államkeretek között forrongó társadalmak belső kohézióját. A témával foglalkozó gondolkodók *állam, társadalom* és *egyén* viszonyát igyekeztek tisztázni.

A szerződés-elméletekkel operáló természetjogi megközelítés *állam és egyén* racionális viszonyára helyezte a hangsúlyt. Az embert elvi szinten eloldotta közösségi kötelekeitől, a politikai lét előtti állapotot atomizált egyének sokaságának feltételezte. Ebben a felfogásban az önértékét követő egyének társadalmi szerződése hozza létre a politikai kormányzatot. Az egyének társulása a személyes biztonság és tulajdon védelméért ruházta fel hatalommal a szuverént, cserébe a polgárok lojalitással tartoznak neki. Itt az állam (*estate*) és a polgári társadalom (*civil society*) jelentése egy és ugyanaz, de a két fogalom azonossága nem feltételez osztatlan szuverenitást. Például Hobbes az abszolút monarchia híve, Grotius és Spinoza az oligarchikus köztársasággal rokonszenvezik, Locke a hatalmi ágak szétválasztása mellett érvel.

Ami a szerződés-elméletekből kiinduló szerzőket összeköti: felfogásukban a politikai lojalitás racionális, egyetemes elvekből levezethető, nem kötődik kulturális sajátosságokhoz.

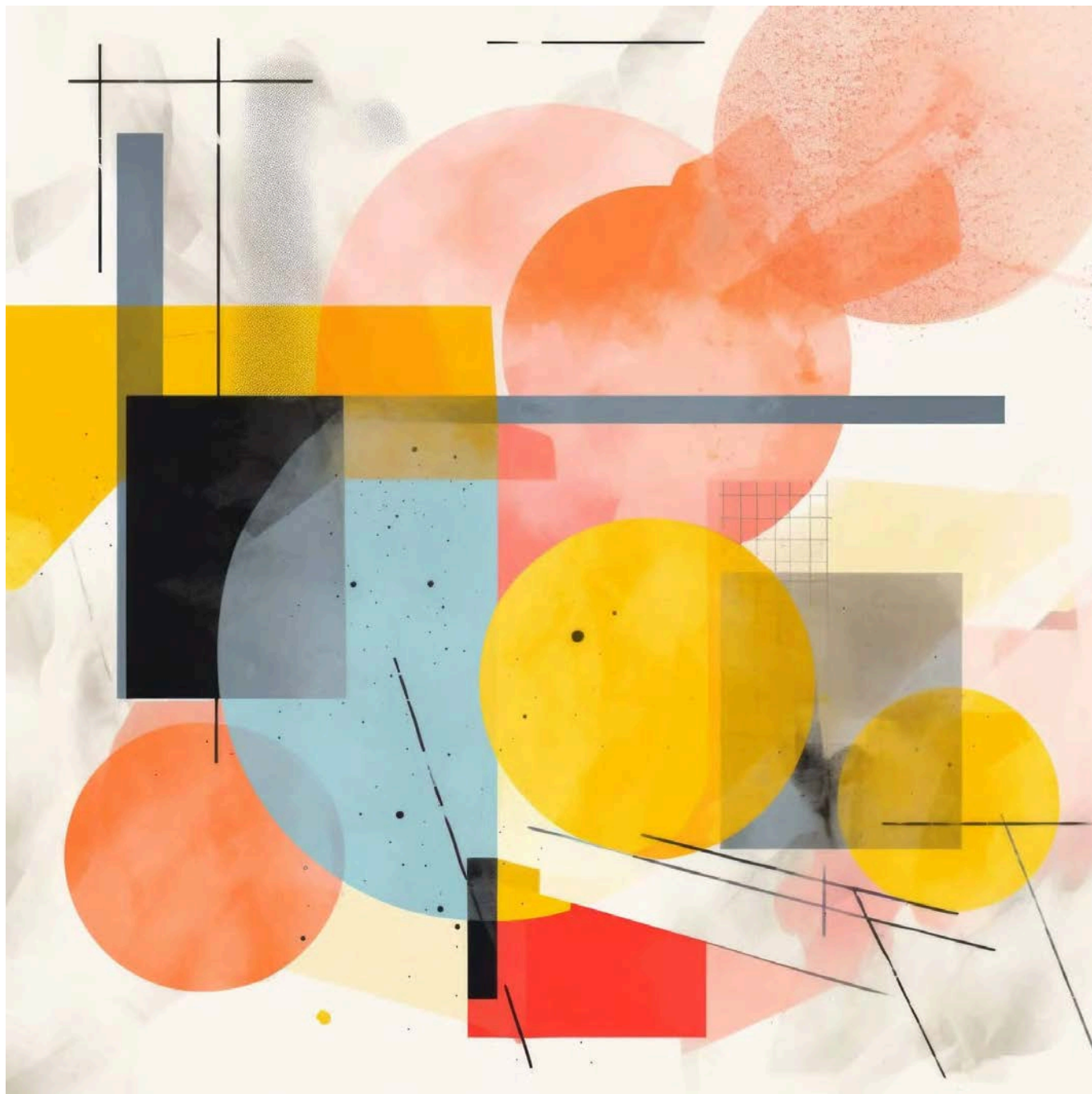
Állam és egyén racionális viszonya először Angliában és Hollandiában fogalmazódott meg. De mivel ezekben az országokban a rendi intézmények a kora újkorban megszilárdultak és korszerűsödtek, az „ősök” szabadságára hivatkozó történeti érvelés sokkal szélesebb körben volt népszerű, mint a filozófiai okoskodás. Az észelvű államelméletnek inkább francia és német nyelvterületen volt ideológia- és intézményformáló hatása.

lojális és hasznos állampolgárok

A 17. századi francia abszolutizmust támogató gondolkodók írásaiban született meg a racionális elvek mentén megszervezett államigazgatás, a *Polícia* eszméje. Okkal kereshetjük itt a jóléti állam előzményeit, egyszersmind azt, amit Foucault bio-hatalomnak nevez: a kormányzat a közintézményeken keresztül próbál minél szorosabb felügyeletet gyakorolni a társadalom felett, hogy tagjaiból lojális és hasznos állampolgárokat faragjon. Az aprólékos szabályokat előíró állami apparátus az egyháztól az oktatás, a beteg- és szegénygondozás feladatait vállalja át; a kapitalista gazdaság kifejlődését merkantilista módszerek alkalmazásával mozdítja elő; szigorú ellenőrzést gyakorol a bíraskodás, a közigazgatás, az infrastruktúra és a hadseregszervezés területén.

A centralizált hatalom francia koncepciója a 18. században a természetjogi gondolkodással szövődött össze. A központi kormányzatot támogató filozófusok a „felvilágosult despotizmus” hívének vallották magukat, mondván a közjónak egyetlen, racionális, egyetemes értelmezése van, amit az állami szakigazgatásnak kell érvényre juttatnia minden partikuláris érdekekkel szemben. És afelől sem hagytak kétséget e híres-neves tollforgatók, hogy a hivatalos francia nyelvet felsőbbrendűnek tartják a többinél – beleértve az ország nagyobb hányada által beszélt vidéki tájnyelveket. A helyi önkormányzatok és köztes testületek az elmaradottság, az előítéletesség, a babonáság fészkei – állapították meg.

A francia forradalom az *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatával* következetesen ülteti a gyakorlatba a felvilágosult természetjogot: kimondja minden ember eredendő szabadságát és törvény előtti egyenlőségét. A tétel univerzális érvényű. A természetes jogok megőrzése érdekében „minden társadalomban azonos szabályokra van szükség” – vonja le a következtetést Condorcet. Másfelől a Nyilatkozat a szuverenitás elvét a nemzethez köti, ami igen rövid idő alatt a centralizáció és a nyelvi-kulturális homogenitás igényével párosult. Az 1791-es alkotmány a nemzeti szuverenitást „oszthatatlannak” nevezi és betiltja a „köztes testületek” működését. „Az ellenforradalom bretonul beszél” – hangoztatták a jakobinusok. A „tájnyelvek kiirtása” és az ország mindössze egyötöde által anyanyelvként beszélt Ile-de-France-i dialektus „általános elterjesztése” már az 1790-es évek elején felmerült.

A napóleoni háborúk idején a leigázott országok elitje a saját bőrén tapasztalta, hogy a forradalom univerzalizmusa valójában a francia nagyhatalmi érdekek szolgálatában álló etatizmus. A korszikai tábornok regnálása különösen a német tartományokban váltott ki éles

ellenreakciót. Fichte nyelvi alapú politikai nacionalizmusa éppúgy a „mechanikus gépezetnek” tekintett bürokratikus francia állam-modellel szemben fogalmazódott meg, mint a herderi alapokon kibontakozó német romantika organikus kultúra-szemlélete.

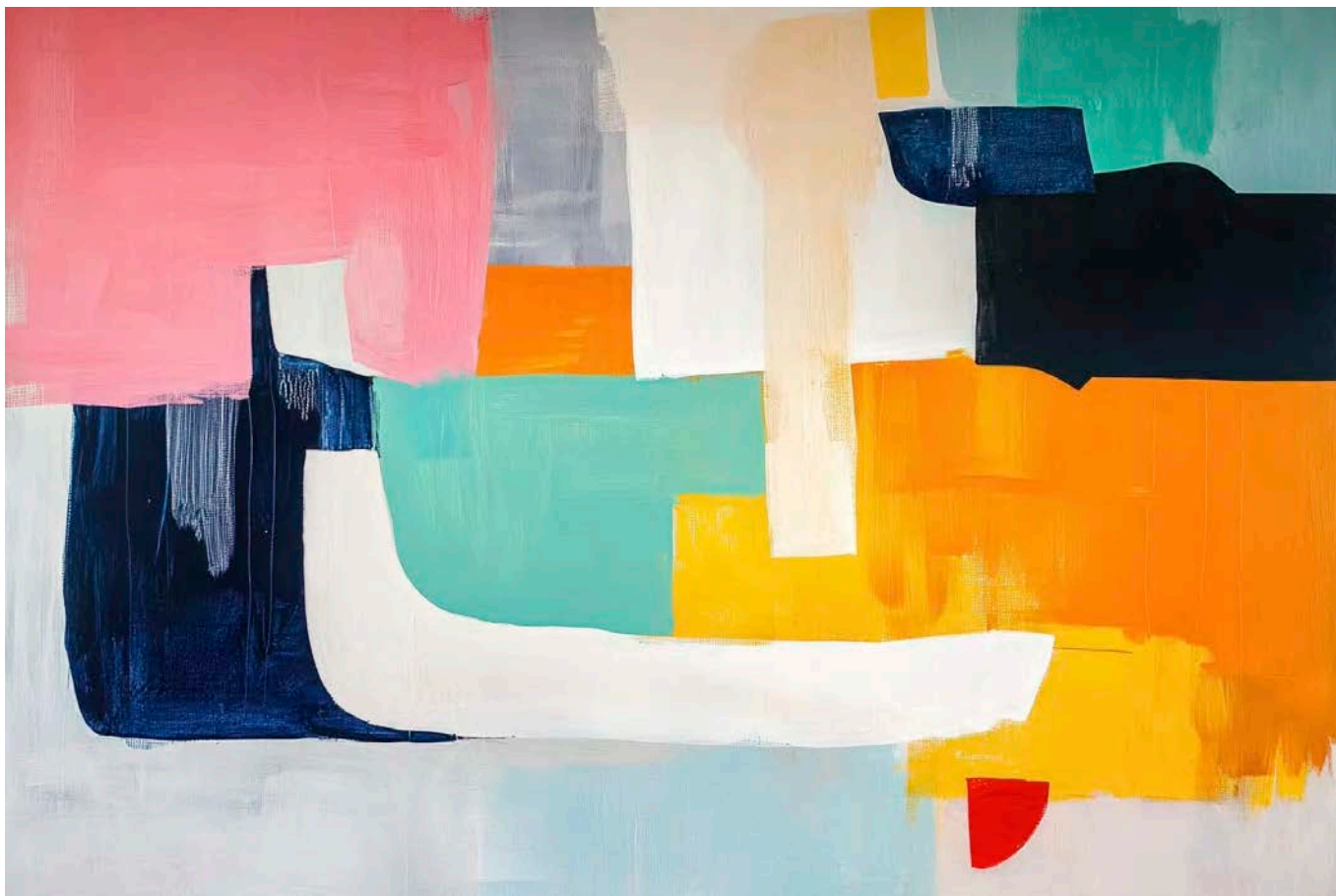
univerzális természetjogi szemlélet

Hiba lenne a korabeli német politikai kultúrát Herder és Fichte – egyébként velejéig humanista – szellemi örökségével azonosítanunk. Az univerzális természetjogi szemléletnek komoly hagyományai voltak német nyelvterületen. II. (Nagy) Frigyes és Mária Terézia, illetve II. József szellemi környezetére a francia felvilágosodás gondolatain túl ösztönzőleg hatottak az észak-német természetjogi iskola tanításai. A porosz és az osztrák *Polizei* a francia *Polícia* rokona. Wolf és Sonnefels ideája a központi szakigazgatás, amely az állam és az egyén közé ékelődő testületeket maga alá gyűri; gondoskodik a népesség számbeli gyarapodásáról, az ipar és a kereskedelem fellendüléséről, a szegénygondozásról, az árak és a bérek szabályozásáról, az egyházi élet és az oktatás ellenőrzéséről, a jogszolgáltatás egységesítéséről, nem utolsósorban pedig arról, hogy a politikai hatalom alattvalói művelt, szorgos, lojális és hasznos állampolgárok legyenek.

Noha II. József erőszakos, autoriter reformpolitikája csúnyán elbukott, a központi bürokrácia gondolata tovább élt a bécsi és a berlini hivatalnok-liberalizmus eszmerendszerében.

Amíg a racionális felfogás állam és egyén viszonyában gondolkodott, a rendi dualizmus ellenzéki pólusán az állam és az egyén közé ékelődő *társadalmi autonómia* igénye erősödött meg. A központi kormányzattal szembehelyezkedő irányzatok felfogása inkább eleven köztanácskozások során kiérlelődő közös politikai hitvallás volt, semmint elvont teória; távol állt a modern szerződés-elméletek logikájától; eredetét a természettudományos fordulat előtti hagyományokból vette.

A polgári társadalom (*societas civilis*) itt a rendi önkormányzatiság középkori eredetű felfogásának felel meg, a politikai hatalom pedig két részre oszlik: a központi kormányzattal azonos *impériumra*, és a köztes testületekkel azonos *magisztrátusokra*. A rendi ellenzéki csoportok által előszeretettel használt kálvinista érvkészlet a keresztény hívek engedelmességét nem az előbbihez, hanem az utóbbihoz köti. Vagyis nem a kormánynak, hanem az országos rendi gyűléseknek, a tartományi parlamenteknek, a területi önkormányzatoknak és a helyi előljáróságoknak biztosít legitimitást.

Ez a felfogás nem individualista, hanem közösségelvű. Az antik-humanista erénytan jegyében a közjó szolgálatát és az önkormányzásban való aktív részvételt várja el a polgároktól, miközben a politikai természetű patriotizmust halványan etnikai komponenssel színezi: a politikai szabadság intézményrendszerét az „ősi” angolszász, frank, germán népgyűlésekig vezeti vissza, a felmenők szokásait és erényeit az „elpuhuló” udvari arisztokrácia pazarló életformájával állítja szembe.

A rendi, kálvinista és humanista hagyományokból ötvözött politikai hitvallás nagy népszerűségnek örvendett a skót nemesség és a holland szabadságharc hívei között, a francia hugenották és vidéki parlamenterek soraiban, illetve a gazdasági-politikai elit korrupsztását ostromozó 17–18. századi angol vidéki nemesség körében. Itt természetesen nem homogén nézetrendszeréről beszélünk. Minden egyes politikai csoport a saját szája íze szerint, az adott intézményi-kulturális hagyományra támaszkodva, az éppen aktuális mondanivalóhoz igazította érveit. Ugyanakkor a széles látókörű tollforgatók általános politikai filozófiai tanulságokat is megfogalmaztak. A holland szabadságharc ideológusa, Johannes Althusius a decentralizált szerkezetű köztársaság eszményét képviselte; a francia vidéki nemesség szószólójaként Montesquieu a hatalmi ágak szétválasztásának elvét hirdette. A korai kapitalizmus viszonyaira reflektáló brit felvilágosodás képviselői pedig a társiasság igen kifinomult elméletéig jutottak.

”

haladáselvű szemlélet

A brit gondolkodók nézőpontja nem annyira elvi-filozófiai, inkább történeti-közösséglvű. Itt a személyiség beleszövődik a kultúrába, az önhasznát követő egyén individualista képe a lineárisan fejlődő nemzeti társadalom eszméjével párosul. Az antik humanista ciklikus történelemszemléletet haladáselvű szemlélet váltja. A nemzetek fejlődési szakaszokon mennek át – így a nagyívű fejtegetésbe bocsátkozó tollforgatók –, a vadság állapotából jutnak a civilizálódás legmagasabb lépcsőfokára, a „kereskedő társadalom” grádicsára. Ez a szemlélet nem univerzális, az öröklött szokásoknak, a régi intézményeknek és az anyanyelvnek fontos szerepet tulajdonít a nemzetek életében, ugyanakkor a bontakozó kapitalizmus viszonyai között az ősök politikai részvételhez kötődő hazafias virtusát elavultnak minősíti. A „kereskedő társadalom” kohézióját ugyanis az önkéntes társulások terepén csiszolódó műveltség és viselkedéskultúra biztosítja.

Az amerikai alapító atyák sokat merítettek az európai politikai gondolkodásból. A *Függetlenségi Nyilatkozat* az ember elidegeníthetetlen, egyetemes jogaira hivatkozik, de az önrendelkezéséért síkra szálló telepes társadalom hitvallása nem a francia racionalizmusban gyökeredzik, még csak nem is a brit kapitalizmusban, hanem az angolszász-protestáns ellenzéki hagyományban. Az Új Sion felépítésére vállalkozó politikai közösség önazonossága olyan kulcsszavakhoz kötődött, mint „Isten választott népe”, „ősi angolszász szabadság”, „honpolgári erény” és a „zsarnoksággal” szembeni „ellenállás” joga. Az amerikai berendezkedést évtizedeken át jellemző jeffersoni-jacksoni demokrácia nem igazán szakadt el az egykori telepesek értékvilágától: a decentralizált szerkezetű, vidékies-agrárius köztársaságot védte a bürokratikus kormányzat lehetőségével és az iparosodás kártékony hatásaival szemben.

A régi rendi intézményeken alapuló érvrendszert az európai liberálisok a honpolgári jogegyenlőség szellemében formálták tovább. Az angol történetíró, Thomas Macaulay az „ősi angolszász szabadság” kibontakozásának századokon átívelő folyamatát követte nyomon. Az angol fejlődésre példaként tekintő Francois Guizot a „kommunális szabadság” jegyében a városi önkormányzatok és a nemesi parlamentek hatalomkorlátozó szerepét hangsúlyozta. Alexis de Tocqueville a francia forradalmat a történetileg kialakuló köztes testületek felszámolása miatt kárhoztatta, és a helyi kisközösségeken nyugvó amerikai berendezkedés mellett tett hitet. Benjamin Constant ugyancsak a centralizáció éles kritikusa. „Elég érdekes – fejtegeti –, hogy az egyformaság soha nem talált nagyobb pártfogásra, mint ama forradalom során, amelyet az emberi jogok és a szabadság nevében vívtak. [...] Jóllehet hazafiság csak a helyi érdekekkel, erkölccsel, szokásrenddel szoros összefüggésben létezhet, a mi önjelölt patriótáink épp ezeknek üzentek hadat. Elapasztották a hazafiság ezen természetes forrását, és valamiféle elvont lény, valamiféle általános eszme iránti szenvedéllyel akarták helyettesíteni, olyasmivel, amiben nincs semmi, ami megérintené a képzeletet vagy az emlékezetet”.

Macaulay, Guizot, Tocqueville és Constant nézetei nagy hatást gyakoroltak a szabadelvű európai gondolkodókra és politikusokra – Belgiumban, Olaszországban, a dél-német tartományokban, Csehországban, Lengyelországban és Magyarországon. A nemzeti liberálisok inkább tartották vonzónak a „történetileg formálódó”, decentralizált angolszász berendezkedést, semmint a „mechanikus”, centralizált franciát. „Franciaországban van egyenlőség; – de szabadság? – nincs, mert nincs önálló helyhatóságuk” – írta például Kossuth a Pesti Hírlapban. Márpedig igazi hazafiság csak akkor alakulhat ki – tette hozzá –, ha a helyi önkormányzatok „szűkebb” keretei között alkalom nyílik a szabadságot a „mindennapi élet” részeként „gyakorolni, s gyakorolva élvezni”. A francia „rendőri hatalom” épp olyan kártékony, mint a porosz vagy a jozefinista – értekezett a témáról Pulszky Ferenc –, „egyformaságot” eredményez, felszámolja a „történetileg kialakult” nemzeti „sajátságokat”, megakadályozza, hogy a nép „önügyeit önmaga intézhesse”, a társadalmat „demoralizált szolgasereggé” züllesztzi.

Az egyének szabadságát, a helyi közösségek autonómiáját és a népek önrendelkezését együtt hirdető liberális nacionalista mozgalmak a Szent Szövetség ódivatú rendszere ellen intéztek kihívást. Csakhogy a társadalmi önszerveződésen nyugvó nemzetállam inkább kérészetű eszmei tünemény volt, semmint intézményesült forma. Mintaországokban is súlyos jogi-társadalmi kérdések torzították a szabadságot: Nagy-Britanniában a pauperizmus és az írek elnyomása (ahogy ezt Eötvös József kifejtette a *Szegénység Írlandban* című röpiratában); az Egyesült Államokban az őslakosok kiszorítása-kiirtása és a rabszolgaság intézménye (amint ezt az erdélyi utazó, Bölöni Farkas megjegyezte).

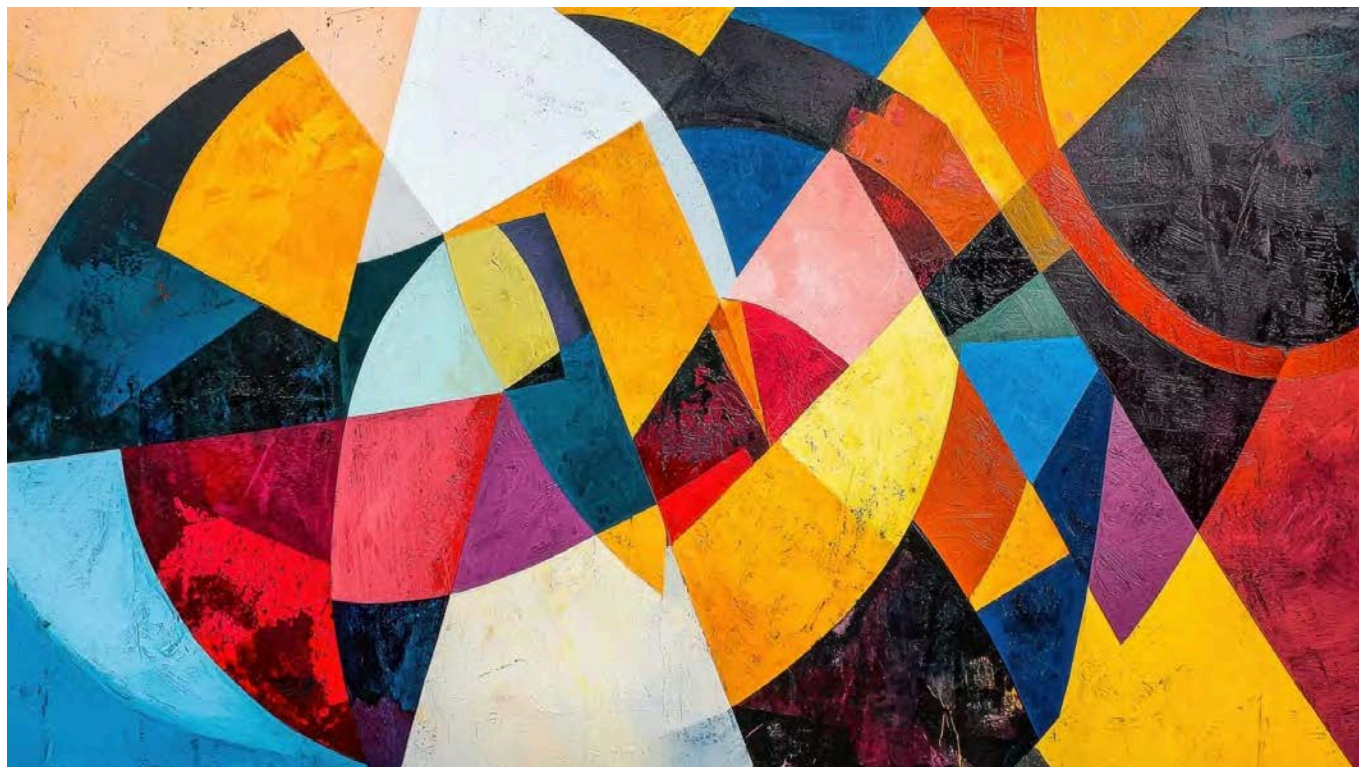

szabadság és hatalom

Az 1848-as forradalmak bukása után a „szabadság és nemzet” elválaszthatatlanságát hirdető szűk értelmiségi-politikai csoportok kénytelen-kelletlen kiegyeztek a politikai és a gazdasági hatalom birtokosaival. A jogegyenlőség és a társadalmi autonómia igénye a bürokratikus állam és a kíméletlen kapitalista verseny valóságával találkozott. Szabadság és hatalom fúziója különféle nemzeti formákban öntött alakot. A hazaszeretet ideája Nagy-Britanniában és az USA-ban szociáldarwinista szemlélettel, birodalmi önérzettel és az angolszász „faj” felsőbbrendűség-tudatával szövődött össze; a francia köztársasági eszmény etatizmussal és erőszakos asszimilációs politikával társult; a német kivételesség-tudat historicista-organikus államfelfogással, monarchikus berendezkedéssel és militáns szemlélettel együtt jutott érvényre – és így tovább.

3.

Szabadság, egyenlőség és nemzet egymással nehezen összeegyeztethető eszméi között részint a politikai tömegmozgalmak emancipációs törekvése, részint a legitimitását kereső politikai hatalom teremtett termékeny kölcsönhatást. A 19. század vége a választójog kiterjesztését és a szociális intézkedések bevezetését hozta magával. Másfelől az iparosodás, az urbanizáció, a monopolkapitalizmus, az állami és vállalati bürokrácia terebélyesedése radikális változásokat eredményezett a századfordulón. Amit a társadalomtudósok anómiaként vagy elidegenedésként azonosítanak, mindenütt érvényesült a korabeli Nyugaton: a tradicionális közösségek felbomlottak, az emberi kapcsolatok meglazultak, megroppant a közösségi szolidaritás. A társadalmi autonómia igénye és a liberális individualizmus meggyöngült, az erős államba vetett hit és a kollektivisták szemlélet megerősödött. Új vonatkoztatási pontok bukkantak fel a horizonton: az egyik oldalon a honpolgári jogegyenlőségről leválasztott etnikai nemzet, a másikon a magántulajdon elvét megkérdőjelező nemzetközi munkásmozgalom. A friss politikai erők a liberális kapitalizmussal szemben az erős államra kívántak támaszkodni, a gazdasági hatalom koncentrációjára válaszul a politikai hatalom központosítására törekedtek. Az olasz fasizmus eredendően a kulturális homogenitást erőltette; a német náciizmus etnikai alapon tett különbséget az állam polgárai között. A kommunizmus elvileg internacionalista volt, de az államszocialista gyakorlat a legtöbb országban nacionalizmussal és erőszakos asszimilációs politikával párosult.

A honpolgári jogegyenlőséggel és a társadalmi autonómiával összeillő etatizmust az amerikai *New Deal* és az európai jóléti állam képviselte. Ahogy a konzervatív John Lukács és az ellenkultúra teoretikusa, Theodore Roszak kritikusan megjegyzi: a polgárok jólétéről gondoskodó 20. századi államgépezetben a felvilágosult bürokratizmus 18. századi ideája kelt életre. Ugyanakkor ez a típusú berendezkedés mégiscsak tág teret nyitott a közösségi önszerveződésnek.

Amerikában már a századfordulón országos befolyása volt a farmerpopulista, a szakszervezeti, az emancipációs és polgárjogi mozgalomnak. A második világháború után pedig Nyugat-Európa is a demokratikus önszerveződés útjára lépett. Nyugat-Németországban, Hollandiában és Ausztriában a szociáldemokrata és a keresztényszocialista-kereszténydemokrata mozgalom erősödött meg; Skandináviában a szakszervezeti, a szövetkezeti és népfőiskolai mozgalom volt jelentős. Ezek mind erős helyi bázissal rendelkeztek, miközben hatékonyan formálták a jóléti állam intézményeit: az USA-ban közéleti aktivitásukkal gyakoroltak befolyást a politikai döntéshozatalra, Nyugat-Európában a nagy tömegpártokon keresztül.

Az önszerveződő tömegdemokrácia rövid, alig két évtizedes aranykora volt ez. Nemzetállami működés a nemzeti jellegzetességek hangsúlyozása nélkül – mondhatnánk. Innen az angolszász és francia társadalomtudósok civilizációs felsőbbrendűség-tudata. Csakhogy a nyugati, polgári nacionalizmus és a keleti, etnikai nacionalizmus éles szembeállításával elfedte a csillogó felszín alatt izzó indulatokat.

élesedés

A sors iróniája, hogy a jóléti állam, az egyéni autonómia és a helyi önszerveződés egyensúlya éppen a „nyugati polgári” nacionalizmus triumfálása idején, a 70-es, 80-as években billent meg. Az egyéni jogok tovább bővültek, különösen a nők és az amerikai feketék jogi-társadalmi helyzete javult. A jóléti állam valamilyen mértékben viszont mindenütt visszaszorult – az angolszász országokban látványosan, a skandináv országokban kevésbé. A fogyasztói kultúra expanziója és a munkaerőpiaci versengés élesedése következtében pedig bomlásnak indultak a helyi közösségek, az önkéntes társulások és az alulról szerveződő mozgalmak.

A társadalom ilyen atomizálódása a nemzetállam alatti kollektív identitások iránti igény elmélyülését vonta maga után. Kibontakozott az „etnikai reneszánsz”: a walesi, skót, északír, baszk, katalán, flamand, déltiroli osztrák, québeci francia közösségek politikai-közigazgatási entitásként kértek helyet maguknak. Ugyanígy a másod- és harmadgenerációs bevándorló csoportok vallási-etnikai önazonossága is megerősödött. Az akadémiai szférában teret nyert posztkolonializmus, amely tudományos érdeklődéssel és nagy empátiával vizsgálta a kisebbségi csoportok kultúráját, egyszersmind megkérdőjelezte a nyugati civilizáció uralkodó történeti önértelmezését. A többségi társadalom talajvesztett csoportjai nagyobb részt a jobboldali populizmus felé fordultak, az értelmiségi fiatalok egy része a baloldali radikalizmus táborában kötött ki. Lábra kapott a baloldali antiszemitizmus. A fanatikus futballszurkolói csoportok körében megjelentek a szélsőjobboldali, illetve a szélsőbaloldali jelképek.

A politikai gondolkodás különféle irányzatai más és más módon reflektáltak a kialakult helyzetre. A 80-as években uralomra jutó neokonzervatív politika (ha úgy tetszik, a neoliberalizmus jobboldali ága) a 68-as mozgalmakat és a gyámkodó jóléti államot okolta a nyugati civilizációt sújtó problémákért: az elharapódzó bűnözésért, a növekvő kábítószer-fogyasztásért, a pornográfiáért, az ócska tömegkultúráért, a családok és a közösségek széthullásáért. A neokonzervativizmus inkább kormányzati gyakorlat, semmint elméleti program. Elvi értelemben három ágra bomlik. A gazdaságpolitikában a szélsőségesen individualista versenyelvet

hangsúlyozza, a külpolitikában az expanzív republikánus „héja” elvet érvényesíti, a kultúrában a közösségi kötelek fontosságát emeli ki. Utóbbi illetően többféle nézettel is találkozhatunk.

vallási-nemzeti hagyományok

A velejéig konzervatív Irving Kristol a hagyományosnak tartott amerikai életformát igyekszik védelmébe venni: a helyi közösségek, az egyház és a család intézményét, illetve a protestáns alapokon nyugvó közös erkölcsi normákat és munkaetikát. A régi vágású *whig* hagyományokra támaszkodó individualista Hayek – aki nem tartotta magát konzervatívnak, de érvei hozzájárultak a nézetrendszer formálódásához – az angolszász országokban kialakuló „spontán rendet” részesíti előnyben a társadalmat racionálisan megszervező kontinentális etatizmussal szemben. Az osztrák gondolkodóval rokon nézeteket valló brit Roger Scruton közösségelvű alapon veszi oltalmába az angolszász hagyományokat, noha ez nála inkább egy letűnt preindusztriális világ iránti nosztalgiában ölt alakot. Az igazi Anglia csak egy „eltűnő ideál” – mondja. Miközben Scruton a társadalmi önszerveződés kimúlását, a köztes testületek és helyi közösségek elsorvadását siratja, a globalizációval és a migrációval szemben a modern nemzetállamot védelmezi. A jogegyenlőség és a demokrácia természetes kerete a nemzetállam – vallja –, a nemzetek feletti intézményeknek nincs demokratikus legitimitása, a tömeges bevándorlás aláássa a lojalitás alapját adó nemzeti kultúrát. Hasonló álláspontot képvisel Samuel P. Huntington az amerikai nemzeti identitás dilemmáiról írott vaskos kötetében. A szerző meggyőző érveket sorakoztat föl emellett, hogy az USA-ban már a korai köztársaság idejében is létezett egyfajta „nemzeti magidentitás”; a telepések angolszász-protestáns kultúrája megelőzte az alkotmányt. 2001 után az amerikai republikánus és a brit tory táborban egyként gyökeret vert a nézet, hogy a nyugati civilizációt csak a vallási-nemzeti hagyományok megerősítésével lehet megóvni.

Az egyénelvű liberalizmus legmegalapozottabb kritikáját a kommunitárius, avagy közösségelvű politikai filozófia fogalmazta meg. E nézetrendszer a személyiség kulturális beágyazottságát hangsúlyozza, egyben úgy véli, a honpolgári közösség kohézióját nem lehet univerzális, elvont eszmékre alapozni. A társadalmi szolidaritásnak az észelvűségen túlmutató morális értékrendhez kell kapcsolódnia. A tradicionalista katolikus Alasdair MacIntyre élesen bírálja a felvilágosodás racionalista világképét, a kapitalizmus önérdelkvű gyakorlatát és az állami bürokráciát. Az arisztotelészi-tomista szemlélet jegyében a közösségi hagyományban gyökerező erények fontosságát hangsúlyozza. MacIntyre szerint a modern nemzetállamok keretei között a demokrácia oligarchikus hatalommá torzult. A valódi demokrácia, a közjó és a szolidaritás csakis a helyi autonómiák megerősítésével, az eleven közösségi életben formálható újjá.

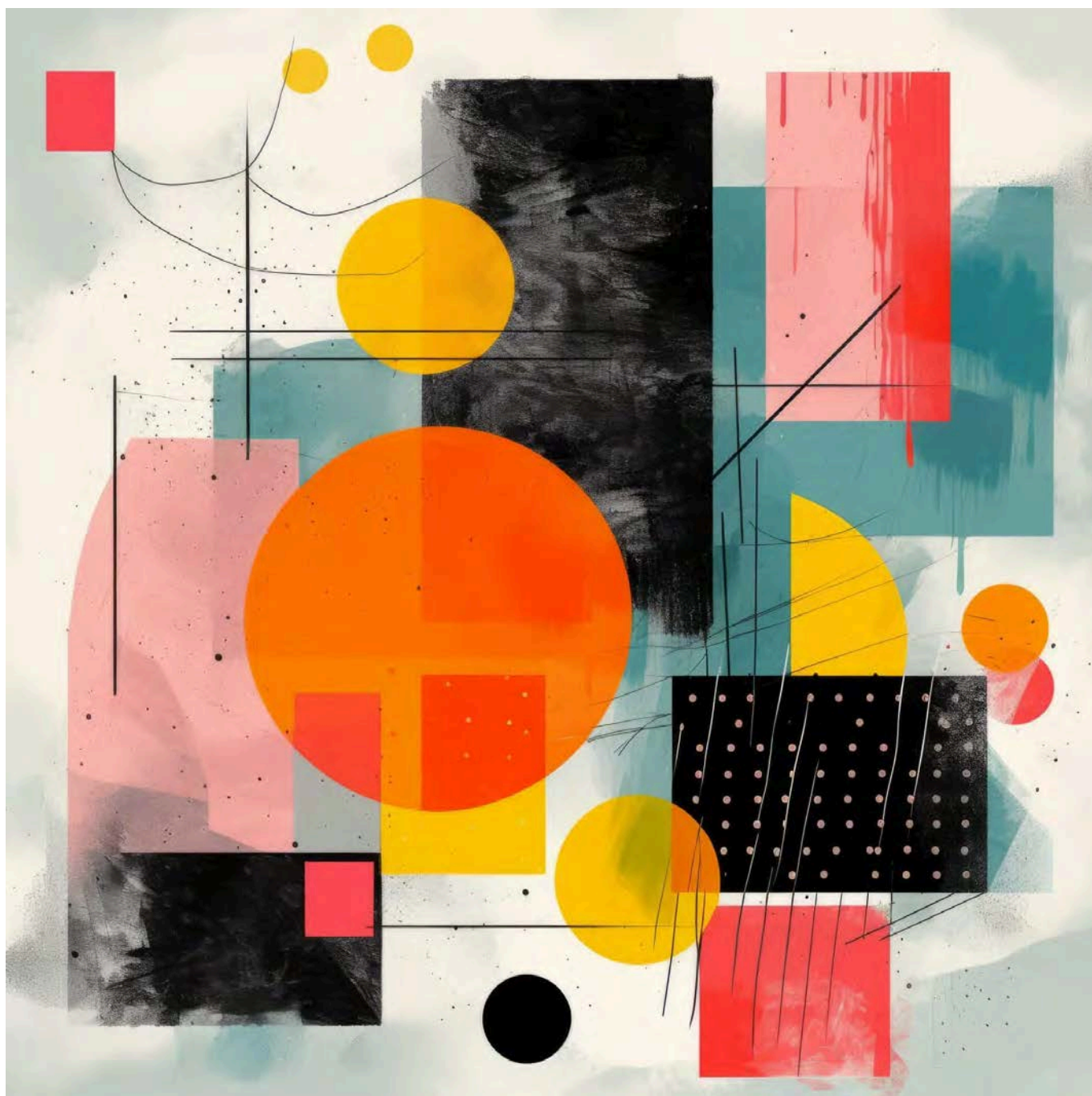
A közösségelvű filozófiához lazább-szorosabb szálakon kötődő republikánus gondolkodók ugyancsak a liberális individualizmus bírálatát adják. A szabadság nem pusztán egyéni jog, hanem mentesség az önkénytől, így magában foglalja az önkormányzás intézményrendszerét. Az „igazi patriotizmus a helyi önkormányzatokban születik meg és virágzik” – állapítja meg a republikanizmus jeles képviselője, Maurizio Viroli. Ha a polgárok a helyi közösségben részt vehetnek a döntéshozatalban, a közjót a saját javukként fogják védeni. Akárcsak a szociológus Robert D. Putnam, Viroli is úgy véli, hogy az egyesületekben, sportklubokban, gyülekezetekben sajátítható el a honpolgári kultúra. A patriotizmus e felfogása nem azonos sem az univerzális emberjogi elvekkel, sem az etnikai értelemben vett nemzeti kultúrával. Inkább egyfajta életmódként, sokszínű hagyományként lehet felfogni.

A jeffersoni demokráciára példaként tekintő republikánus-községelvű Michael Sandel szerint az USA a századfordulón szakadt el a köztársasági hagyományoktól. A gazdasági igazságtalanságokat orvosló centralizált állam beszűkítette a helyi autonómiát; az egyéni jogokra fókuszáló procedurális demokrácia meglazította a polgárokat összekötő erkölcsi kötelékeket. Putnamhoz és Virolihoz hasonlóan Sandel is az állam és az egyén közé ékelődő kisközösségek aktivitásától reméli a hagyományos honpolgári erény feltámadását – kimenetelét illetően meglehetősen szkeptikus. A globalizálódó posztmodern világban nem lehet visszatérni kizárólagosan a közös ügyek megvitatásának helyi módozatához, a politikai eszmecserében való aktív részvétel komoly akadályokba ütközik.

A társadalom belső kohéziója körül kialakult vitában akadtak jó néhányan, akik a liberális individualizmust a kollektív kisebbségi jogok felől bírálják. Vernon Van Dyke 1977-es írásában hívta fel a figyelmet, hogy az egyéni jogok biztosítása nem védi meg az etnikai kisebbségeket az asszimilációtól. A szerző szerint e csoportokat az állam és az egyén közé ékelődő kollektív jogi személyiségnek kell tekinteni, amelyek ebbéli minőségükben méltán tarthatnak igényt kollektív jogokra. Ugyanerre a következtetésre jut a közösségelvű Charles Taylor és a liberális multikulturalizmus talaján álló Will Kymlicka. Megítélésük szerint a liberális állam kulturális semlegessége valójában mindenütt a többségi társadalomnak kedvez. A hivatalos nyelv a többség számára megkönnyíti, a kisebbség számára megnehezíti a társadalmi integrációt. Nem szólva arról – hangsúlyozzák mindketten –, hogy a kulturális identitás szorosan összefügg az emberi méltósággal. Következésképpen a magukat autonóm közösségnek felfogó kisebbségek problémája csakis a kollektív jogok intézményrendszerével orvosolható.

Yael Tamir a 19. századi liberális nacionalizmus felélesztésével utasítja el a kollektív jogokat. Szerinte az egyének, bár beleszületnek egy adott hagyományba, szabadon választhatnak maguknak vallási és kulturális identitást. A kollektív jog korlátozza ezt a választást, a közösségen belüli egyenlőtlenségeket tartósítja, szembe kerülhet az egyéni szabadsággal. Tamir értelmezésében a modern nemzeti kultúra nem egynemű-statikus, hanem plurális-dinamikus képződmény; nem kritikátlan azonosulást követel, hanem lehetővé teszi a bekapcsolódást a hagyományokról folyó vitába; kötődik a hivatalos nyelvhez, ünnepekhez és történelemszemlélethez, de áthidalja az etnikai különbségeket.

Michael Walzer a republikánus hagyomány mozgósításával veti el a kollektív jogokat. Amíg Huntington az angolszász-protestáns hagyományt, Sandel pedig a jeffersoni demokráciát hangsúlyozza a korai amerikai történelemből, Walzer – történeti érvekkel kevésbé alátámaszthatóan – az amerikai hazafiságot kizárólag a politikai intézményekhez kötődő lojalitásként írja le. A közpolgári és az etnikai nemzet tipológiáját felélesztve élesen megkülönbözteti a politikai és az etnikai identitást, a patriotizmust és a nacionalizmust. Az állam etnikailag semleges entitás – írja –, a kisebbségek a civil társadalom keretein belül, az önkéntes társulás terepén őrizhetik meg kulturális örökségüket.

Vannak-e kulturális jogaink? – teszi fel a kérdést Chandran Kukathas, és a liberális individualizmus jegyében ad rá nemleges választ. Érvei nagyban hasonlítanak Tamiréhoz és Walzeréhoz, de nála a társadalom kohézióját nem valamilyen partikuláris történeti képződmény – a nemzeti kultúra vagy az alkotmányos hagyomány biztosítja –, hanem az univerzális érvényű intézményrendszer és az egyéni választás szabadságát középpontba helyező liberális politikai kultúra.

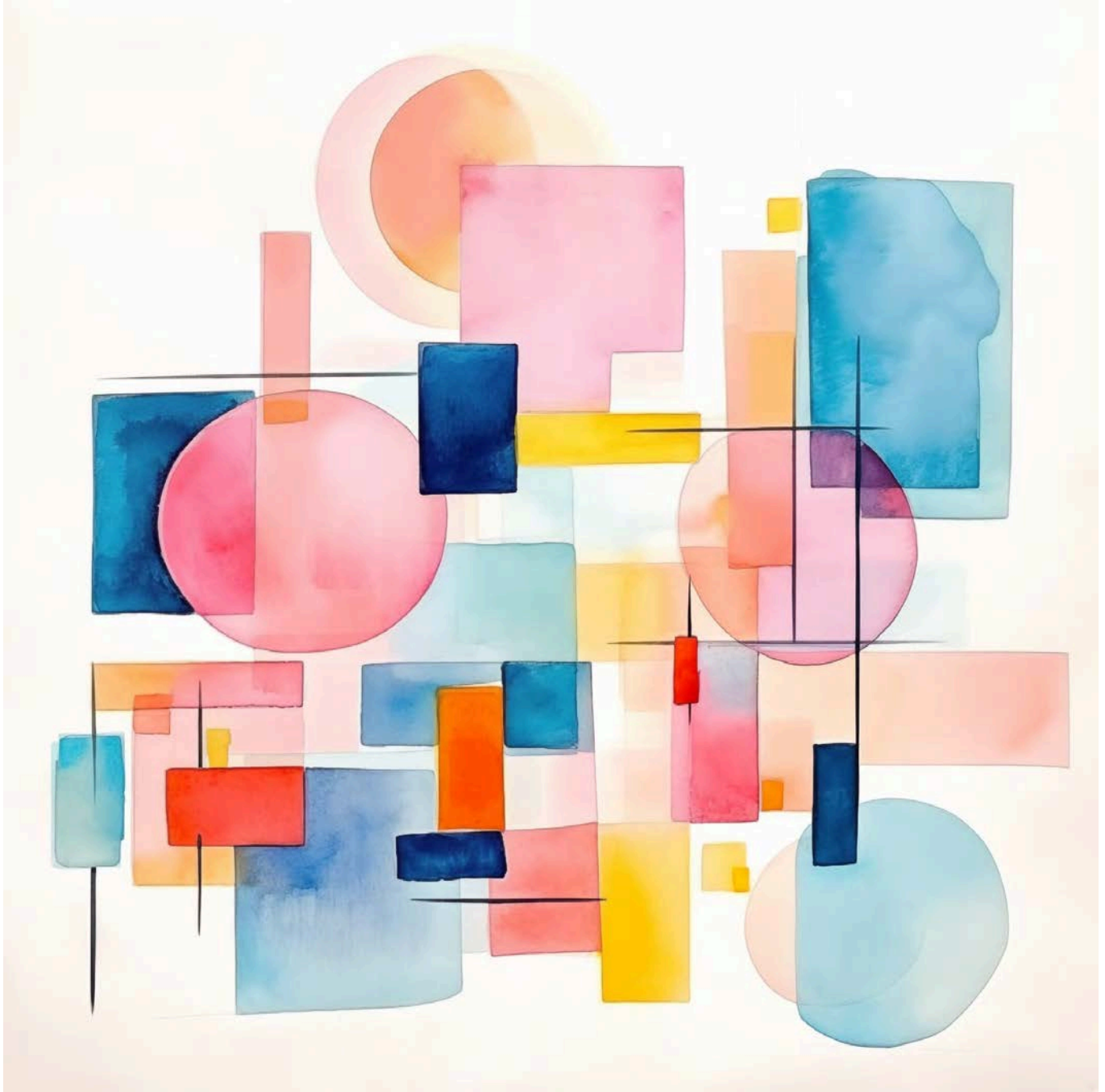
A kollektív jogok kapcsán Kymlicka megkülönbözteti az őshonos és bevándorló etnikai kisebbségeket. Előbbiek akaraton kívül kerültek az adott állam fennhatósága alá, így megilletik őket a kollektív jogok; utóbbiak tudatos döntés eredményeként vándoroltak új lakhelyükre, így elvárható tőlük a kulturális integráció bizonyos foka, hagyományaikat egyéni jogok alapján tarthatják fenn. A liberális multikulturalizmus radikálisabb hívei nem látják ilyen egyszerűnek a helyzetet. Vélekedésük szerint minden biológiai-kulturális sajátosság nyilvános elismerést érdemel, következésképpen csak a különféle etnikai, nemi és szexuális identitások átpolitizálása révén lehet valódi esélyegyenlőséget teremteni. Heller Ágnes a klasszikus liberalizmus védelmében elutasítja az identitáspolitikát, amikor a magán- és nyilvános szféra éles elválasztása mellett érvel. Vitapartnerei éppen ellenkezőleg gondolkodnak. A két szféra közötti határ ledöntésével be kell emelni a nyilvánosságba olyan kérdéseket, amelyek korábban tabunak számítottak, így nyílna mód a liberalizmus megújítására, az egyéni jogok kibővítésére, és a magánélet igazságtalanságainak felszámolására.

A baloldali liberális Jürgen Habermas „alkotmányos patriotizmusa” a közösségelvű és egyénelvű megközelítések metszéspontjában helyezkedik el. Olyan „posztnemzeti, multikulturális” intézményi berendezkedés lebeg Habermas szeme előtt, amelynek politikai kultúrája teljesen elválik a többségi társadalom nemzeti sajátosságaitól. Példaként az Egyesült Államokat és Svájcot emlegeti. Jóllehet Európa legtöbb állama jelenleg nemzetállam, de a demokratikus nyilvánosságban való részvétel, az igazságosság értelmezéséről folytatott eszmecsere kialakíthat nemzeti értelemben semleges politikai kultúrát. Habermas szemléletét az Európai Unióra is kiterjeszti. Meggyőződése, hogy a globális kapitalizmus keretei között koncentrálnak gazdasági hatalom ellensúlyozására szükség van nemzeteken átívelő nyilvánosságra. Ha a kulturális elit közreműködésével, a tömegkommunikációs csatornák igénybevételével kialakul az egész Európát átfogó nyilvános szféra, esély nyílik a közös identitás megteremtésére. Így világosan elválik majd a közös európai politikai kultúra és a „nemzeti művészeti, irodalmi, történetírói, filozófiai hagyomány”. Az európai alkotmányos patriotizmushoz „nem annyira az európai középkorhoz kötődő közös eredetben való bizonyosság szükséges, sokkal inkább egy új politikai öntudat, amely megfelel a 21. századi Európa szerepének a világban.”

4.

A társadalmi szolidaritásról értekező kortárs bölcselek a 16. században kikristályosodó modern politikai gondolkodás roppant szellemi örökségét mozgatják meg és gyarapítják, igazán színpadon, szenvedélyes eszmei csörtét vívva. Jó szándékuk kétségbevonhatatlan, elfogultságuk megbocsátható. Csak sajnálhatjuk, hogy érveik nem jutnak el sem a szélesebb nyilvánossághoz, sem a politikai elithez. Az ezredfordulón még valamiféle önálló karakterű nagy pártok legfeljebb szlogeneket kaptak fel. Az ifjabb Bush környezetében protestáns etikáról, keresztény hagyományról, demokrácia-exportról papoltak; a Clinton, Blair, Schröder nevével

fémjelezett „harmadik utas” baloldal meritokráciáról, sokszínűségről és globális civil társadalomról szónokolt; a liberális progresszió az életidegen identitáspolitika útvesztőjében tévedt el. A gazdasági növekedés kényszeréhez igazodó jobb- és balközép pártok a 2010-es évekre szellemileg kiüresedtek – miközben a nyugati civilizáció rögválóságát a monopolkapitalizmus, a digitális forradalom, a kíméletlen munkaerőpiaci verseny és a társadalom kulturális kettészakadása formálta.

A technokrata centrumpolitika az utóbbi évtizedben a felvilágosult etatizmus „nyelvét” beszéli. Úgy tesz, mintha a Nyugat története Voltaire-rel kezdődne, identitása eredendően racionális elveken nyugodna. Nemcsak az a baj ezzel a civilizációs önértelmezéssel, hogy öncsonkító – mert kétségtelenül az –, hanem hogy a történeti gyökerektől és kulturális hagyományoktól elválasztott bürokratikus intézményrendszer nem formál az egész társadalomra kiterjedő kollektív identitást – még nemzetállami szinten sem, nemhogy az Európai Unióban. Sem az etnikulturális különbségeket, sem a globalizáció nyertesei és vesztesei közötti éles kulturális törésvonalat nem

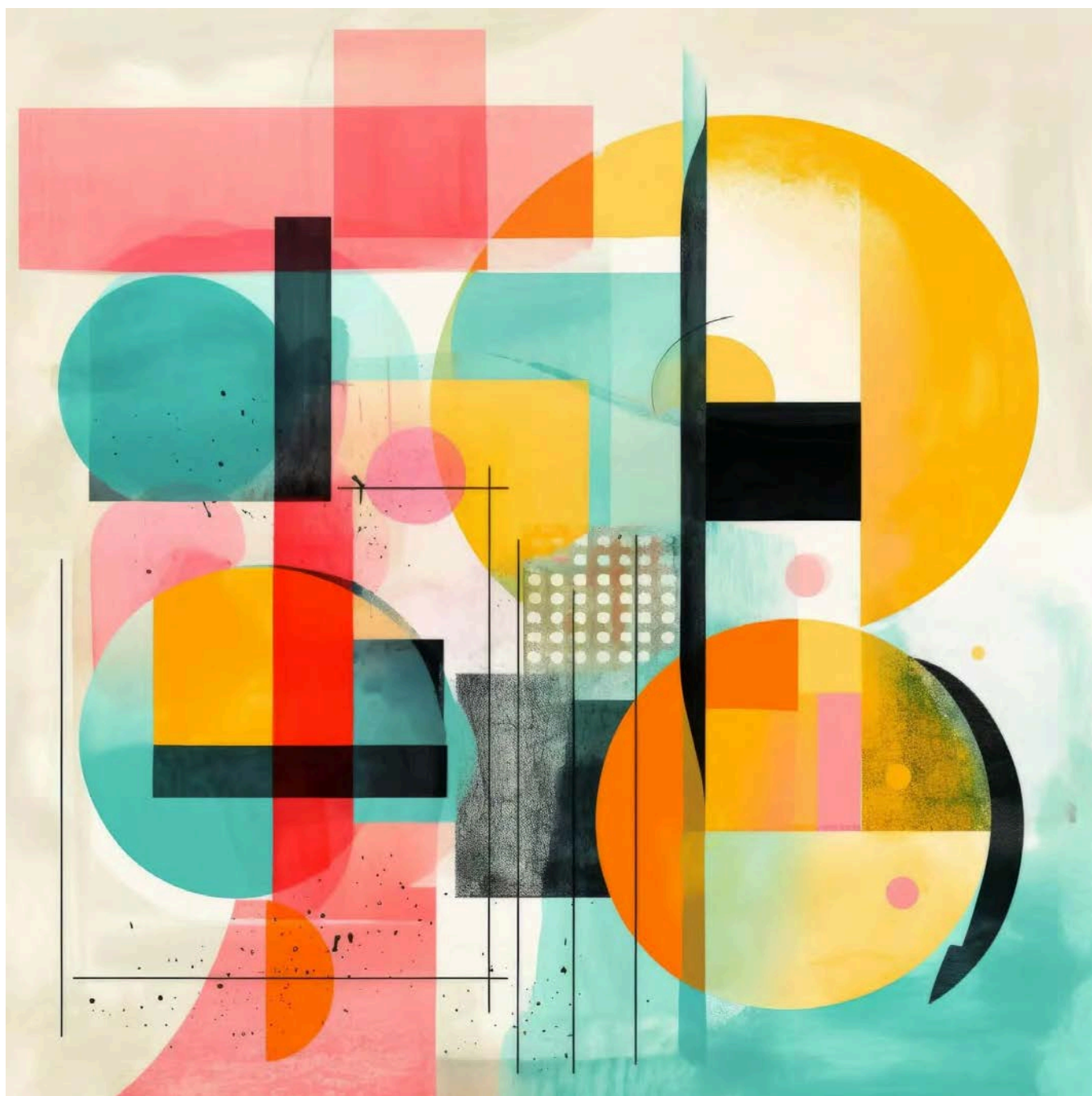
hidalja át – ahogy erre egyébként a nemzeti hagyomány sem képes. Az államapparátus, a civil szervezetek, az akadémia szféra, a fősodratú sajtó és a menedzserosztály kozmopolita értékrendje látványosan elválik a társadalmi többség földhözragadt mindennapi valóságától. Sajnos, a habermasi értelemben vett demokratikus európai nyilvánosságról nem beszélhetünk, sőt, a közvéleményformáló igyekezet gyakran népnevelő elitista türelmetlenségbe fordul. Különösen válsághelyzetben világlik ki a centrumpolitika „jozefinista” attitűdje: a 2020-as koronavírus, illetve a 2023-as „ukrán tavaszi ellentámadás” idején a „szakértői” közhelyek pufogtatása mellett a mainstream nyilvánosságban nem igazán maradt tere a tárgyilagos tájékoztatásnak és az érdemi vitának. Aki nem értett egyet, könnyen megkapta a vírustagadó, illetve a putyinista bélyeget.

laboratórium

A centrumpolitika egyetlen érdemi kihívójaként fellépő jobboldali populizmus a nemzetállam nevében fogalmazza meg közösségi hitvallását, jóllehet véletlenül sem a nemzeti kultúra ápolását és a patinás nyugati intézmények védelmét vállalja magára, hanem a kulturális hegemoniáért verseng. A fősodratú sajtó és az akadémiai-popkulturális elit közvéleményformáló befolyását igyekszik visszaszorítani – alternatív intézményhálózat kiépítésével, ideológiai agytrösztökkel, tudományos műhelyekkel, sajtótermékekkel, TV-csatornákkal, népszerű influenszerek pártfogásával. Politikai filozófiai értelemben a jobboldali populizmus egyáltalán nem konzervatív, de nem is fasiszta – ahogy ellenfelei állítják –, hanem bonapartista. A „karizmatikus” vezető és a nép közötti közvetlen kapcsolatra épít, igyekszik megkerülni a liberális intézményeket, a gazdasági és a politikai elit között szorosra fonja a szálakat. Az orbáni Magyarország mintegy laboratóriuma az illiberális demokráciának. Mindazon túl, hogy Trump szélsőségesen libertárius gazdaságpolitikát folytat, sok mindenben hasonlóan jár el, mint a magyar miniszterelnök: az állami bürokrácia szétverésére, a fékek és ellensúlyok gyöngítésére törekszik; kényelmetlen ellenlábasait megfenyegeti; rendpárti intézkedéseket vezet be.

Az orbánizmus és a trumpizmus közötti perdöntő különbség, hogy az USA-ban nem működik az „egy zászló, egy tábor” elve. A republikánus tömegbázis, illetve a MAGA-mozgalom nem felülről vezérelt, hanem alulról szerveződő, értékrendjét tekintve korántsem egységes, hanem meglehetősen sokszínű – akárcsak a demokraták mögött álló szavazótábor. Így az amerikai elnök ámokfutásával szemben a civil társadalom mégiscsak képes kifejezni valamicske ellenállást – és nem csupán az ellenzéki oldalon.

Persze ezzel megint ott kötünk ki, ahol a part szakad. Az öntudatos magyar civil társadalmat megszervezni csak helyi szinten, mindennapi aprómunkával lehet – ha egyáltalán. Az efféle eszmefuttatások legjobb esetben is csak egy maroknyi értelmiség elszigetelt eszmeecseréjéhez adhatnak néhány újabb adalékot.

Summázva az eddigieket: a valódi jog- és esélyegyenlőségen, honpolgári öntudaton és közösségi szolidaritáson nyugvó nemzeti társadalom, abban a formában, ahogy Farkas Attila Márton lefestette, Nyugaton is csak ideig-óráig működött, ráadásul súlyos ellentmondásokkal terhelten. Újjáépítése lehetetlennek tűnik. Alternatíváját nem találjuk. Milyen sors vár ránk az információs társadalomban, a technológiai óriáscégek és a globális nagyvállalatok növekvő befolyása mellett, a geopolitikai-gazdasági érdekeiket nyers erővel érvényesítő nagyhatalmak ütközőzónájában? Megjósolhatatlan. De Sylvester Jánost parafrázálva: reménytelen helyzetben, a pusztulás közepette sem adhatjuk fel a társadalmi problémák megoldásán merengő értelmiségi hitvallásunkat, mert „csak szellemi kincs élheti túl a halált”.

Szerző
Tallár Ferenc

Dátum
2026. márc. 20.

ESSZÉ

ARROBORI

LIBERÁLIS ÉS ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA: EGY EGÉSZ KÉT FELE?

[ARROBORI]

Farkas Attila Márton ARROBORI című könyve 20 évvel ezelőtt jelent meg, most ezzel a címmel rovatot indítottunk, amelyben szerzőink a könyvhöz kapcsolódva mai jelenségekre reflektálnak

Farkas Attila Márton (FAM) húsz évvel ezelőtt megjelent könyve, az *Arrobori*, nemcsak kitűnő, máig jól használható jellemzése volt a rendszerváltás (rendszerváltozás, sima átmenet stb.) másfél évtizedének, de bátor tett is. Bátor abban az értelemben, hogy valóban rendszerkritika volt: nem beilleszthető sem az 1994-ben létrejött és 2006-ban, a második Gyurcsány-kormány idején is fennálló MSZP-SZDSZ koalíció úgymond balliberális beszédmódjába, sem a formálódó-alakuló jobboldaléba. Mindkét táborral élesen szemben álló, baloldali kritika volt az *Arrobori*, persze a maga szuverén módján. A könyvet záró *Üvölteni kell* című fejezet erről a baloldaliságról ad számot, minden illúzió, minden utópikus, nagy tervezet, a marxizmus vagy az osztályharc 19. századi eszméinek felvonultatása nélkül. FAM a szituacionistákról, a fantázia Örök Ünnepségre forduló forradalmáról beszél, miközben nagyon is tisztában van azzal, hogy az „ilyen szövegek

egyre inkább anakronisztikusnak hatnak, hiszen a jelenkor már nem a jóléti kapitalizmus időszaka, amikor az utópista luxusgondolatok táptalajra lelhettek a fiatalok elméjében. A tőke minden külső és belső kontroll nélküli nyomulása és gáttalan érdekérvényesítése Townsend és társai mizantróp szemléletét hozta vissza" (390), és ezek jutnak érvényre – állítja FAM – a magukat baloldalinak-balliberálisnak mondó koalíció politikájában is.

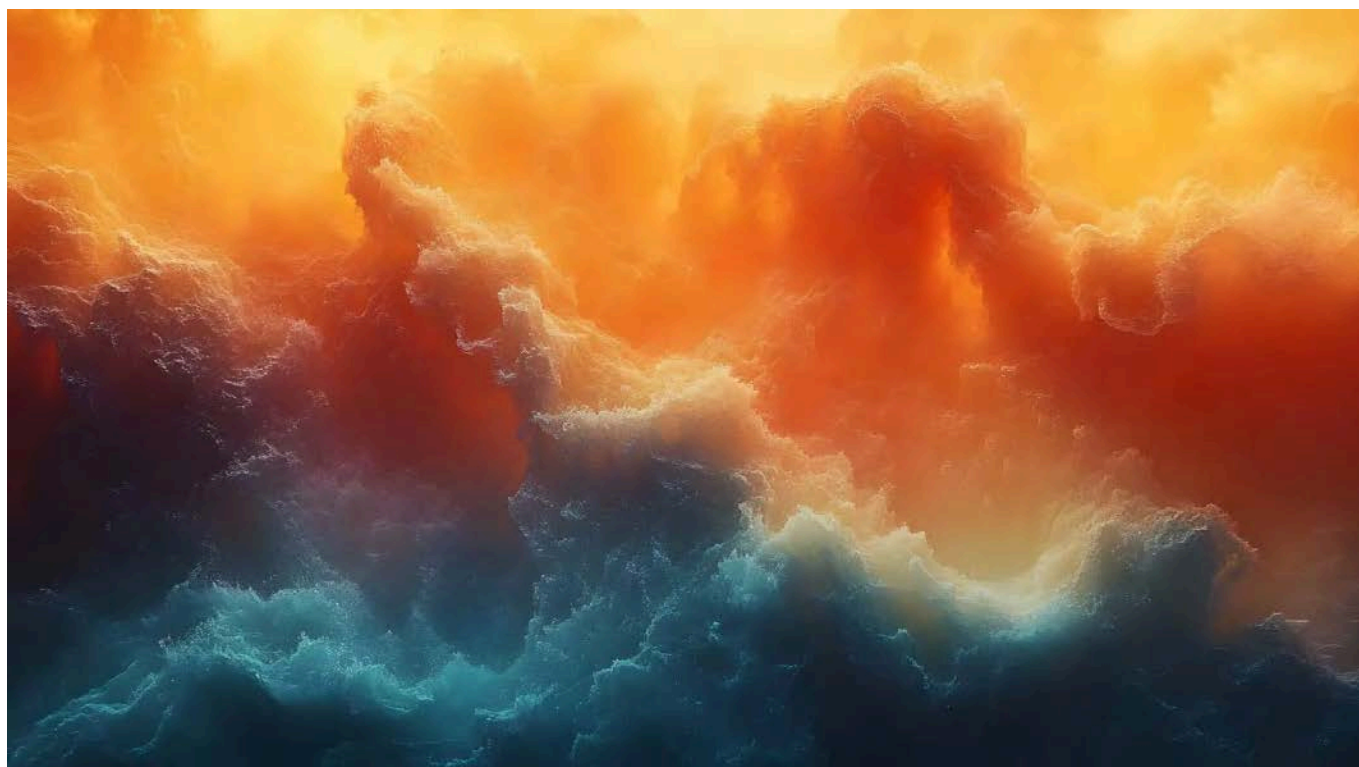

az emberi tudat mélyrétegeiben

De mit kezdhet a „realitás talaján” álló politikus – aki mégiscsak a kompromisszumok szakembere – az Örök Ünnepség fantáziaképével? Szóval, hogy ez így talán édeskevés lenne? Maradjunk egyelőre annyiban: ahhoz éppen elég, hogy FAM a korszak balliberális hegemoniájának „süket dumáját” (arboriját) éles kritikával illesse, és fenntartsa a „luxusgondolatot”, mely mégiscsak az „ősi egyenlőségelvvel, az igazságos társadalom időtlen eszméjével”, egyszóval az „emberi igazságérzet” ideájával azonos. Ez pedig – mondja – „jóval korábbi a munkásmozgalomnál, korábbi a kora újkori utópisták álmodozásainál, sőt, a közhiedelemmel ellentétben még a kereszténységénél is. Ennek az ideának az eredete az emberi tudat mélyrétegeiben gyökerezik, legalábbis erre utalnak a legkülönbélebb kultúrákban fölbukkanó Aranykor-mítoszok, az egyenlőségen és igazságosságon alapuló, boldog és tökéletes emberi közösség hol távoli múltba, hol távoli jövőbe vetített, gyakorta szakrális mezben fölbukkanó víziói.” (81) Erre a gyakorta szakrális mezben felbukkanó fantáziaképre visszatérek még, mert távolról sem olyan erőtlenséggel, lilaköd-szerű képződmény, melyet egy „komoly ember” el kell, hogy hessentsen magától. De most még másról kell szólni.

Hogyan olvassunk *ma* egy olyan könyvet, mely éles, sőt, alkalomadtán szenvedélyes kritikával illeti a rendszerváltással magasztosított „sima átmenetből” születő balliberális hegemonia, ezen belül a „Gyurcsány-rendszer” korszakát? Hogyan olvassuk *ma*, azaz a NER, vagy inkább az „Orbán-rendszer” idején, mely a maga „rendszerváltását” és „fülkeforradalmát” éppen a Gyurcsány-rendszer megdöntésével igazolta, és máig visszatérte veszélyével riogat? Egy formális logika szerint következhetne ebből akár a balliberális hegemoniát „megdöntő” NER melletti állásfoglalás is, ám FAM esetében nyilvánvalóan nem erről van szó. A felsejlő ellentmondás, a két rendszer szembenállása látszólagos. Valójában *egymás inverzei*: a kettő – mondhatni dialektikusan – feltételezi egymást, szóval együtt alkotnak egy *hamis egészet*. Miként FAM a jelen vitát bevezető írásában [\[1\]](#) állítja: „ahogyan a kádári konformizmus és cinizmus alapozott meg az újkapitalizmusnak, s vele a magyar neoliberalizmusnak, úgy lett ez utóbbi alapja a NER-nek. Egyikből következett a másik, egyikre alapozott a másik”. Ez pedig azért lehetséges – írja FAM az *Arbori* 2020-as e-könyv-változat bevezetőjében –, mert a két tábor mögött olyan „évszázados gondolkodásbeli minták állnak”, melyek egyazon kérdésre adnak szükségképpen részleges és hamis, következésképpen a hazugságok rendszeréhez (az arborihoz) vezető választ. Azaz „kormányzatoktól, rezsimektől, sőt, rendszerektől függetlenül keserítik életünket”. [\[2\]](#) (7) Ennek az értelmezési keretnek az érvényességét semmiképpen nem vonnám kétségbe. Magam is úgy látom, hogy évszázados minták működtek a rendszerváltásban és az azt követő

évtizedek magyar társadalmában is. Úgy vélem azonban, hogy az Orbán-rendszer kiépülésével olyan új politikai alakulat jelent meg a színen, mely támasztékként felhasználja ugyan a meggyökeresedett mintákat, de *új útra* tért, és ez az út veszélyességében – már ha fokozható a fokozhatatlan – messze túlmutat a korábbi mintázaton: nem illeszthető már ebbe az értelmezési keretbe.

De lássuk előbb magát az értelmezési keretet. FAM az *Arboribus*ban és egyéb írásaiban – erőssége ez és érdeme – a magyar társadalom történetét a Nyugathoz való viszonyában látja és láttatja. Olyan *félperifériás*, fejlődésében megrekedt ország történelmeként, mely előtt két, egyaránt veszélyekkel terhes lehetőség áll.^[3] A Haza és Haladás jelszava elvált, sőt, szembekerült egymással, és a két jelszó zászlaja alatt kialakult a két egymásra fenekedő tábor: harci dobok dübörgése mellett kurucok és labancok, urbánusok és népiek, kozmopoliták és szittyák, libsik és NER-lovagok menetelnek a „zsákutcás magyar történelem” országútján. Természetesen nem a „volgai lovastól” örökölt nemzetkarakterológiai jegyről van szó, hanem a 16. század táján megrekedt fejlődés, a félperifériás helyzet következményéről. Arról, hogy Magyarország egy *félperifériás* régióban helyezkedik el, melynek elmaradottsága (relatív szegénysége) szorosan összefügg a nyugati *centrum* fejlődésével (gazdagságával). Mondhatnánk: az egyik azért tud fejlődni, mert a másik elmaradt. A határokon átlépő tőke működési elvéből következően a versenyelőnyök a centrumban akkumulálódnak, míg a versenyhátrányok a periférián, s a létrejövő különbségek a *longue durée* (hosszú időtartam) tanúsága szerint szinte behozhatatlanok.

”

mindkét tábor hazudni kényszerül

A Haladás, a „birodalmi progresszivismus” hívei megnyitnák a határokat a mindennekfelett csodált „civilizált világ”, a Nyugat „felvilágosult kultúrája”, társadalom- és államszerkezeti struktúrái, gazdasága és technológiája előtt, azaz komprádor hevülettel vállalják az *öngyarmatosítás* kockázatát: egy gazdasági, politikai és kulturális eszközökkel kikényszerített, rapid és szerves fejlődés kockázatát minden turbulenciájával egyetemben, még ha ez széles tömegeket érintő válságokkal és tragédiákkal fenyeget is. És jön a felvilágosultak leereszkedő gögje, jön az arbori: vakok és ostobák azok, műveletlen senkik, akik nem látják a Haladás nagyszerűségét. A másik oldalon pedig megszületik a szittyá nacionalizmus, mely élesen különbözve a nemzet fejlődését forszírozó nyugati államok nacionalizmusától, dacosan elutasítja a centrum felől érkező kihívást, és a félperifériás, fejlődésében megrekedt országot azonosítja a Hazával. Rendies struktúráiban, az úr–szolga és az urambátyám viszonyokban, a nép alázatában, úgymond szelíd tűrőképességében fedezi fel a magyarság megőrzendő ősiségét és tradicionalizmusát, amit felpaprikázva, harcias daccal védelmez, miközben az idegenszívűek, a hígmagyarok, a „zsidó kapitalizmus” mérgező mákonyává nyilvánítja a haladárok minden lépését. Ami természetesen a félgyarmati helyzet átírását és szentesítését jelenti. És mert mindkét tábor hazudni kényszerül, részben tagjai önfeledt hite, még inkább személyes vagy rétegérdeke okán, a két tábor a hazugságban magára zárul. Tagjaitól elvárja az egyoldalú vakságot, a néma konformitást, mely idővel bamba konformitássá szelídül.

Mindez természetesen csak állóképbe merevített, zanzásított változata FAM koncepcionális keretének. De ahhoz talán elég, hogy átlássuk, az 1994-es választásokkal létrejött neoliberális hegemoniának az *Arboriban* olvasható leírása elhelyezhető a „birodalmi progresszivismus” értelmezési keretében. A „sima átmenet” során lezajló, súlyos társadalmi következményekkel járó, azaz távolról sem sima „spontán privatizáció” és az egyértelmű nyugati orientáció éppúgy megfelelt a késő kádári korszak technokrata-menedzser rétegéből születő poszt-szocialista nomenklatura-burzsóázia érdekeinek, ahogy megfelelt a liberális értelmiség meggyőződésének is, hogy egyedül a magántulajdon és a kapitalista viszonyok megszilárdulása biztosítja a demokráciát – kerül, amibe kerül. Bár FAM többször hangsúlyozza, hogy a rendszerváltás liberális értelmiségét elsősorban a jobboldal újjáéledő antiszemitizmusától való félelem igazgatta, ez a félelem egyszerű képletbe fogva jól illeszkedett az öngyarmatosítás keretébe: a kapitalizmus kritikája „az Amerika-ellenességgel párosul és azonosul, az Amerika-ellenesség az Izrael-ellenességgel és az antiszemitizmussal, ez utóbbi pedig a nácizmussal.” (157) Megállítani a Haladás ellenségeit csak a gyors privatizációval, a külföldi tőke és a multinacionális vállalatok rapid betelepülésének szorgalmazásával, a kapitalizmusnak megfelelő környezet megteremtésével, így például a szakszervezetek ellehetetlenítésével, szóval a vadkapitalizmus felvállalásával lehet. A cél az volt, hogy a Haladás visszafordíthatatlanná váljon – ahogy akkoriban egy csurkista mondhatta volna – „e vérző Hazában”. Mert hogy a Haladásnak ára volt, az kétségtelen. Az SZDSZ, elhatárolódva a szociális kérdéseket, a szegényeket képviselő SZETA vonalától, koalícióra lépett az MSZP-vel: „összenőtt, ami összetartozik”, és megszületett a balliberális jelző. Aminek csak annyi hibája van, hogy az MSZP nem volt baloldali, a liberális oldal pedig intranzigenssé vált. Beszédmódjának, az arborinak „célja a fönnálló gazdasági-politikai rend megkérdőjelezhetetlensége – kvázi 'szakralizálása'. Ide sorolhatók az olyan frázisok, mint a 'különbben nem jönnek ide a befektetők', 'az ország gazdasága szempontjából', a 'veszítünk a

versenyképességünkől' stb., de ide sorolhatók az olyan szövegek is, mint pl. a 'bízzuk a szakemberekre', vagy a már említett 'populista demagógia' kifejezés használata bárminemű rendszerkritikára, még az egészen udvarias, enyhe bírálatokra is." (68) És végül jött a Gyurcsány-korszak, a maga egyértelműen neoliberális politikájával.

A rendszerváltás első, 2010-ig terjedő szakaszában egyértelműen kirajzolódnak tehát a félperifériás lét „évszázados gondolkodásbeli mintáinak” kényszer-mechanizmusai. Jó indokok szólnak amellett, hogy értelmezni lehet a NER rendszerét is ebben a keretben. Végző soron – mondhatnánk – nem történt más, mint hogy a poszt-socialista nomenklatúra-burzsóázia helyére a „nemzeti tőke” nomenklatúra-burzsóáziája lépett, ezer szállal bekötve abba a politikai erőközpontba, amely az öngyarmatosítást immár a belső erőkre bízta. A NER rendszerét vitaindító írásában FAM így jellemzi: „mára nem csupán jogot nyert a feudális Magyarország magasztalása és a magyar progresszív hagyomány szinte teljes megtagadása (sőt, olykor explicit kárhooztatása), hanem a NER szabályos rendi társadalmat hozott létre, alig titkolva ezt a dicső tettét. Ez a feudális hierarchia nagyjából így néz ki: legfelül a kvázi uralkodó – nevezhetjük kormányzónak akár – a családjával, alatta a neki engedelmes és tőle féltő NER-bárok, utána a bármire kész 'köznemesség' a pribékek széles hadának képében, majd a mindent tűrő, de engedelmes jobbágyság. S velük szemben az 'idegenek', az ország lehazaárulózott és majdhogynem másodrendű állampolgárként kezelt másik fele. Mindehhez a város- és értelmiségellenesség. Orbánék (akiknek fiatal nyugatos liberálisként legnagyobb volt a pofájuk a rendszerváltás idején) tulajdonképp visszarugdosták az országot és a társadalmat jó kétszáz-háromszáz évvel korábbra, legalábbis társadalmi és kulturális szempontból.”

Találó ez a leírás, és vajon nem a szittyia nacionalizmus megnyomorított Hazáját írja-e le? Ha pedig azt írja le – márpedig azt írja le – nem kell-e azt mondanunk, hogy forog tovább az „évszázados gondolkodásbeli minták”, a félperifériás „kompország” minden értelmes szándékot,

hazát és haladást felmorzsoló malomkereke? Azaz – miként már idéztem FAM-ot – „ahogyan a kádári konformizmus és cinizmus alapozott meg az újkapitalizmusnak, s vele a magyar neoliberalizmusnak, úgy lett ez utóbbi alapja a NER-nek. Egyikből következett a másik, egyikre alapozott a másik”. De valami mintha mégis megváltozott volna. Mintha egy új, a mára már megszokottnál is nagyobb veszély leselkedne, ahogy erre Kovács Gábor is utalt ebben a rovatban, és ahogy utal rá FAM is. Mintha a malomkerék forgása leállna, hogy – teszem hozzá – alóla egy új szörny bújjon elő.

végtelenül kiélezett feszültségben

FAM teljes joggal azt mondja, hogy könyve – legnagyobb sajnálatára – „máig érvényes, dacára, hogy az ostromozott neoliberális globalizációnak és gyarmatias magyar változatának befellegzett, s úgy tűnik, már utóvédharcokra se nagyon telik tőle”. De – mondja – a NER sem „új rend, nem holmi posztfasizmus, hanem a politikai magyar nemzet teljes megszűnte. Nem megszilárdulás, hanem egy bomlási folyamat végterméke”. De mi lenne ez a végtermék? Mi született a bomlásból? Maga a felbomlás, a politikai nemzet megszűnte? Kétségtelen, végtelenül kiélezett feszültségben két tábor áll szemben egymással, de nagyon úgy *tűnik*, hogy ez a két tábor az „évszázados gondolkodásbeli minták” jól ismert két tábor. Kovács Gábor azonban kinyitja a régi minták keretét, amikor azt állítja, hogy „valami visszavonhatatlanul megváltozott”: „Sajnos, egyáltalán nem alaptalan az a félelem, hogy ami most az Amerikai Egyesült Államokban történik, ismét csak egy új világkorszak még csak kialakulófélben levő új rendjét mutatja fel. Nagyon-nagyon felszínes dolog itt holmi madman-szindrómáról beszélni, vagyis úgy gondolni, hogy egy narcisztikus pszichopátának a világ legerősebb birodalmának élére kerülése merőben a véletlen műve. Ami Amerikában történik, az a modern történelemben ... [kialakult és mindmáig hatékony] politikai szerkezet szétszilálásának kísérlete”.[\[4\]](#)

Úgy vélem, hogy az elmúlt húsz évben valami valóban visszavonhatatlanul megváltozott. Bár Magyarország viszonya a Nyugathoz e változás után is alapvető kérdés maradt, a változás után ez a kérdés már nem vethető fel úgy, mint a változás előtt: nem vethető fel egy *félperifériás* ország viszonyaként a nyugati *centrumhoz*, mert hogy maga a centrumpozíció *rendült meg*, különösen Európa és az Európai Unió tekintetében, de az USA vonatkozásában is. Scheiring Gábor – aki fontos és kitűnően dokumentált írást szentelt a NER és a nyugat-európai, de elsősorban az amerikai, trumpista, szélsőjobboldali körök között 2010 óta tervszerűen felépített és fokozatosan intézményesített kapcsolatrendszernek[\[5\]](#) – teljes joggal jegyzi meg, hogy az „orbánizmus 2010-ben nem egyszerű politikai kormányzási projektként, hanem a liberális globalizmus rendszerszintű válságára adott átfogó válaszként robbant be a hatalomba”, következésképpen „Orbán projektje sosem csak a szervezett korrupcióról vagy a hatalomvágyról szólt”. Úgy gondolom, nagyon itt lenne az ideje, hogy ezt el- és felismerjük. Ahogy felszínes és leegyszerűsítő Trump esetében *madman-szindrómáról* beszélni, felszínes és leegyszerűsítő Orbán és a NER esetében *maffiaállamról*. Nem mintha a korrupció és a lopás, a belső kör gazdagodásának szintje nem lépne át minden mértéket Magyarországon; nem mintha a magát

távlatos politikusként, világpolitikai tényezőként felépítő Orbán nem úgy vezényelné családjá és közvetlen környezete gazdagodását, mint az uborkafára épp most felkapaszkodott suttyó. De a mese tanulsága mégsem ez.

A „maffiaállam” politikai, mozgósító jelszóként persze hatásos, de közben elfedi a megszületett politikai alakzat ijesztő lényegét. Mint a madman-szindróma, kimondva-kimondatlan ez is derült égből ránk hullott, szerencsétlen véletlenként kezeli a NER megszületését – egy valahonnan előkerült köztörvényes bűnözői csoport tevékenységeként, amit, ha elkergetünk, minden olyan szép és jó lesz, mint régen: visszatérhetünk a „normális országok”, a „civilizált világ” kebelére. Csakhogy FAM-nak igaza van: a neoliberalizmus volt az az „alap”, amin a NER felépülhetett. A neoliberalizmus globális áramlatával együtt úszni vagy inkább abban evickélni talán csak hiba volt, egy kényszerpálya egyik állomása. De ezzel a hibával azóta se, most se szembenézni, ez több mint hiba: vétkes mulasztás. Először nézzük meg tehát, hogyan és miért válhatott a neoliberális korszak globális folyamata, melynek Magyarország amúgy mellékes és jelentéktelen szereplője volt, távlatos, távlatosan veszélyes és távlatosan gonosz politikai vízió alapjává. FAM-mal szólva: „Krisztus arcuköpésévé”.

kompromisszumok

A II. világháború után Nyugat-Európában kialakult jóléti állam alapvetően a tőke és a munka kompromisszumaként vagy kiegyezéseként írható le, melynek betartását a két fél között közvetítő állam biztosította. E berendezkedés ún. *plurális* vagy *liberális demokráciája* viszonylagos autonómiával rendelkező kormányzati, politikai, társadalmi és gazdasági szervezetekre épült, és ezek – egymás „fékeit és ellensúlyait” alkotva – biztosítani tudták a különböző, elkülönült igények

megfogalmazását és képviselétét, valamint a kölcsönös kontroll mechanizmusait. Míg Rousseau a népakarat, a *volonté générale* érvényesülését minden partikuláris közvetítő elem kizárásához köti, a plurális demokrácia, épp ellenkezőleg, a partikuláris-különös érdekek képviselétét és a közöttük lehetséges, igazságosként elismert kompromisszumok kidolgozását tekintette feladatának. Ami pedig e feladat megoldását illeti, ehhez – a centrumországokban felhalmozott versenyelőnyökre támaszkodva – rendelkezett is a szükséges eszközökkel a globalizációt megelőző korszakban.

A '68 után – és '68-tól nem függetlenül – beinduló dereguláció és liberalizáció hatására azonban ezt az erős, intervencionalista államot feltételező konstrukciót rövid időn belül magába omlasztotta a tőke korlátokat nem ismerő, globális áramlása. A program nem kevesebbet célzott meg, mint a társadalmi integráció intézményesült formáinak felszámolását, minden emberi viszony absztrakt pénzviszonyokra redukálását. A nemzetközi tőzsdék gyakorlatilag átvették a társadalmaktól a nemzeti gazdaságpolitikák értékelését: a választások útján legitimált, plurális politikai hatalom helyére a pénz mércéje, és a FAM által is leírt szakértők csapata lépett. Válaszul a tőke kivonás veszélyére, a szorongatott centrum államai is a dereguláció költségcsökkentő versenyfutásába bonyolódtak, ami a monetáris szektoron belül megengedhetetlenül magas nyereségekhez, a másik oldalon drasztikus, korábban elképzelhetetlen jövedelemkülönbségekhez, növekvő munkanélküliséghez és a munka világából kiszoruló, vesztes rétegek társadalmi marginalizációjához vezetett. Ahogy a territoriális határokon átlépő *globális tőke* egyre izmosabbá vált, a centrum *territoriális nemzetállamai* – közöttük a legerősebbek is – elveszítették a globális tőke fölött az ellenőrzés képességét. Azt a képességüket, amellyel fenn tudták tartani a társadalmi békét biztosító egyenlőtlen cserét.

Wallerstein ugyan mindig is hangsúlyozta, hogy a „centrum”, illetve a „periféria” fogalma a termelési tevékenységekre, nem pedig az államokra vonatkozik, ám centrum, félperiféria és periféria alatt mégis mindig territoriális államok egy-egy csoportját értettük, és ez nem is volt

jogosulatlan. A globalizációval azonban – logikusan, és mégis váratlanul – a *centrum is deterritorializálódott*. A globális pénztőke, a nagy bankok és egész világot behálózó multinacionális cégek egyre kevésbé voltak a meggyengült, határaikat megnyitó territoriális nemzetállamokhoz köthetőek. Követve a likvid (folyékony) modernitás és a kormány nélküli kormányzás (*governance without government*) logikáját, a centrum is mozaikosan szétterült a globális világban: új centrumok, ipari, technológiai és hatalmi központok emelkedtek fel.

Ez a változás nem hagyta érintetlenül a Nyugat centrumországait. William Robinson már a 2008-as valutaválság után egyenesen a Nyugat, az „első világ” lesüllyedéséről beszél a harmadik világba (Thirdworldization of the First World). Olyan „alapvető történelmi folyamat” tanúi vagyunk – írta –, melynek eredményeképpen „az akkumuláció néhány pólusán koncentrálódó gazdagság többé nem kerül újraelosztásra lefelé, az első világ munkásarisztokráciája felé”.^[6] Vagyis a születési helyéről leváló, deterritorializált, a globális világban áramló és az olcsó munkaerő felé törekvő tőke többé nem tekinti feladatának, hogy születési helyén, a centrum országaiban az újraelosztás révén biztosítsa a társadalmi békét. Az eredmény a centrum országaiban a szociális kiadások „lefáradása”, a bérek stagnálása vagy csökkenése, a konjunkturális ciklusokkal újra és újra fenyegető munkanélküliség, a részmunkaidővel és a határozott idejű szerződésekkel együtt járó bizonytalanság és kiszolgáltatottság, egyes területi szegmentumok és népességcsoportok teljes kihullása a társadalom szövetéből – és mindezzel párhuzamosan a társadalmi egyenlőtlenségek drasztikus növekedése. A globalizáció folytonosan változó terének megnyílása így olyan individualizált, különböző elemekből álló sokaságot hozott létre a Nyugat centrumországaiiban is, melyet az igazságtalanság és a bizonytalanság diffúz és homályos érzése, valamint a korszak neoliberális politikai elitjének dühös elutasítása fűzött egybe.

rémálomba fordult neoliberális álom

Nyugat-Európa számára is csak időlegesen kínált megoldást kelet-európai félperifériája piacainak megnyílása. A kibővült Unió egységes valuta és vámunió, egységes piac a tőke, az áruk, a munkaerő és a szolgáltatások szabad áramlásával, szóval gyakorlatilag egy állam nélküli állam egységes politikai struktúra, az állampolgárok demokratikus nyomásának kített költségvetés nélkül, zárt ajtók mögötti tanácskozásokkal, átláthatatlan egyeztetésekkel és kompromisszumokkal. Ez *pedig maga a megvalósulása során rémálomba fordult neoliberális álom*: a társadalmi integrációt fenyegető likvid modernitás kicsinyített mása.

Ez volt tehát az alap, amire válaszként a NER felépülhetett. És ezzel rá is térünk az Orbán-rezsimre. Jellemző, hogy ezt a korszakot egy *személlyel* azonosítjuk. De az Orbán Viktor személyével szembeni ellenszenv mintha eltakarná előlünk, miért is olyan ellenszenves számunkra ez a személy: hogyan válhatott önálló politikai entitássá, lényegében a hatalom forrásává. A kritika általában megelégszik a korrupció, a hatalmi arrogancia, a szegényellenes politika és a vélelmezett irracionalitás – persze indokolt – hangsúlyozásával, miközben szenvedélyesen tiltakozik, ha valaki Orbán politikai tehetségét említi. Pedig Orbán már 2010-ben

átfogó vízióval lépett fel, és lényegében azóta is ahhoz tartja magát.^[7] 2010-es bálványosi beszédében hangsúlyozta, hogy „nem átmeneti pénzügyi zavarokról van szó, hanem annak a rendszernek a nagyon komoly válságáról, amelynek jegyében az elmúlt száz-százötven évét élte Európa... Az a gondolkodásmód Európában, hogy a piac majd önmagától el fogja hozni a jólétet meg az igazságosságot is, az állam pedig jobban teszi, ha távol tartja magát a gazdaságtól, ez a gondolkodásmód csődbe vitte az európai civilizációt.” Két év múlva, ugyancsak Bálványoson, ehhez hozzátette, hogy „új valóságértelmezésre” van szükség: „Nincs kit utánozni, nincs sikerrecept, amit, ha átfordítanánk ide, Erdélybe vagy Magyarországra, akkor könnyebbé válna az életünk. Nekünk kell kigondolni, hogy mi a helyzet, mi a bajunk, nekünk kell beazonosítani a gondjainkat, és nekünk kell új válaszokat találni...”^[8] Orbán tehát egy *válság* bejelentésével kezdi, és egy közös politikai akcióterv, az aktív állam és a szuverén politika szükségességét hangsúlyozza a válság megoldásaként. Azóta is válságok kezelésével, illetve – szükség esetén – *válságok generálásával* tartja fenn a rezsimet, nem pedig a *válságok megoldásával*.

Amúgy nem kérdés: a korszak valóban a válságok sorát hozta magával. A 2006-os őszi beszéd után permanens belpolitikai válság Magyarországon; 2008 a globális pénzügyi válság éve, aminek hazai hozadéka az elnyúló devizaadósság-válság; 2015-ben indul a migrációs válság, mely hosszabb távon politikai és társadalmi válságot, megosztottságot generál az Unió nyugati államaiban is; erre következik a Covid, majd a 2022 óta tartó orosz–ukrán háború és a globális politikai tér átfordulása az egyre kiszámíthatatlanabb, instabil állapotba. Orbán válasza erre a válságegyüttesre a liberális individualizmus meghaladása: olyan erős és egységes nemzet megteremtésére irányuló határozott törekvés bejelentése, melynek kizárólag a nemzet akaratán nyugvó kormánya szuverén, egyedül a nemzet érdekeit érvényesítő politikát tud képviselni mind Magyarországon, mind abban a geopolitikai térben, melyet amúgy is a nemzetközi integrációk felbomlása és a nemzetállamok erősödése jellemez. Orbán tehát védelmet ígér a társadalom dezintegrációjával és a kívülről érkező fenyegetéssel – így az uniós diktátumokkal – szemben.

E vízió kapcsán persze joggal merül fel a kérdés, hogy egy kis ország szuverén politikája miként érvényesülhet olyan feszültségekkel és konfliktusokkal teli globális térben, melyet jól láthatóan formálódó erőközpontok, illetve a nagyobb államok szintén szuverén akarata, és persze gazdasági-katonai ereje határoz meg. Nem lenne egyszerűbb és tradícióinkból inkább következő az Európai Unió szükséges reformján dolgozni, mintsem olyan útra lépni, mely végül óhatatlanul a *csatlósállam* dicstelen szerepét osztja ránk? De most ne ezt feszegessük! Inkább vizsgáljuk meg az orbáni vízió egyik fontos elemét, az *illiberális* fordulatot. A „liberális demokrácia” kifejezést ugyan magától értődően használtuk és használjuk, de az *egyéni* szabadságjogokat középpontba helyező liberalizmus, és egy politikai/kulturális *közösség*, ti. a Nép akaratának érvényesülését normaként felállító demokrácia összeegyeztetése, ha egyáltalán lehetséges, nyilvánvalóan nem problémamentes. A jóléti állammal jellemezhető korszak képviselői demokráciáiban a négyévenként ismétlődő választási procedúra ugyan teljesítette azt a *legitimációs* funkcióját, hogy a politikai uralmat azok szabad beleegyezéséből származtatta, akik felett az uralmat gyakorolták, de nem tett eleget sem a népakarat, sem az egyéni szabadságjogok ideális normáinak. A mennyiségi elv alapján, mechanikusan visszatükrözte csak a heterogén választói tömeg pártideológiák által preformált érdekeit, igényeit és törekvéseit. Ezeket aztán a szabad mandátummal rendelkező képviselők alkotta politikai elit – tekintettel a következő választási periódusra – a plurális demokrácia intézményrendszerén belül igyekezett kielégíteni, megint csak a mennyiségi elv, vagyis az igazságosság formális elve alapján.

Ez a kompromisszumok, alkuk és egyeztetések sorozatából álló, a „fékek és ellensúlyok” mechanizmusa által szabályozott rendszer mindaddig olajozottan működött, amíg a globalizáció indukálta válságok folyamata meg nem fosztotta erőforrásaitól, beindítva a heterogén tömeg polarizálódását. Innen nézvést vajon nem tűnik-e kedvező és vonzó ajánlatnak egy olyan illiberális demokrácia, mely nem a *heterogén tömeget* alkotó magánszemélyek partikuláris érdekeit képviselő akaratok aggregálására, hanem közvetlenül magára a *Nép egységes* akaratára, a *népakaratra* épül? De ha szemügyre vesszük, mit is jelentene ez? A képviselői demokrácia meghaladását? Mivel a demokrácia antik intézménye, a népgyűlés, melyen Athén polgárai ténylegesen jelen lehettek és részt vehettek, a modern tömegdemokráciákban nem reális alternatíva, a nép mint politikai test közvetlenül nem, csak képviselői, a tömegtől elkülönülő politikai elit közvetítésével *nyeri el létezését*. Mondhatnánk persze, hogy ezzel sérül a demokrácia alapelve, kormányzottak és kormányzók azonosságának követelménye, de ez ebben a formában csak demagógia. A modernitás, melynek valóságos érintkezési formája a piaci és áruviszonyok rendszere, módszeresen lerombolta a közösségi autonómiákat, a „szabadságok kis köreit”. Ebben a közegben a nemzet akaratán, vagy a népakaraton nyugvó hatalomra hivatkozni az arbori egyik változata. A népakarat mindaddig „üres hely”, amíg egy politikai folyamat azt valamiképpen létre nem hozza. A nép mint egységes, cselekedni képes, önmagával azonos egész mindaddig nem létezik, míg – a nyugati modernitás szellemének jellegzetes terméke ez – valamilyen technikával *mesterségesen* létre nem hozzuk, meg nem testesítjük.

Orbán sokat ígérő víziójában épp azt fedi sűrű homály, hogy – miután felismerte a válságokban rejlő lehetőséget – miként akarja *létrehozni* azt az egységes nemzetet vagy népet, melynek akaratát aztán szuverén kormánya élén képviselheti. Mindenesetre, ha az Orbán-rendszer működését figyeljük, szembeötlő két ellentétes vonulat jelenléte. A hatalom eredetét illetően Orbán folyamatosan a népakaratra hivatkozik, és a közvetlen, az antik demokrácia népgyűléseit imitáló nemzeti konzultációkat szervez nem csekély költséggel. Ugyanakkor folytonosan hangsúlyozza, méghozzá nyíltan, egyes szám első személyű kijelentéseiben saját *személyes* hatalmát és döntéseinek úgyszintén *személyes* súlyát („Utasítottam kormányomat, hogy...”, „Nem fogom megengedni, hogy...” stb.) Paradox módon személyét egy hierarchia, egy hatalmi piramis csúcsára helyezi, ami fentről *alászálló*, de a piramis egészét átható hatalmat feltételez. Másrészt döntéseiben a népakaratból eredő megbízásra, azaz egy *felszálló* hatalomra hivatkozik, amely ezek szerint mintegy *személyében* testesül meg. Helyzete így olyan teokratikus királyéra emlékeztet, aki autokratikus hatalmát nem a piramison kívüli, transzcendens szférából, nem Istentől (nem a Theosztól) nyeri, hanem a piramison belüli Démosztól. Nem teokratikus, hanem „demokratikus királyról” lenne tehát szó, mindenesetre olyas valakiről, aki komolyan veszi, hogy „A nép szava Isten szava”.

”

újra és újra

Ez az a helyzet, melyet Voegelin egy e világi elem szakralizálásával létrehozott *politikai vallás* fogalmával értelmez. A német Führer-kultuszról, a náci ideológiáról adott leírásában a Nép az a szakrális jelleget öltő, közös fantáziaképződmény, mely közvetve az államban, de közvetlenül és alapvetően magában a Führerben ölt testet, és nyer ezáltal valóságos létezését: „a vezér a nép akaratának egyetlen hordozója. A népszavazásról szóló tanban – írja Voegelin – a

leghatározottabban visszautasítják a gondolatot, hogy a szavazás a népakarat kifejezése. A szavazás arra hivatott, hogy a vezérben megtestesülő objektív népakarat és a néphez tartozók szubjektív meggyőződése közötti összhangot kifelé felmutassa és megerősítse – a népszavazás a vezérnek szóló vallomás, és nem a saját akarat kinyilvánítása.”^[9] Az orbáni rendszer működése persze ellentmondani *látszik* ennek a leírásnak, hiszen Orbán rendkívüli jelentőséget tulajdonít a demokratikus választás során kinyilvánított népakaratnak, és láthatóan mindent, sőt, bármit megtesz azért, hogy megnyerje a parlamenti választásokat. Ám ha belegondolunk, ez most azt jelenti, hogy mindent megtesz ezért a választások *előtt és után*, a Néptől származtatott autokratikus hatalom birtokában: *szüntelen küzdelmet, szüntelen harcot folytat*, hogy a választásokon újra és újra már a győztes Vezérként jelenjen meg, és a választást ténylegesen a „vezérnek szóló vallomássá” alakítsa, ezzel autokratikus hatalmára ráütve a demokratikus legitimitás pecsétjét. Voegelin meglehetősen zavaros koncepciójánál sokkal világosabban tárja fel ezt Körösenyi a népszavazáson alapuló, vagy *plebiszciter vezérdemokrácia* weberi elméletére támaszkodva.

A plebiszciter vezérdemokrácia nem a liberális demokrácia és a nyílt autokratikus diktatúra között elhelyezkedő átmeneti vagy hibrid képződmény, hanem *sui generis* rezsimtípus, mely formájában demokratikus, tartalmában azonban autokratikus. Ideáltípusát Weber a *karizma* fogalmára építi: „A ‘népszavazáson alapuló demokrácia’ – a vezérelvű demokrácia legfontosabb típusa – eredeti értelme szerint nem más, mint olyan karizmatikus uralom, amely az alávetettek akaratából levezetett és csak az ő akaratukból fönnálló legitimitás *formája* mögé rejtőzik.”^[10] A népszavazáson alapuló demokrácia formájába bújva a karizma ugyan kitett a „köznapivá válás”, a rutinizálódás és az intézményesülés veszélyének, ám az ismétlődő választási kampányok elő is segítik újratermelését és megerősítését. A Vezér előtt álló alapvető feladat tehát a karizma megőrzése.

A karizma fogalmát Weber így határozta meg: „'Karizmának' nevezzük egy személyiség nem mindennapinak számító képességeit..., amelyek miatt ezeket a személyeket természetfölötti vagy emberfölötti, vagy legalábbis sajátos, nem mindennapi, nem mindenki számára hozzáférhető erővel vagy tulajdonságokkal (megáldott) embereknek, vagy isten küldöttének vagy példaképnek, s ezért 'vezérnek' tekintették.” Következésképpen minden karizmatikus uralomra jellemző egy eredeti, forradalmian más és új vízió bejelentése: „az a fordulat, hogy 'írva vagyok, de én mégis azt mondom néktek'. A valódi próféta... s általában minden valódi vezér új parancsokat hirdet, alkot, követel...”^[11] Mondja bár magát konzervatívnak vagy tradicionalistának, hivatása szerint mindig *radikális* víziót követ. Ez a vízió azonban nemcsak tartalma, de egyúttal nélkülözhetetlen *kelléke* is a karizmának. Nélküle egyszerűen összeomlana.

kiterjeszti

Innen válik érthetővé, miért az állandó küzdelem, miért hirdet Orbán folyamatosan harcot, miért az újabb és újabb ellenségek kijelölése, a válságok tudatos kiélézése, és ha kell, generálása. A Vezér hivatása szerint radikális, ha kell „konzervatív forradalmár”^[12]: a választásra harci díszben, és nem a béke olajágával kell érkeznie. És hogyan épül a harci díszletek mögött az egységes Nép, a Nemzet? Hogy visszanyerje a neoliberális korszakban elszabadult tőke feletti ellenőrzést, a rezsimit kiterjeszti a végrehajtó hatalom hatókörét, rendeleti kormányzással szorítja vissza a törvényhozást, az igazságszolgáltatást politikai ellenőrzés alá vonja, és így sajátos egységet alkot az általa felépített és ellenőrzött nemzeti burzsoáziával. Ismerős képlet ez: „tőke és fasizmus jegyese”. Munkatársadalmat hirdetve a saját bázisaként kijelölt nemzeti középosztályt építi, míg a peremre szorultak, a „megalázottak és megszorítottak” tömegéből óriás médiagépezet segítségével és a szükséges pillanatban szétszórt pénzekkel a Nemzet hű polgárait igyekszik előállítani. Mert ma már a karizma építése természetesen nagyüzemi módon, a legújabb technológiák bevonásával, óriási propagandagépezet felügyelete és irányítása alatt történik.

A jelenlegi, 2026-os választás sajátos, megkülönböztető jegye, hogy *két, egyaránt karizmatikus Vezér* küzdelmeként alakul, és csak remélni tudjuk, Magyar Péter esetében ez csak annyit jelent, hogy ellenzéki elődeivel szemben felismerte a vezérdemokrácia működési módját, és élni tud eszközeivel, de arra is képes – vagy arra is rászorítható –, hogy egy megnyert választás után lemondjon alkalmazásukról. Igencsak kívánatos ez, mert a demokrácia máza mögött megbúvó autokrácia a közösséget-szolidaritást nem ismerő nyers erő érvényesítésére törekszik: a világot nem az értelmes élet terének, hanem a hatalomtechnika pusztá nyersanyagának tekinti. Jól láthatóan ez áll Trump víziója, a „Make America great again” jelszava mögött, és Scheiring Gábor már idézett írása meggyőzően bizonyítja, hogy a két Vezér, a kicsi és a nagy alt-right duója széles intézményi-politikai hálóra épült, melyben megannyi orbáni-trumpi figura mozog – Európán belül is.

Az illiberális erők laboratóriumában előkészített program a nyugati fejlődését legnegatívabb, de kétségkívül belső vonásait hozta a felszínre. Ám ha azt mondhatjuk, és szerintem FAM joggal mondta, hogy ez a „konzervatívnak és kereszténynek” csúfolt program „Krisztus arcú köpése”, akkor a Nyugat fejlődésútja más alternatívát is felmutat. Ezzel kezdtük, és ezzel végezzük: az igazságos társadalom időtlen eszméje, mely sokszor szakrális formában jelentkezik, nem olyan erőtlen, lilaköd-szerű képződmény, melyet „komoly ember” el kell, hogy hessentsen. MacIntyre írja, hogy egy vallás csak akkor tudja *átalakítani a világot*, „ha és amennyiben képessé teszi az individuumot, hogy a létező társadalmi struktúrában elfoglalt pozíciójától függetlenül identifikálja és értse meg magát. Aközött, amit a társadalom mond neki arról, hogy mi ő, és amit a vallás mond neki ugyanerről, ellentét feszül, és ez teszi képessé az individuumot, hogy alapot találjon a *status quo* kritikájához, és a meggyőződéshez, hogy másokkal együtt cselekedve lehetséges ennek a *status quónak* a megváltoztatása.”^[13] Ez a másik, a hatalom és a politika nyomasztó szféráján kívül eső identitás jelen van és megmutatkozik. Megmutatkozott például a 2025-ös Pride-felvonulás hosszan kitartott, nagyszerű *pillanatában*, ami az emberi szolidaritás, és nem a megosztó politika pillanata volt – a történelem kevés vigaszt kínáló menetébe beékel pillanat, az öröklét szilánkjával. Joggal remélhetjük, hogy ez a másik identitás megmutatkozik a TISZA Szigetek szellemében is.

Hogy ez csak „az ellenállás melankóliája” lenne? Kár is tagadni, van ebben melankólia éppúgy, mint retorikai elem. De az sem tagadható, hogy az a bizonyos másik, „az emberi tudat mélyrétegeiben gyökerező” identitás él, és a hatalom szörnyei sem tudják kiirtani. Ami nem jelenti azt, hogy a hatalom akarása ne tudná újra és újra, így vagy úgy birtokba venni és eltorzítani.

---

[1] [Mit mondhat nekünk egy húsz évvel ezelőtti kritika](#)

[2] Az *Arborit* az e-könyv alapján idézem. Oldalszámok zárójelben az idézet végén.

[3] A koncepció talán legjobb összefoglalóját illetően lásd: Farkas Attila Márton: *Szittyá nacionalizmus vs. birodalmi progresszívizmus*. Replika 75, 169–199. De jelen van ez a koncepció az *Arbori* „Miért nincs magyar nacionalizmus” c. fejezetében is.

[4] Kovács Gábor: *Mindig bontott téglából*. <https://ligetmuhely.com/kovacs-gabor-mindig-bontott-teglabol/>

[5] Scheiring Gábor: *Az ellenhegemónia laboratóriumai. Orbán, Trump és a transzatlanti illiberális ökoszisztéma*. I-II. Új egyenlőség. <https://ujegyenloseg.hu/az-ellenhegemonia-laboratoriumai-orban-trump-es-a-transzatlanti-illiberalis-okoszisztema-i/>

[6] William Robinson: *The Crisis of Global Capitalism. Cyclical, Structural, or Systemic?* In: Martijn Koning, Jeffrey Sommers (szerk.): *The Great Credit Crash*. Verso, 2010.

[7] A továbbiakban jelentős mértékben támaszkodom Körösényi András vezérdemokrácia-koncepciójára. Ennek elméleti alapját Körösényi már 2005-ben megjelent *Vezér és demokrácia* c. kötetében (L'Harmattan, 2205.) lefektette, és meggyőzően alkalmazta az Orbán-rezsimre 2017-ben megjelent *Weber és az Orbán-rezsim. Plebiszciter vezérdemokrácia Magyarországon* (Politikatudományi Szemle, XXVI. No 4.) c. tanulmányában. (Kibővített formájában: Körösényi András, Illés Gábor, Gyulai Attila: *Az Orbán-rezsim*. Ozirisz, 2020.) Figyelemre méltó, hogy az ellenzéki közvélemény milyen kevésbé fordult ehhez a koncepcióhoz, sőt, szerzőjében alkalomadtán a NER ideológusát vélte felfedezni. Körösényi személyes politikai állásfoglalását nem ismerem, de meggyőződésem, hogy ez a NER politikai berendezkedésének egyik legkitűnőbb, legátgondoltabb *tudományos igényű* elemzése, a tudomány weberi értelmében.

[8] A beszédekkel illetően lásd: <http://2010-2015.miniszterelnok.hu/beszed/>

[9] Eric Voegelin: *A politikai vallások*. Századvég, No. 59. (2011), 61.

[10] Max Weber: *Gazdaság és társadalom*. 1., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1987. 273.

[11] Weber: i. m. 248. ill. 250.

[12] Érdeemes itt talán megjegyezni, hogy 2010 táján az Orbán mellett működő think tank a „konzervatív forradalom” programján dolgozva Voegelin – egy jellemző félreértés okán – amolyan főideológusává tette volna. Voegelin kétségkívül a modernitás és a szekularizáció kritikusa, de a Népet megtestesítő Führert és a fasizmust, épp a modernitás jellegzetes termékeként elutasította.

[13] Alasdair MacIntyre: *Marxism and Christianity*. University of Notre Dame Press, 1984. 4.

kép | vecteezy.com

Szerző
Fleck Zoltán

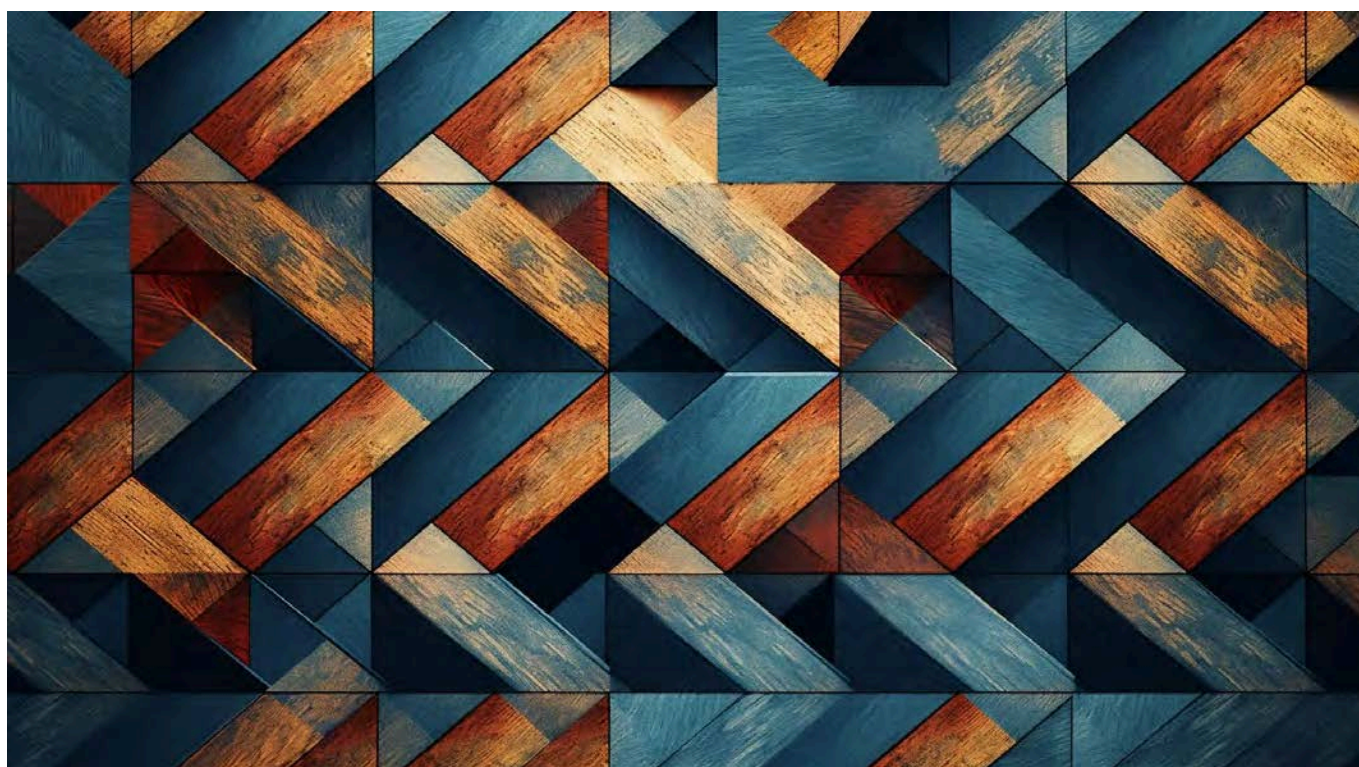
Dátum
2026. márc. 23.

ESSZÉ

ARROBORI

GYÁVÁK ÉS SZNOBOK A HATALOM SZOLGÁLATÁBAN

[ARROBORI]

Magyarországon most a demokraták leginkább azzal foglalkoznak, hogy miként lehetne visszatalálni a demokrácia felé vezető útra. Mi lenne egy szükséges rendszerváltás feltétele? Túlzás lenne azt állítani, hogy világos képünk van a demokratikus jövőről. Farkas Attila Márton régebbi és újabb írása, valamint az arrobóri jelenség értelmezéséhez kapcsolódó reflexiók inspiráltak gondolkodásra a kívánt rendszerváltás két általános feltételéről. Bizonyosan szükség lenne politikai közösségre és elkötelezett, képzelőerővel rendelkező elite. A kritikai gondolkodás elutasítása, az önkéntes szolgaság megöli a reményeket, hogy ilyenekre szert tehessünk. Az elit foglalkozásúak szembeötlő gyávasága, lustasága és felkészületlensége valószínűtlenné teszi azokat a munkálatokat, amelyek egy politikai közösség megszületése számára létfontosságúak. A mellébeszélés, az ideológiai hablatyolás, maszatolás és a sznobizmussal nyakon öntött dogmatikus zártság az autokratikus politikai rezsim szándékolt vagy nem szándékolt szövetségese.

Az értelmiség hűlt helyén tenyésző szakmai elitiek a NER által okozott szorongás vagy csábítás hatásai alatt könnyedén mondtak le autonómiáikról. Az alárendelődést nem kellett nagyon kikényszeríteni. Józan számítások szerint egy valóban bosszúálló, kicsinyes autokrata és udvartartása jelentős károkat tud okozni, tönkre tud tenni források megvonásával, állami hatóságok politikai használatával, jogalkotással. Nincs menekülés, minden hatalom szorgos kezeikben összpontosul, és élnek is vele. Ezért aztán intézmények vezetőinek, az önkormányzatoktól, kamaráktól, egyházaktól, akadémiáktól, az egyetemekig, nem is beszélve az óvodákról, iskolákról és kórházakról, elégséges indokaik voltak a sunnyogásra, alkalmazkodásra, igazodásra és az urak akaratának kiszolgálására. És persze az engedelmesség mindig sokkal több a szükségesnél, mindig ott van az a többlet, amely fenntartja a zsarnok uralmát. Szakemberek képesek abszurdításokat állítani, hogy egyházuk megkapja a nem kevés alamizsnát az államtól. Mások hasonló határozottsággal hallgatnak, amikor lenyomják a torkukon saját munkafeltételeik rombolását. Gazdasági lehetőségeikért, állami megrendelésekért, költségvetési forrásokért, tudományos, akadémiai címekért, előmenetelért és egyéb javakért, sallangokért kevés árnak tűnik szemükben a szabadság. De sohasem csak saját szabadságaikról mondanak le, hanem szakmák és intézmények képviselőiként nagy rendszerek autonómiáit segítettek felszámolni. Csak nehogy baj legyen! Ne bősziítsuk fel a nagyurat, sőt, lehetőleg járjunk a kedvében. A semmitmondás, a mellébeszélés, az ideológiai nyelvhasználat, a mismásolás az Orbán-rezsim dolgát megkönnyítő mechanizmusok, de nem az új undokok hozták létre. Mindig itt volt velünk.

Az autonómia helyett függés és alárendelődés létmódjai a hatalomhoz való viszony rendszerképző sajátosságai. A versengő individualizmus, az erő kultusza, amelyeket az elit sznobizmusa egészít ki, meghatározza a hazai beszédmódokat. Ebben a közegben a rendi Magyarország újjáélesztésének nem volt akadálya. Tudományos műhelyek, szakmai programok lelkesen vagy lelketlenül partnerek voltak az atavisztikus és a kirekesztés hagyományát újjáélesztő ideológiai-történeti konstrukciók építésében. A múlt átírása és az értelmetlen Nyugat-ellenesség a politikai közösség születésének akadályozása céljából működnek. Ebben a totális amoralitásban és tudás-felszámolásban volt partner az elit jelentős része. Gyávaságból és lustaságból. Persze megtalálta hozzá az igazolásokat, de nem hajlandó szembenézni gyengeségeivel. Ilyen elit mellett a magyar politikai közösség mindig is csak ígéret marad, valójában folyamatos társadalmi bomlási állapotok, kifosztások és hegemonia-teremtési kísérletek közé szorulva vergődünk.

Ahogy Kicsák Lóránt állítja, szoros összefüggés van a közbeszéd és a társadalmi állapot között.^[1] A „törvényteremtő” társadalmi helyzet, amelyet ő is kíván, távolinak tűnhet az autonómia-hiány és az azt kiegészítő dogmatikus legalizmus körülményei között. Hogyan lehetne egy közösség normateremtő potenciálját erősíteni? Másként és újra: hogyan lehet a közösséget létrehozni?

reális utópiák

Kezdjük messzebből! A nyilvánosság csonkasága nem a médiapluralizmus felszámolásának következménye, hanem a társadalmi integráció, az érintkezések megritkulásának folyamánya. A hatalmi struktúrák persze kisajátították a nyilvánosság tereit és gátolják az önkifejezés lehetőségeit. De a politikusi hazugság csak a felület, a hatalmi attitűd, a kritika és önkritika hiánya a közbeszéd egészére jellemző; az elit hatalom hiányában is a hatalom nyelvét beszéli. Az elitizmus, a hatalmi vagy szimulált hatalmi nyelven beszélés, valamint a dogmatikus zártság, a tekintélyelvű érvek domináns szerepe elfojtja a közösségteremtő szabad érintkezéseket, amelyek a normateremtés forrásai. Mivel a „hivatalos véleményformálók” is ideologikus beszédmódot használnak, amelyben természetes az önreflexió, a kételkedés és a vitathatóság hiánya, kizárják, diszkreditálják az úgynevezett laikusokat. Ez azért különösen súlyos a mai Magyarországon, mert a bizonytalanság állapotaiban, a nem megállapodott élethelyzetekben a kész ideológiai konzervekhez fordulás eleve jellemző.^[2] Ilyen helyzetekben, a reális utópiák is fantazmagóriáknak tűnnek, vagy annak állítják be őket és a dogmák fedezékéből utasítják el azokat. Ilyenkor elveszik az esélye a megújuláshoz, a politikai közösség megszületéséhez szükséges képzelőerőnek. Például az autokrata ragaszkodás az egypárti alaptörvényhez kéretlen szövetségést talál a liberális elitizmus társadalmi alkotmányozással szembeni fenntartásaiban. A laikusok (értsd: a nép) csak ne próbáljanak beleszólni a szakemberek dolgába. Hogyan is képzelheti bárki, hogy Mari néni alkotmányt ír?! Így utasítatik el a társadalmi részvétel gondolata. Lépten-nyomon ütközünk a demokrácia alapelemét gúnyoló, konzervatív politikusi bon-mot-ba: néhány perc beszélgetés a választóval eltántorít a demokráciától. A választók tehát hülyék, agymosottak, megvezethetők: a demokrácia ellenfelei és barátai ebben konszenzusra jutnak.

Nem az autokrácia maradékai veszélyeztetik a leginkább a demokratikus megújulást, hanem az elit fantáziátlansága.

Hasonló sorsra juthat az igazságosság érvényesülése is. Az emberi méltóság megvonása, a megalázás és kirekesztés úgy válik hétköznappá, úgy normalizálódik, hogy az ezek kezelésére hivatott szakmai elitnek képtelenek azokat kezelni, elmulasztják a határozott fellépést e jelenségek ellen, mert az kényelmetlen, sőt, kockázatos lehet a kirekesztésekre és megfosztásokra épülő politikai rezsimben. A hatalomhoz alkalmazkodás nagy igyekezetében maguk is a megfosztás érintkezési formáit alkalmazzák. Jogászok, egészségügyi alkalmazottak, tanárok és egyetemi oktatók saját provinciális hierarchiáik különböző posztjain, le egészen a házmesterekig. De ezeket az állapotokat nem az Orbán-rezsim hozta létre, az csak végletekig kihasználta Magyarország tartós rendi maradványait. A társadalmi igazságtalanságok így aztán a páriák számára sorsszerűeknek, mozdíthatatlan kényszerek hatása alatt állónak tűnnek.

”

idővel megszokják

Amikor elhangzik, hogy a társadalmi újraintézményesítés (Magyarország kitalálása, a politikai közösség megszületése, integráció és szolidaritás) csak határozott politikai cselekvéssel lehetséges, nem csak és nem elsősorban a politikai rendszer demokratizálásáról beszélünk. Egy ilyen társadalmi újraépülés önépítést, önszerveződést, az autonómiák működtetését jelenti. Önmagában a demokratikus jogállam intézményi helyreállítása, a demokratikus politikai rend

rekonstrukciója, a médiapluralizmus, a szabadság, jogegyenlőség és igazságos elosztás normatív alapjai csak a lehetőséget teremtik meg. Szükséges, de nem elégséges feltételei egy szolidáris, igazságos, szabad, élhető társadalmi közösségnek. A demokrácia hívei egyelőre e szükséges alapokkal elfoglaltak. Kétségtelen, hogy az autokrácia bukásával javul közérzetünk, visszanyerjük a reményt. Sőt, talán akik most ragaszkodni látszanak a Nagyúr uralkodásához és félnak a változásoktól, idővel megszokják a demokráciát. De vajon enyhül-e a szorítás, amely az alávetettek, a kiszorítottak, a gyengébbek megvetéséből ered? Kevesebb lesz-e a megalázás a hierarchiákhoz szokott struktúrákban? Megváltozik-e a bánásmód a gyerekekkel, betegekkel, öregekkel, más démonokban hívőkkel? Emberségesebb intézményi kezelésben részesülnek-e a szabályszegők, deviánsok, megtévedtek és megrögzöttek? Képes lesz-e a többség elviselni, hogy sokféle más él velük együtt, hogy a sokféle életmód és létezésforma, identitás és hit, származás és világkép egyenrangú az övékkel? Tudatosul-e, hogy az ő büszke többségük végtelen más szempontból elenyésző kisebbség? Fontosabbá válik-e az emberi teljesítmény és közösségi haszon, mint a rendi cafrang, pozíció és üres tekintély? Mindezek nélkül aligha jutunk közelebb egy élhetőbb országhoz.

A szakmai elitek jogosan bírált mentalitása és beszédmódja arra utal, hogy ezekre a feladatokra nincsenek felkészülve. Üres fecsegéseik mögött a hatalmi pozíciók szeretete, a gyengébbek lenézése, a rájuk bízott betegek, diákok, ügyfelek tárgyiasítása rejlik.

A szellem egyéb munkásait pedig jószerivel megnyomorította a költség-haszon szemlélet hegemoniája, a minden alternatíva értelmetlenségének kényelme. Az a gazdasági logika, amely eddig működött, az egyetlen lehetséges, függetlenül attól, hogy ennek milyen társadalmi és ökológiai ára van. Az intézményi rend, amelyet azonosítunk a demokráciával, az egyetlen lehetséges forma, függetlenül attól, hogy már nem szolgálja saját elvi alapjait és hajlamos az önfelszámolásra. Az alternatíva nélküliség, a tanult tehetetlenség hatotta át a rendszerváltás folyamatait is. A szakértői tudások használatát megelőző dilemmák az irányokról és lehetőségekről könnyen megspórolható volt a piacgazdaság és liberális alkotmányosság globális nyomása alatt. És persze ebben a szövetségben a liberális alkotmányosság játszotta az alárendelt szerepet. Innen ered a jogi formalizmus és a dogmatikus liberalizmus kártékony szövetsége, ami akkor is nehezen tágít a szorításon, amikor az autokratikus illiberalizmus a saját hazugságaival elpusztította a mögöttes értékeit. A képmutatás és a dogmatizmus segítik egymást, a merev liberalizmus alternatívánélkülisége öngyilkos hajlamú.

A neoliberalizmus gyakorlata és a NER kapcsolata bensőséges, a populista autokrácia nem reakció, nemzeti védekezés, hanem ráépülés, kihasználás, a romboló társadalmi következmények cinikus kihasználása. Miközben a gazdasági és társadalmi eszközrendszert a politikai hatalom kisajátítói lopásra és annak elfogadtatására használják. Az elit, a szakértelmiség még ennek hatására sem bújik ki a dogmatikus liberalizmus szorításából. A liberalizmus ideológiává, dogmává silányítása miatt az már nem értékrendszer, életforma, nem a szabadságszerető ember mankója, hanem furkósbot, mint a szocializmus idején a cinikus elit hatalomszerző technológiája. Erre válaszul erősödött meg az illiberalizmus militáns formája, újabb és újabb hazugságokra épülve, és ezek a mechanizmusok teszik zagyvasággá a közbeszédet, rontják meg a nyelvet.

De miért működnek ilyen hatékonyan a hazugságok? Hogyan lehetséges ilyen hosszú ideig ilyen sok embert a valótlanba rángatni? Ezért nem csak az elitek romlott nyelve okolható. A hazug beszéd is kétoldalú kommunikáció, a címzett, a befogadó hajlamai teremtik meg a siker lehetőségét.

képmutatásra épülő kultúra

Marc Bloch történész a hazugság nyomába ered módszertani írásában. Azt vizsgálja, hogy mi a csalás oka, kik és milyen érdekek állnak a hamisítás, a történelem átírásai mögött.^[3] Mindig is léteztek hazugok, akiknek a hazugság a létmódjuk, de nemcsak mitomán egyének léteznek, hanem mitomán korszakok is. Ilyen volt a történész szerint a 18. század végén és a 19. század elején a preromantikus és romantikus nemzedék kora. Lehetséges, hogy a rendszerváltás, miközben a kommunizmus hazugságával leszámolást emlegette, belecsúszott egy másik hazugságba. A rendszerváltás politikai népe azt hihette, hogy a politikai pluralizmus és

versengés szerves eleme a hazugság, mert azt kell mondani, amit a választók hallani akarnak. Meg hát ebben volt jelentős rutinuk: egy képmutatásra épülő kultúra gyermekeiként léptek be egy új korszakba. A demokráciával kapcsolatos képzetek inkább kapcsolódtak az üres, ideologikus, hazug politikai beszédhez, mint a szabadság és felelősség egyensúlyához, a közérdek meghatározása így könnyen vált az éppen legsikeresebben hazudozó politikai erő lehetőségévé.

Bloch szerint a hazugság és hamisítás néha kollektív járvány. Érdekes módon éppen a konzervatív, a hagyományokat megőrizni akaró korszakok bánnak a legszabadabban a múlttal: „a múlt megköltése” kollektív játszma, a társadalmi egység mesterséges létrehozásának kísérlete. Ez, tudjuk, a nemzetek születésénél jelentős szerepet játszott.^[4] De a politikai szándékú hazugságok gyakran szolgálnak háborús indokokkal. A legabszurdabb rémhír is hihetővé válik szerencsétlen körülmények között, ha erős érdekek fűződnek ahhoz, hogy higgyenek benne. Gátlástalan és amorális politikai érveléssel vált a mai autokratikus Magyarországon ellenséggé Ukrajna, egy tömeggyilkos diktátor áldozata. Pusztán mert éppen ezt az ellenségképet látta leghasznosabbnak a rezsím saját hatalmának fenntartása érdekében. Ehhez azonban sajátos társadalmi atmoszférára is szüksége volt, ami megelőzte a rezsím létét, a hajlamok itt voltak velünk korábban is. A hazugságok, valóságtorzítások akkor működnek jól, ha összhangban vannak a közvélemény elfogultságaival. A hazugságok ilyen hatékony terjedéséhez „... *arra is szükség van, hogy a társadalom állapota kedvezzen az ilyen terjedésnek.*”^[5]

A történelem tapasztalata megegyezik hétköznapi politikai érzeteinkkel: hogy az emberek mit tartanak egy korszakban természetesnek, fontosabb tényező gondolkodásuk és választásaik magyarázatában, mint a megélt tapasztalat. Olyan társadalomban, amelyben néhány generáció alatt a különböző kifosztások egymásra rakódtak, az ellenséges viszonyok „érzékelése” nem korlátozódik kivételes és rövid korszakokra, hanem az élet normális keretévé válik. A jelen valóságát könnyen átírja a zsigeri szorongás az idegentől, a változástól, ismeretlentől, újabb

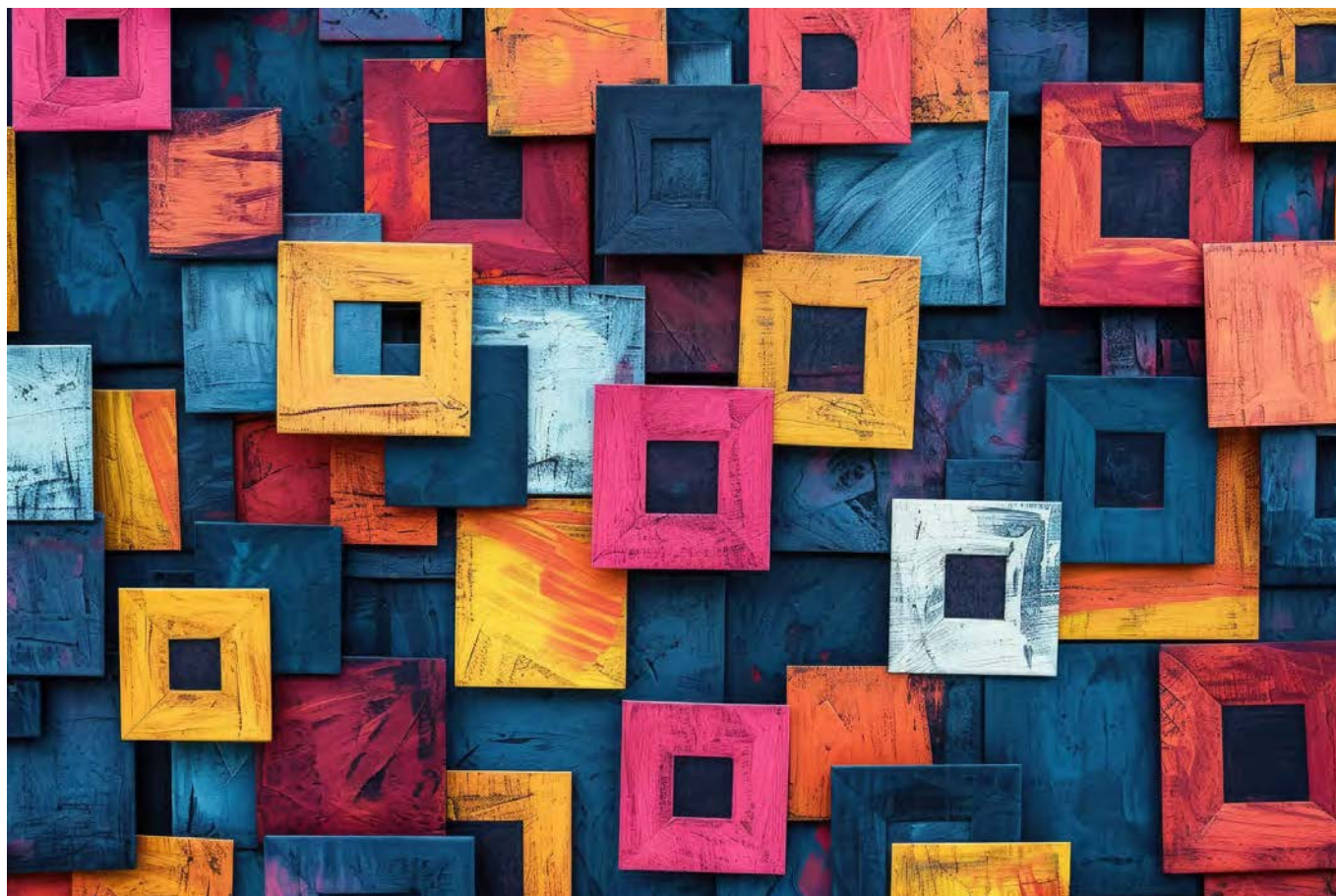
kifosztásoktól. De ami a legfontosabb: az ilyen társadalmi állapotokban nagy a bizalmatlanság és ennek megfelelően még a szokásosnál is ritkább az emberek közötti érintkezés. Pedig csak azokban a közösségekben, amelyekben elég sűrű hálója működik az érintkezéseknek, lehetséges a hazugságok politikai terjesztésével szembeni védekezés, mert a gyakori találkozások, sokféle megfontolás és érvek felerősítik a kritikai érzéket.

lopott pénzzel szimulál

A provincializmussal átítatott sznobizmus, amely a nyugati formák iránti kritikátlan konformizmust és annak ideológiai tagadásához vezető kisebbrendűségi érzést is jellemzi, szintén idősebb, mint a NER. Bár arcátlan nyíltsággal csak ez a rezsim tette feleslegessé az egyenlőtlenségek károsultjait, a kirekesztetteket a lehető legsértőbb módon. A sznob felfelé dörgölődzik és a lejjebb levőket megveti. A régi rendies történeti formák mintájára saját pozícióját igyekszik sokkal feljebb tolni. Ehhez gyakran a felette állók jóindulatát, barátságát, elismerését kell elnyernie, a hasonlónak válás eszközeivel. Szükségszerűen szégyelli, megveti saját eredeti társadalmi helyzetét. Ez a mentalitás egyaránt jellemezheti a lentieket megvető arisztokratát és a hozzá törleszkedő burzsoát – mondja a mindennapi bűneinket elemző Judith Shklar.^[6] A feltörekvő elit sznobizmusa a demokráciához szükséges erényeket rombolja: az alacsonyabb státuszúak lenézése, megvetése, kirekesztése, például a demokrácia és az átlagember közötti ellentmondás gyakori emlegetése, súlyosan antidemokratikus. Az ilyen sznobizmus és a hipokrita viselkedés szervesen kapcsolódik egymáshoz: mindkettő hamisan hivatkozik bizonyos erényekre. A sznobizmus társas álcázás. Csak a megfelelő emberekkel érdemes kapcsolatba kerülni, a kapcsolat az alantas rétegekkel szégyenletes. A pozőr világának jól megfelel a szimulált polgárosodás világa, a társadalmi mobilitás bezárt csatornái, a politikai és kapcsolati tőkével gazdagodás parvenü kulturálatlansága, a státusz-szorongás és az üres szimbolikus prezentációk. A politikai rendet nem csak a *Monsieur Jourdan*ra hasonlító, görcsösen polgárnak látszani akarók nevetséges világa jellemzi. Nem pusztán a Mészáros-jelenségről van szó. Hanem a sokkal népesebb, címekért, kapcsolatokért, státusz-gyöngyökért feladott autonómiák szakértelmiségi világáról. Magyarország elitjeinek jelentős részét folyamatos és mély álságosság jellemzi. Nagyobb energiákat fektetnek abba, hogy olyannak mutakozzanak, amilyenek valójában nem. Nem a tényleges teljesítmények számítanak, hanem a politikai pozíció birtokában osztogatható státuszjelemek, a felemelkedést a politikai kapcsolatok biztosítják. Így áll elő a senkik politikai, gazdasági és kulturális uralma. Ebben a világban a politikai elit majd úgy megy nyugdíjba, hogy a politikai haszongyűjtés volt az egyetlen tevékenysége, és biztos benne, hogy ezzel a közösség hasznára volt. De nincs közösség, éppen ez az elit járult hozzá, hogy esélye se legyen létrejöttek. Moliére hőse csak a saját pénzét fecsérelte rangokra, a magyar parvenü a lopott pénzzel szimulál rendi jegyeket, hivalkodó fogyasztással teremti meg vélt rangját. A polgári létet, életformát a fogyasztással lehet szimulálni, de a konzervatív értékrend éppoly távoli ettől, mint a demokratikus eszme. Sőt, a demokratikus jogegyenlőség veszélyes a parvenük státuszörzésének sikeressége szempontjából, csak a hatalom árnyékában képesek létezni. Az egyenlőség eszméje nemcsak történelmileg diszkreditálódott, hanem zsigerileg undorodnak tőle. A társadalmi

problémák szennyező elemek. De a politikai hatalmon kívül is virul a sznobizmus: a rendies elemek vonzása az értelmiséginek mondott szakmákat is ellepte. Kapcsolatok, tudományos címek, az akadémiai sznobizmus áporodott világa és itt is fogyasztás, fogyasztás, fogyasztás. A rezsim stabilitását az ő konformitásuk garantálja. Természetesen ehhez igazodik beszédük: a szakembernek politikamentesnek, objektívnek, szakszerűnek, semlegesnek, középen állónak kell látszania, a technikai szakszerűség göggyével nézik le a kritikai attitűdöket és készségeket. Ebben a rezsimben az uralmi szakszerűséget a politikai hatalom kizárólagos hűségével definiálja és az állam a javak központi forrása. Ennek megfelelően az állami felső bürokraták a törleszkedő szakmai elitek számára mintaképző hatásúak. Öltözetük, beszédmódjuk, autóik és életformájuk egységes állami nemességnek mutatja őket.^[7]

Az Orbán-rezsim új, ám igencsak ismerős autokráciája a sznobok és fantáziátlan ortodoxok támogatását élvezi. Mindez a rendszerváltás legélesebb tanulságát hozza napvilágra: a szabadság pillanatnyi felvillanása nem tesz jobb karakterre senkit. Legfeljebb a legnagyobb akadályokat hárítja el, ha abban a fényes pillanatban van elég erudíció megszilárdítani a szabadság intézményeit. Ugyanis az alkotmányos intézményeket többé-kevésbé képzett szörnyetegek is képesek működtetni. Ebben a hierarchikus vonzásban nehéz elutasítani az alárendeltséget és a dominanciát is. Ebből a társadalmi helyzetből az elitek szakszerűsége önmagában nem juttat ki, csak morális felnövekedésük.

---

[1] Kicsák Lóránt: [Mindig volt és mindig lesz](#), Liget 2026 febr. 12.

[2] Ann Swidler: *Culture in Action: Symbols and Strategies*, American Sociological Review, 1996. vol. 51: 273–286.

[3] Marc Bloch: *A történész mestersége*, Osiris, 1996.

[4] Benedict Anderson: *Imagined Communities*, Routledge, 2008.

[5] Bloch, i. m. 78. o.

[6] Judith N. Shklar: *Ordinary Vices*, Harvard University Press, 1985

[7] Pierre Bourdieu: *State Nobility*, Stanford University Press, 1996.

INGATLAN

Kerüljenek beljebb! Már vártam magukat. Ernyőiket nyugodtan hagyják a szélfogóban, cipőikre, kérem, húzzák fel a kikészített lábzsákokat.

Az asztalokon találnak frissítőt. A pumpás termoszokban kávé, a tálcákon zserbót és töröktortát, a tálkákban földimogyorót. Ha fázósak, magukra teríthetik a székek háttámlájáról a lélekmelegítőt. Az épület nyáron kellemesen hűvös, télen barátságosan meleg. A szégyent mint avított vadásztrófeát le lehet akasztani.

Ezekben a helyiségekben keresve sem találnak áporodott nézetektől dohos sarkokat. A régi idők emlékét őrző holgerekben hálót sző a kaszás pók, a kerti járda dülöngélő kőlapjainak repedéseiben felüti sárga fejét a kutyatej. A vaskapu alatt heves esőzéskor becsorog a víz. Talán tudják, hogy a gondozott pázsit a huszadik században lett a jómód szimbóluma.

”

régóta élek itt

Higgyenek nekem, unalomig ismerem ezeket a tágas helyiségeket. Lábam nem botlik meg a szőnyegek felkunkorodó csücskében, magától lépi át a nyikorgó lépcsőfokokat. Nem tagadom, régóta élek itt. A társtalanság megkeményedett sárga pöttyeit le lehet dörzsölni a mázolt szemöldökfákról, szürkés foltjait eltünteti a penésztirtó a méretre gyártott konyhaszekrény mögül.

Mint látják, a fenyőfa fogas erezete belopja a házba a természetességet. A kézi szőttes lábtörő, a keretes hímzések, a fali tányérok és csalikancsók hanyatlóban lévő mesterségek előtt hajtanak fejet. A széles padlódeszkákban évszázados fák élnek tovább. A helyükre telepített fiatal ültetvények már elérték a lombkoronaszintet.

A déli tájolású franciaablakok beengedik a nap fényét és melegét. A klinkertéglás terasz a társalgó kiterjesztéseként szolgál. Ha a fal tövéből guggolva nézik, szinte végtelennek tetszik. Az ezüstösen csillogó műkö falborítás a kétméteres képátlójú lapostévé mögött nem lépi át a jó ízlés határait. A tapétából és a bordúrból ki lehet szellőztetni a kesernyés szorongásszagot.

Bizonyos helyiségek zsúfoltnak tűnhetnek. A vitrinek üvegéről újságpapírral és ablaktisztítóval könnyedén le lehet törölni az ujlenyomatokat. A gyertyák hagyta sztearincseppeket körömmel le lehet pattintani, a kávéscsészék karikáinak elég egy mozdulat. A krómozott csaptelepekről ecettel maradéktalanul eltávolíthatók a kellemetlen vízkőfoltok is.

A kisebbrendűség érzése talán túl nagy helyet foglal. Valamennyire össze lehet nyomni, de megszabadulni tőle képtelenség. Örök nemkívánatos vendég, joggal betolakodó. Birtokháborítási ügyekben a járási jegyzőhöz fordulhatnak. Amennyiben az ártalom több mint háromszázhatvanöt naptári napja fennáll, egyenesen a területileg illetékes bírósághoz.

A régi ottománok, pamlagok, füles fotelek kárpitja és a rojtos párnahéj letűnt századok fényűzését idézi. Az ernyős lámpa eredeti, a rézmozsár és a petróleumlámpa a műmárvány

kandallópárkányon hamisítatlan. Az ágyneműtartókban talán még érezni régi félelmek és balsejtelmek állott szagát. Kereszthuzatban gyorsan elillan. Nyáron éjjel-nappal nyitva állhatnak az osztott táblás ablakok.

A konyhában minden felület rozsdamentes acél. Infrafűtés, indukciós tűhely, kávéfőző-, mosogató- és szárítógép biztosítja a kényelmet. A vitrázsfüggöny előtt jól érzi magát a lilium és a mikulásvirág. A régi karbidlámpa nem működik, a táskarádió csatornaváltáskor és hangosításkor recseg. A falakba beette magát a paprikás lé és az indokolatlan aggodalom.

jótkonyan óv

Minden bizonnyal látták, hogy a kerítés kovácsoltvasból készült, oszlopait terméskőből rakták. A rézkopogtatós bejárati és a beltéri ajtók katedrálüvege jótkonyan óv a kíváncsi tekintetektől. A gipszkarton falak tetszés szerint áthelyezhetők, az áthidalók diszperzítjéről egy tisztasági festés eltünteti a bizonyítási kényszer lenyomatait.

A kamrában régen rabcifal állt, a mellékhelyiségből lőrésszerű ablak nyílt. Mindkettőt könnyen fűrészselhető pórusbeton falazóelemekkel helyettesítették. A pincében egér fial, a padláson piros-fehér darázskürt és kereplő, feltekert gyékény és habszivacs. A gerendák között denevérek sivalkodnak az emberi fül számára hallhatatlan tartományokban. A padlásfeljáró mellett hiányzik egy darabon a vakolat. Egy vendég kisfiú irányíthatatlanná vált drónja verte le.

Talán már észrevették, hogy tükör nincs. Nem érdekel a kinézetem. A fésülködőasztal fiókjában klárisgyöngylánc, a kamrában aranyozott szélű apró kávéscsészék, nyomott mintás üveg vizespoharak, hangyacsapda és egérfogó. Nyári délutánokon behallatszik az autópálya távoli zúgása, a galambok turbékolásától templommá válik a ház. A kertben félénk szajkók meg sütkérező gyíkok. A cinkék felettébb agresszívek.

A nehéz pogányság kiséperhető. A tarka, rojtos szőnyeget hagyományos módon kiverhetik porolóval, vagy kiporszívózzhatják vezeték nélküli álló porszívóval. Nem olyan makacs, mint az elhallgatás vagy a hazugság. Az északra néző ablakokat akkor érdemes kinyitni, ha elszűrjük az ég. Nyári délutánokon érezni az esőt, szenteste a hó szagát.

A padló lakkozásán magas sarkú cipők hagytak karcolásokat. Ha egy bizonyos szögben esik rájuk a fény, a halántékukat a földre szorítva kiszúrhatják. A törülközőkön szemfesték kimoshatatlan foltjai, a fürdőszobaszekrény mögött műanyag tamponcsomagolás. Az ablak előtt kora tavasszal néhány napig a babarózsa mutogatja rózsaszín gömbvirágait. A telket behálózó dréncsővek elvezetik a ház alapját károsító felszín alatti vizeket.

Senkit se retentsen el a vályogfalazat! A legmodernebb technológiával készült, időtálló és rugalmas, nem kezdik ki a rovarok. Az imposztorszindróma kellő önfegyelmel kordában tartható. Csak akkor bújik elő, amikor lekapcsolják a villanyokat, és teljes lesz a csend. Energiatakarékos éjszakai lámpákkal fel lehet venni a küzdelmet vele. A házban van egy focilabda meg egy teknős alakú.

”

kényelmesen

Ideális családalapítás előtt álló fiataloknak és gyerekeseknek. Kedvezményes hitel és állami támogatás is igénybe vehető. Az ötezer négyzetméteres, dimbes-dombos, ősfás kert számtalan felfedezést és kalandot tartogat. A dupla garázsban kényelmesen elfér két városi terepjáró, a melléképületek megoldják a szerszámok és a használaton kívüli berendezési tárgyak elhelyezését. A kert végében a boltozatos borospince felújításra szorul.

A környék csendes és nyugodt. Ide csak a déli harangszó hallatszik fel, a propaganda és a polarizált vita megreked a belvárosi bérházak között. A környező erdők remek kirándulóhelyet kínálnak, a harsányzöld lombok alatt cseppkőbarlangok és ódon kolostorok. Tiszta levegője és háborítatlan békéje miatt a katalógusok erdőterápiára is ajánlják a helyet.

A szomszédok barátságosak és segítőkészek. Az önkéntes polgárőrségnek hála erőszakos cselekményektől nem kell tartani. A közlekedés kiváló, a buszmegálló szinte a ház előtt. A hegyekre felkanyargó serpentineket télen gondosan tisztítják, a járdákat rendszeresen síkosságmentesítik. A társadalmi nyomás és az ítékezés belépéskor a szelektív gyűjtőedényeknek épített fedett tárolóban letámasztható.

Ahogy telefonban is jeleztem, az ár alkuképes. Nem kérek sokat, nincsenek nagy igényeim. Amennyiben banki hitelkérelmet terveznek benyújtani, várok türelmesen. A szerződés aláírásához helyet foglalhatunk a társalgóban. Parancsolnak egy krémes americanót vagy zöld teát tejjel és cukorral? Kérem, vegyenek diákcsomagját vagy a puncsos roládból egy szeletet!

kép | vecteezy.com

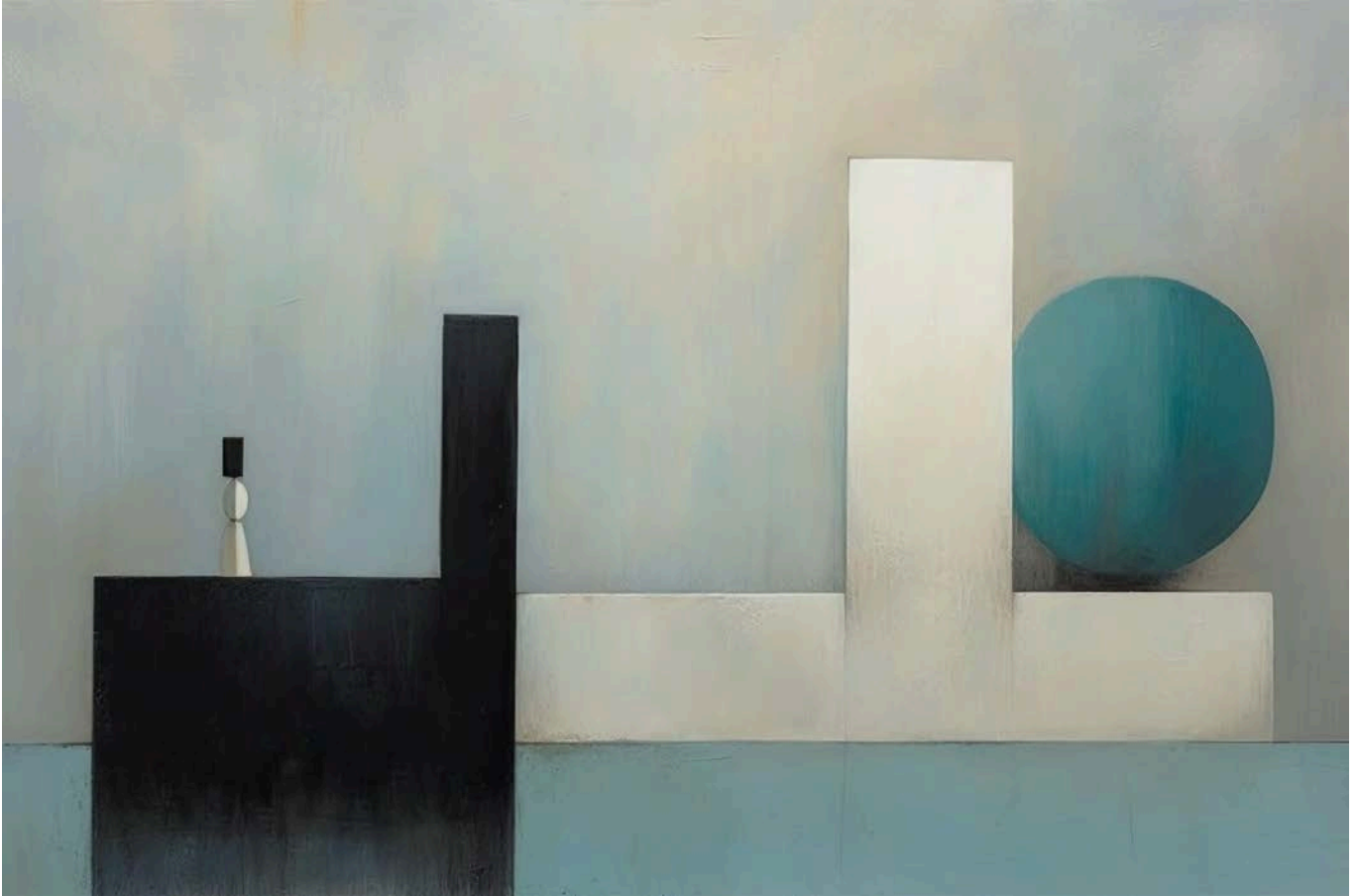

Szerző
Reményi Tibor

Dátum
2026. márc. 04.

PRÓZAVERS

ALKU

Nem foghatod át a világot. Sem bűnnel, sem erénnyel, sem hittel, sem reménnyel, sem kaini lázadással, sem ábeli áldozattal, sem jákóbi ravaszsággal, sem illési tűzzel.
Marad a „rész szerint való” és az alku a békesség kedvéért, meg a vér csillapításáért.
Gondolkozol – azt hiszed, pedig csak rád talált a gondolat, s te örömmel elhiszed.
A szó pillanat. Perdöntőek a szóközök. A pillanat sugár, olykor láthatod, mi lakik a hangfátyol mögött. Ragyog a szó, a fény dalol – valaki történik valahol.
Az értés naivitás. Neuronimpulzusok koincidenciája. Hited keresztfáján feszülve sem találsz kozmikus helyed.
Még nem tudod, hogy a „VAGYOK, AKI VAGYOK” része vagy. Benned van a vég és a kezdet.

kép | vecteezy.com

Szerző
Vörös István

Dátum
2026. márc. 09.

VERS

VERSCIKLUS

AZ EGYETEMSZIGET – 23

224

EGY GONDOLAT

Végre megvannak a korlátaim,
gondolta, amikor kezébe kerültek
tanítványai órai jegyzetei,
különböző évekből, végül is
más-más témákról.

Mindig ugyanazt a tíz dolgot
mondta el, és emlékezett,
minden évben azt hitte,
most jött rá valamire.

Ugyanaz a tíz dolog
azonban úgy összefonódott
egymással, hogy lényegében
egyetlen gondolatnak
tűntek. Ezért voltál
népszerű, mondta egy hang,
a legnagyobb gondolkodóknak
is csak egyetlen gondolatuk van,
és akinek egy gondolata van,
az gondolkodó.

Hülyeség, gondolta,
és el is veszítette a népszerűségét.

225

A HÁROM BARÁT

Valamit talán nem értek,
gondolta, vagyis nem veszek észre
valamit, amit, ha látnék,
megmutatna egy hidat,
egy utat, egy alagutat, talán csak
egy zsákutcát, hogy utaim
közül melyik reménytelen.

De mutatja!
És mégis, ki vagy mi?

Máris beljebb vagy,
előbb azt kell észrevenned,
ki mutatja, aztán úgyis világos lesz,
hogyan mit.

Hiszen mindegyik útra
mutat valaki!
Dehogy. Mindegyik út
mutat valakire, és elvisz
valakitől.

Te is elsodródtál saját
nemértés-magyarázatotól.

A nemértés, a nemtudás,
de talán még a nemakarás is a
barátaid. Senki más.
Velük viszont nem
viheted semmire.

Hát jó, akkor viszem máshová.
Nem bírod el!
Miből van?
Nem tudom.
Látod, megint a három barátod
zavar össze, tesz tönkre.
Szabadulj meg tőlük!

ZSOLD NÉLKÜLI ZSOLDOSOK

Szinte tréfából írta magáról
bizonyos szövegeiben, hogy
öregedő tanár. Az öregedéssel
az a baj, hogy a halál

főpróbája.

Vagy nem is. Inkább
ismerkedése velünk,
fölmér, körbedobál,
mint egy vásári késdobáló.

Neki nem sürgős. Néha
rögtön sikerül persze,
fejbevágás belülről,
váratlan orrvérzés,
és már fordul ki a szem,
csúszik a torokba a nyelv.

Máskor vásári kuruzslók,
önfeláldozó családtagok
mentenek életet. Akkor kivár,
vagy a fontoskodót
egyetlen szív-marokra-fogással
leteríti.

De a vajákosok és orvososok
a szövetségesei, állandóan
a jelenlétéről árulkodnak.
Jobban járnak, ha nem
tartanak igényt semmi zsoldra.
Mert különben
a semmi zsoldját kapják.

227

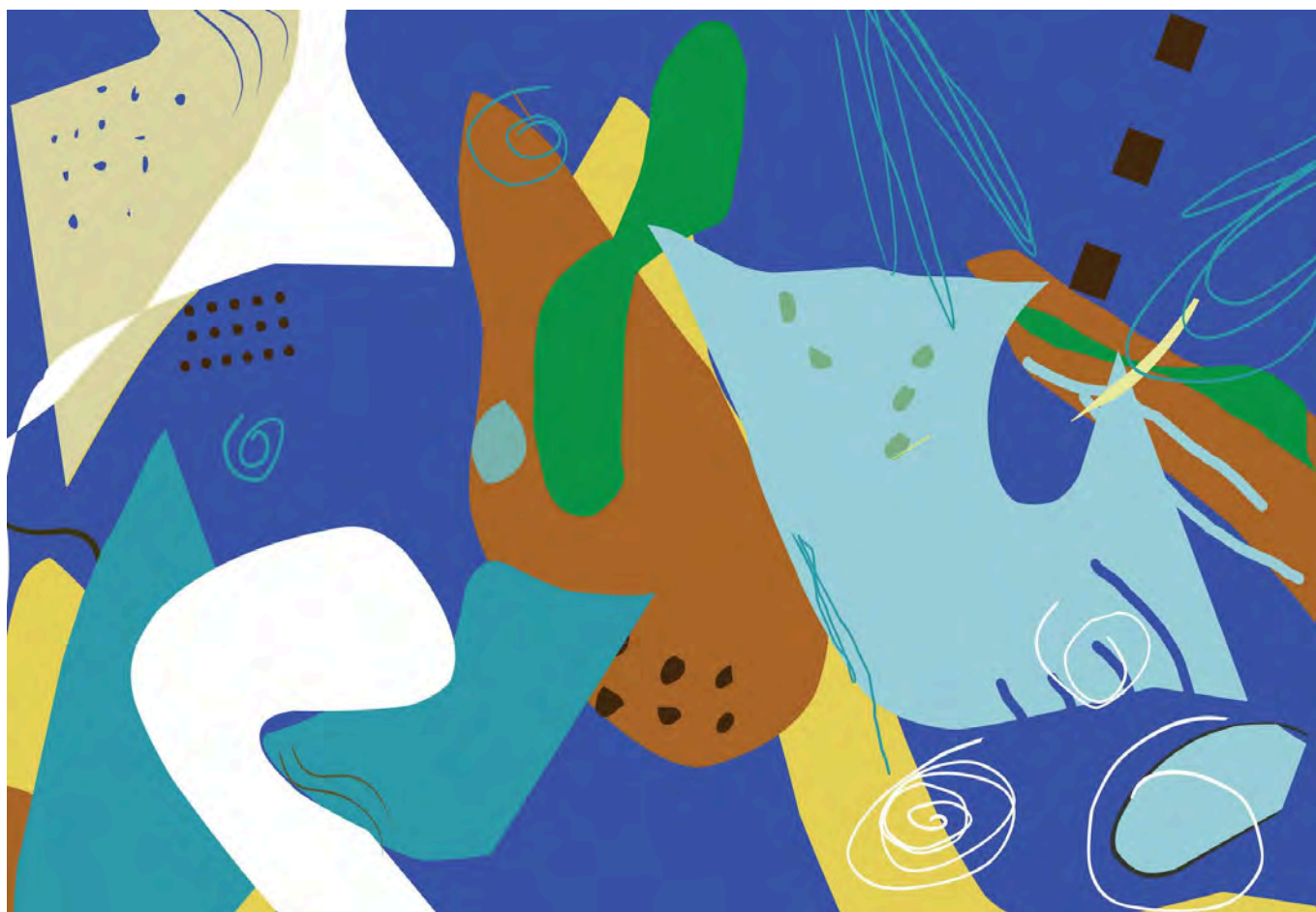
KÖLTÖZÉS A MINIKOZMOSZBA

Tanárnak már nem mondhatta
magát, mert mikor az oktatási
műintézmény áttelepült
az egyetemszigetről
a városegyetemre, ebbe a
minikozmoszba, a költözés
során elkallódott a kőtábla,
melyre az adatait írták föl.

De már régóta nem is
kőtáblára írunk, érvelt
az ügyintézőnek.
Nem? – nevetett az.

Kihajózott az egyetemtelen
szigetre, és a romok között
talált jó pár elszórt
kőtáblát, az egyikén
a Tízparancsolat volt –
héberül, de ennyit azért
ki tudott betűzni.
Alighanem az eredeti,
úgy hírllett, itt őrzik.
Csodálkozott, hogy senki
sem akarta magával vinni.
Betette egy zsákba.

Saját magára vonatkozó táblát
nem talált. Besötétedett,
kint kellett aludjon
a romok között.
Talán azóta is alszik.

228

A SEMMI CSILLÁMLÁSA

Fiatalon mindig öregkori
műveket szeretett volna
írni az öregedő íróféleség.

Tanárnak már nem mondhatta
magát, mert kint felejtették
a világ-költözésnél a semmiben,
a két hely között.

Mért volna inkább a valami,
mint a semmi, töprengett
el. Ez az egész csak valamelyik
nyugdíjazott görög isten
képzelődése. Athénéé?
Apollóé? Hermészé?

A világ még csak nem
is az ideák árnyéka,

puszta visszavont vallomás,
a semmi csillámlása.

Most lett volna igazán
mit tanítania, de öregkori
műveket kellett írjon,
amin már rég túlesett
fiatalkorában.

229

SIMOGATÁS

A jóllakott hiúságnak
van olyan bizsergése,
mint mikor valaki véletlen
megérinti a macska bajuszát.
Az a bizsergés, amiért
élni szeretnek olyan sokan.
Mások az ágyék izzó
robbanását teszik az első
helyre. Van, aki egyszerűen
gondolkodni szeret, mikor
egy sosem remélt váratlan
ötletre következik egy még
váratlanabb. Ezer év múlva
erre ugyanúgy épülhet
filozófia, mint sűrű feledés.

Az állatok nehezen szoknak
a simogatáshoz, de aztán
már igénylik is.

230

A TETSZÉS EGYIK FORMÁJA

A kiöregedett tanár az írásba menekült, de írásmódja néha idegesítőnek tűnt saját magának is. Mindig és mindig más, mint ahogy kedvencei, Ovidius és Martialis írtak.

Nagy költők? Stílusuk van?
Neki nincs, gondolta,
ne is legyen, dacoskodott,
minden nap más.
Minden elrontott vers más.

Mégis szeretett írni. Versírás-módja másnak néha idegesítő, de elmagyarázta, hogy az a tetszés egyik formája.

EGYISTENHIT

Mert Hermész barátja volt,
nem tudott teljesen az egyistenhithez
pártolni. Nem is azért,
mert vasárnaponként,
amikor a már nem tiltott
misére indult, barátja
úgy engedte útjára,
mintha épp cserbenhagynák,
de ő nem akarna erről
tudomást venni.

Hermésznek nem áll
jól az önsajnálát, vetette
oda neki foghegyről,
de saját maga is sajnálta
a dologtalan istent.

Mégsem ezért kételkedett
az egyistenhitben.
Rendben, rendben, rendben,
hogyan a mi istenünk,
ahogy mondja magáról:
jó. A legjobb. Színtisztán
jó, mint a 90%-os pálinka,
ami sose fagy meg.
De a sötét erők, melyeket ez
az isten érteni se látszik,
néha mégis fölülkerekednek?

232

IDÜLT ISTENEK

Mi az, hogy luxusnyomor?
Mikor az istenek – ugye,
hogyan nem egy van? – kezdik
kiszívni a levegőt egy lakásból,
de akár egy réteg vagy osztály
feje fölül is. Ha az isteneknek
már nincs saját nevük és
testük, a lelkük megmarad,
bosszúra szomjas, mindegyikben
megerősödnek rossztulajdonságai,
és beköltöznek emberekbe.

Az öncélú pusztítás embereit
nem érti soha senki, de mindig
elegen imádják őket.
Valóban idült istenek bújnak
bennük.

A levegő nélkül maradt
családok körül megritkul
a szerencsés változás,
lakásuk besötétedik,
rendszeretlenül takarítanak.
Ha takarítának is, minden
elromlik, minden eltörik,
minden elkopik, minden elvás,
de nem veszik észre, ha észreveszik,
sincs, aki kijavítsa, elvigye, kicserélje.
Csak a régi idők fénye világít: az udvarba
behajló Tejút, vagy a szobába betévedt lidérc.

kép | vecteezy.com

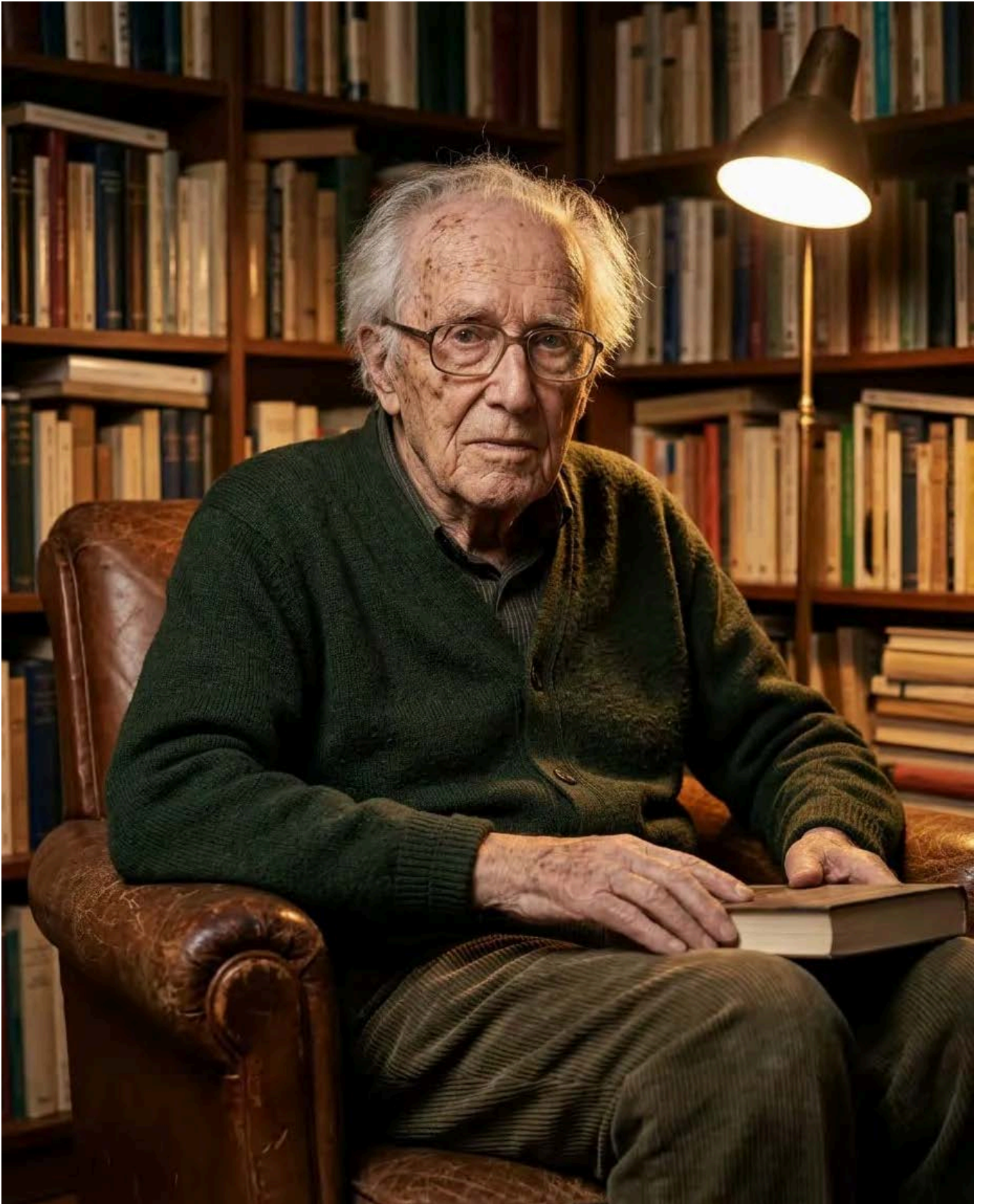

Szerző
Horgas Judit

Dátum
2026. márc. 11.

PRÓZA

AZ AGGASTYÁN

Lehunyta szemét és hátradőlt a kényelmesre koptatott fotelben. Kifárasztotta a napok óta tartó ünneppsorozat, az újságírók és hírességek hada, akik kötelességtudóan a színe elé járultak, és hosszan szorongatták a kezét. Résnyire nyitotta fél szemét, úgy vizsgálta a májfoltos kezét, mintha valaki máshoz tartozna. Végül türelmetlenül legyintett, a hirtelen mozdulattól a kisasztalon mellé tornyozott méteres könyvkupac megbillent és a lába elé borult. Jogtörténeti munkák, politikafilozófia, a világ vezető gondolkodóival készített interjúi három vaskos kötetbe rendezve – az életműve. A New Beijing Times fotósa ragaszkodott hozzá, hogy mind látszódjon az ünnepi képsorozaton. Büszke is lehetne, valami mégis hiányzik.

Nehézkesen állt fel, a könyvek lecsúsztak meleg papucsba bújtatott lábfejeéről. Az egyikbe kicsit bele is rúgott, a fényes borítón méternyit szánkázott. A tanítványai szerkesztették, és annak idején meghatotta a gondos válogatás, de most az is bosszantotta.

A könyvespolcához lépett, ujját végighúzta a sorba rakott folyóiratokon – nyolc évtized alatt mennyi betűt jegyzett le, hány órát görnyedt a jegyzetei fölött, írt, javított, újraírt, most mégis úgy érezte, a legfontosabbat elmulasztotta. Ekkor pillantotta meg a kék könyv sarkát, az Orosz Akadémiai Lapok 2086. évi lapszámai közül kandikált ki. Vajon hogyan került oda?

Ahogy végigsimította az arannyal futtatott, régi kódexre emlékeztető kék borítót, felidézte, hogy a kis könyvecskét hosszú évekig az éjjeliszekrényén tartotta, emlékeztetőül. Annak idején biztatásul kapta az üres lapokkal teli könyvet egy már régóta elporladt szerkesztőtől. Írd meg, mondta a szerkesztő a szépreményű ifjúnak, írd tele. De valahogy sosem jutott idő, hogy csak úgy, a maga kedvére írjon. Loholt egyik megbeszélésről a másikra, építette a tudományos karrierjét, előadott és fontos embereket győzött meg fontos dolgokról. Írt is persze, csupa mély és lényeglátó gondolatot. De hogy csak úgy? Egy történetet?

Visszaült a fotelbe. Kinyitotta a könyvet.

kép | perplexity

Szerző
Éber Márk Áron

Dátum
2026. márc. 13.

ESSZÉ

TÖRTÉNELEM ALULNÉZETBŐL

Az alávetettek küzdelmeitől a kollektív szervezett erőig

A nemzeti burzsoáziáról

Mit gondoljunk az elitjeinkről? – kérdezte a Liget Akadémia legutóbbi eseménynek címe. A beszélgetést az este moderátora, Csury Balázs [nyitotta meg](#), aki azzal kezdte mondandóját, hogy „A 2010 után fogalomként vált nemzeti burzsoázia szókapcsolat nyelvi leleményéből véletlenül az ellentmondásos korszak legjellemzőbb oximoronja lett”. Így folytatta: „A birtokos jelzővel kifejezett gondolat – olyan elit, amit a társadalom birtokol – a NER legfontosabb kétségeire mutat: meddig terjed, mit bír ki a kormányzók és a kormányzottak szövetsége, mire ad a szavazó felhatalmazást. A nemzeti burzsoázia a hivatalos válasz a 15 év ellenzéki kérdésére (Meddig tűri ezt a nép?). A nemzeti burzsoázia koncepciója azt mondja, a nép az eliten keresztül kormányoz és az eliten keresztül gazdag. Ebben az ideában kormány és társadalom lényegében egy – míg ezzel szemben az általános tapasztalat szerint nem a nemzeteknek van burzsoáziája, hanem fordítva.”

Nos, nézetem szerint a nemzeti burzsoázia nem oximoron, nem birtokos szerkezet és nem is önellentmondás, mert nem a nemzet burzsoáziájáról van szó, még csak nem is a társadalom elitjéről, hiszen a nemzeti burzsoázia nem azonos az elittel, a nemzet pedig nem szinonimája a társadalomnak. Nemzeti burzsoáziák már a 19. században is voltak, főképpen a gyarmatokon nevezték így a helyi tőkésosztályokat, amelyek szembeszegültek a gyarmatosítókkal és a gyarmatosítók helyi kiszolgálóival (az ún. „komprádorokkal”), és saját érdekeiket a nemzet érdekeiként fogalmazták meg. Saját érdekeik védelmében a nemzet egészét próbálták megszervezni és mozgósítani. Ezért adták nekik a nevet: nemzeti burzsoázia vagy nemzeti tőkésosztály.

A legszívesebben azonban nemzeti polgárságnak vagy nemzeti középosztálynak tekintették magukat, ez ugyanis sokkal szebben hangzott. Minden hasonlatosság a jelen magyarországi viszonyokkal a véletlen műve, mondhatnám, de nyilvánvalóan hazudnék.

Az első Békemenet (2012. január 21.) molinójára ezt írták: „Nem leszünk gyarmat!” A Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER) és vezető erői (tőkés osztálya, politikai elitje, értelmisége) a követelést a gyarmati sorból való felszabadulásért, a nemzeti önrendelkezés kivívásáért küzdő antikolonialista szabadságharcosoktól kölcsönözték. „Mi vagyunk *a nemzet...*” – üzenték –, amely szemben áll a gyarmatosítókkal és a komprádorokkal, vagyis az idegen érdekeket szolgáló külső és belső ellenséggel. Mindezt többen is leírták már, itt most csak összefoglalom a legfontosabbakat: a nemzeti burzsoázia nem 2010 után vált fogalomká, csupán a NER megalapítása óta beszélünk róla sokkal többet – itthon.

Amit tehát nemzeti burzsoáziának vagy nemzeti tőkésosztálynak szoktunk nevezni, nagy mennyiségben felhalmozott tőke magántulajdonosait jelenti. De nem a teljes kört (az a teljes burzsoázia, a tőkésosztály egésze lenne), csak azt a részét (osztályfrakcióját), amelyik az ún. nemzeti oldal mellett elkötelezett. Egyszerűbben fogalmazva és a 2010 utáni világra szűkítve: a nemzeti burzsoázia a tőkésosztálynak az a része (frakciója), amelyik az Orbán-rezsim szövetségese, hűséges a NER-hez és vezető pártjához, a Fideszhez, de mindenekelőtt személyesen annak vezetőjéhez: Orbán Viktorhoz.

A nemzeti burzsoázia vagyona, illetve tőkéje már nem a nemzeté (pláne nem a társadalomé), csak azon keveseké, akik magukat a nemzet akarátának letéteményeseként határozzák meg, akik a nemzetre, a magyarságra, a hazára hivatkozva formálnak jogot a közhatalom gyakorlására és a magántőkévé alakított korábbi közvagyon kizárólagos működtetésére. Ezt jelentős különbségnek látom.

Az elitről

A nemzeti burzsoázia nem azonos az elittel, de még a gazdasági elittel sem. Az elit első, eredeti értelme: a legkiválóbbak, a legtehetségesebbek, a legrátermettebbek. Nem pazarolnék szót arra, hogy részletezzem: nem ez a helyzet. Az elit második értelme szerint az intézmények vezető pozícióit betöltőkről van szó, akik távolról sem a legkiválóbbak, de intézményes pozícióiknál fogva kellően nagy hatalommal és befolyással rendelkeznek, hogy formálják elképzeléseinket arról, kik a legkiválóbbak.

E második, elitkritikus értelmezés szerint nem a legkiválóbbak emelkednek a csúcsra, hanem az intézményes hierarchiák csúcsaira emelkedőknek van lehetőségük arra, hogy önmagukat jelenítsék meg a legkiválóbbakként (mások által és mások szemében így mutatkozzanak meg). Eszerint tehát nem az igazság győz, hanem a győztesek határozhatják meg, mit tekintünk igaznak. Főszabály szerint így nem az igazság ereje, hanem az erők igazsága érvényesül. Ezt is nagyon fontos különbségnek látom.

Ezeket az intézményvezetőket, intézményes elitpozíciókat betöltőket nevezik – részint [C. Wright Mills amerikai szociológus elitelemzése](#) nyomán – „pozicionális elitnek”, megkülönböztetve a „reputációs elitől”, amely inkább azokból áll, akiket sokan mások a legkiválóbbaknak, legtehetségesebbeknek, legrátermettebbeknek tartanak (tehát nagy a reputációjuk, sokan megbecsülik őket). Ez lehet az elit harmadik értelme. Ez a reputációs elit *mások értékelésén, értéktulajdonításán* alapul. Attól lesz valaki az elit tagja, hogy mások kiválóságot, rátermettséget, tehetséget *tulajdonítanak neki*.

karizma és a tekintély

A kiválóság eszerint legalább annyira külső tulajdonítások (attribúciók) eredménye, mint belső tulajdonságok (attribútumok) kifejeződése – ennyiben hasonló a karizmához és a tekintélyhez. Amikor azt mondjuk valakire, hogy karizmatikus, azt ismerjük el, hogy hívei körében karizmával rendelkezik, vagyis a hívei rendkívüli képességeket (karizmát) *tulajdonítanak neki*. Tekintélye is attól van valakinek, hogy mások elismerik ezt, felnéznek rá, adnak a szavára, figyelemmel követik – azaz tekintéllyel *ruházzák fel*.

A reputációs elit jellemzően nem azonos a pozicionális elittel, sokszor más kört rajzol ki. Gyakran nem azok töltik be a meghatározó intézmények vezető pozícióit, akik nagy reputációval rendelkeznek, hanem azok próbálnak nagy megbecsültséget szerezni maguknak, akik a meghatározó intézmények vezető pozícióit betöltik – kétséges, hogy mekkora sikerrel.

Vagyis, összegezve, az elit valamiképpen a legnagyobb hatalommal rendelkező, legtekintélyesebb, legbefolyásosabb, leginkább nagyra becsült kevesek köre. Ám mint minden kategória, ez is a kizárás elvét alkalmazza: az elit a *nem elittel*, a *tömeggel* szembeállítva határozódik meg, ahol a tömeg „mindenki mást” jelent – azokat, akik *nem olyan* hatalmasok, befolyásosak, tekintélyesek, nagyra becsültek.

Az elit határai körül (hogy ki tartozik bele és ki nem) jellemzően éles küzdelmek folynak. Ez részben *egyszerű pozícióharc* (kik tölthetik be a legfontosabb intézmények meghatározó-vezető pozícióit), részben *küzdelem a kulcsfontosságú erőforrások feletti rendelkezésért* (hatalomért, tőkéért, vagyonért, információért, figyelemért), részben *versengés a nyilvános nagyrabecsülésért* (díjakért, elismerésekért, a reputáció nyilvánvaló bizonyítékaiért). És mivel az elit körül éles küzdelmek bontakoznak ki, a harc az elitekről folyó diskurzus terét is meggömbölyíti.

elitpozíciókért folyó versengés

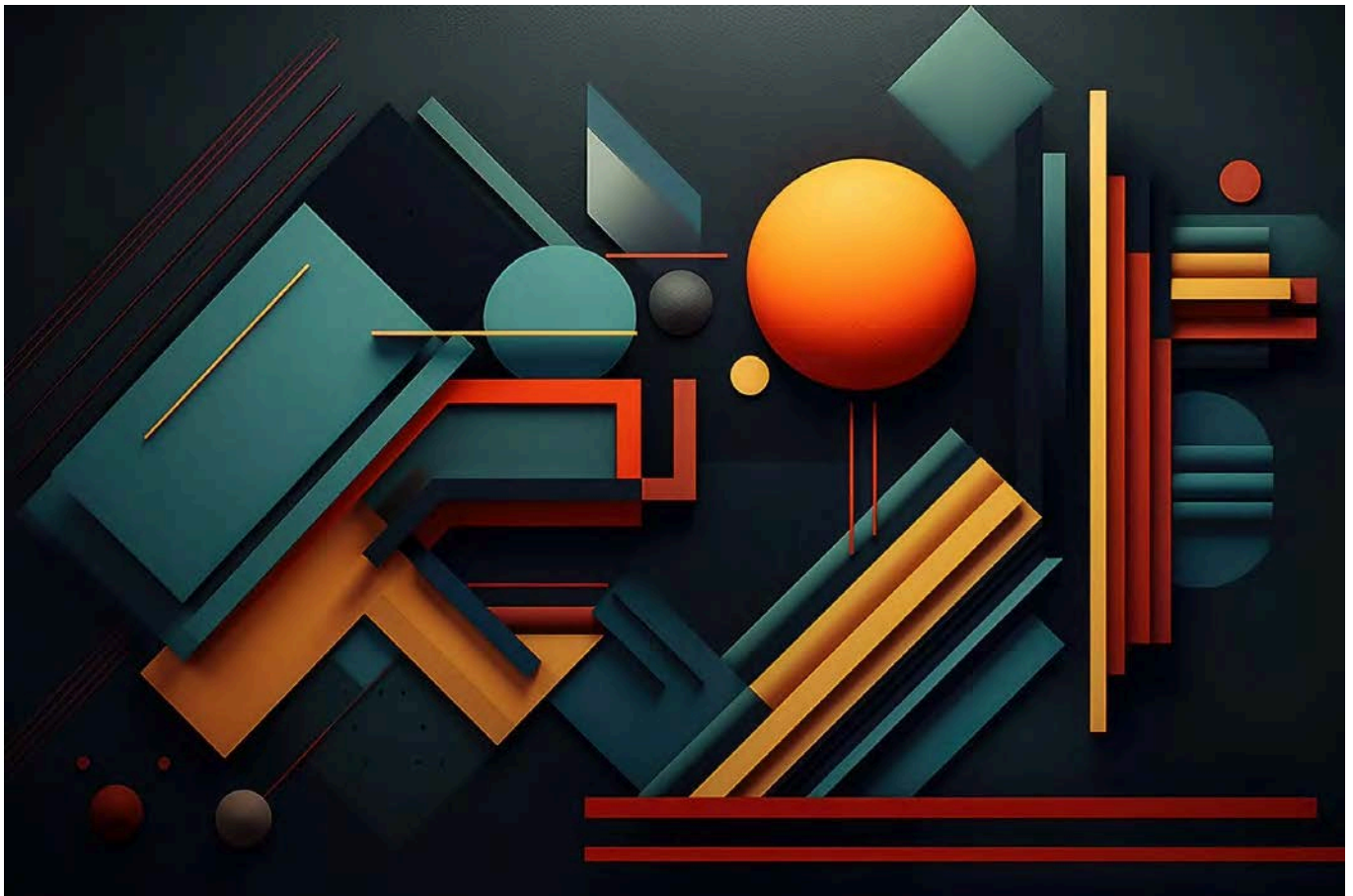
Az elitről folyó beszéd egyik meghatározó áramlata igazolni kívánja az éppen aktuális elitet (hogy megtartsa-megőrizze-megerősítse-újratermelje – azaz *konzerválja*), míg a másik azért bírálja vagy egyenesen támadja, hogy a helyébe léphessen (vagy valaki másokat a helyébe állítson – hogy *leváltsa*). Ha például a Publius Hungaricus 2007-től [„feltudású magyar elitről”](#) ír a baloldali és liberális elitet bírálva, majd 2017 óta [a NER felzárkózási stratégiáját is nyilvánosan helyteleníti](#) (immár felfedve kilétét, miszerint korábban is Orbán Krisztián volt a szerző), akkor a bírálatokat nyilvánvalóan mindkét elit leváltásának szándékával fejtí ki – immár 19 éve. Ez a példa is jól mutatja: az elitről folyó beszéd elválaszthatatlan az elitpozíciókért folyó versengéstől. Ez nem hiba, ilyen a diskurzusok természete: az új ambíciókkal jelentkező feltörekvők bejelentik az igényüket az elitpozíciókra, majd megküzdnek a pozíciójukat megőrizni kívánókkal.

Vilfredo Pareto a történelmet *az elitek körforgásaként* értelmezte. A körforgás itt nemcsak cserélődést (cirkulációt), hanem időről időre fordulatot (*revolution*), azaz forradalmat is jelent. Eszerint a történelem egymást körforgásszerűen (forradalmakkal) megdöntő-leváltó elitek (és rezsimek) története. Olyan hullámok, ciklusok, fordulatok követik egymást benne, amelyek a legtöbbször nem láthatók előre, utólag azonban rezsim- és elítváltások történeteként írhatók le.

Mit gondoljunk az elitjeinkről?

Jelenlegi tapasztalataink szerint valamilyen formában mindig és mindenhol volt elit. Ma is van, 2026 áprilisa után is lesz. Az összetétele változik, a személyzete cserélődik, a tartalma átalakul, de formaként, elitpozíciók összességéeként – minden jel szerint – megmarad. Itt érkezünk el Csury Balázs igazi kérdéséhez: „mit gondoljunk az elitjeinkről?”

A javaslatom: ne tekintsük őket elitnek, és messziről kerüljünk el mindenféle elitizmust.

Ez rögtön két tézis – kibontásukat távolról kell indítanom.

Az elitkutatás klasszikus, itáliai iskolája – Vilfredo Pareto, Gaetano Mosca, Robert Michels – a 19. század második felében, a 20. század első harmadában úgy látta, a modern államokat ténylegesen kevesek uralják és vezetik. Ez az időszak egybeesik Marx és a nézeteivel nem teljesen azonos marxizmus nagy korszakával. Marx (aki egy alkalommal azt mondta önmagáról: „nem vagyok marxista”) élete eltérő szakaszaiban más és más tényezők kiemelésével magyarázta a történelmet. Hol az osztályok küzdelmeivel, hol a ciklikusan visszatérő válságokkal, hol a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájával, máskor a profitráta süllyedő

tendenciájával. A marxisták jellemzően megmerevítették és formalizálták a marxi tanokat, és jobbra nagy jelentőséget tulajdonítottak az osztálystruktúrának és az osztályantagonizmusnak, a burzsoázia és a proletariátus közti osztályharcnak.

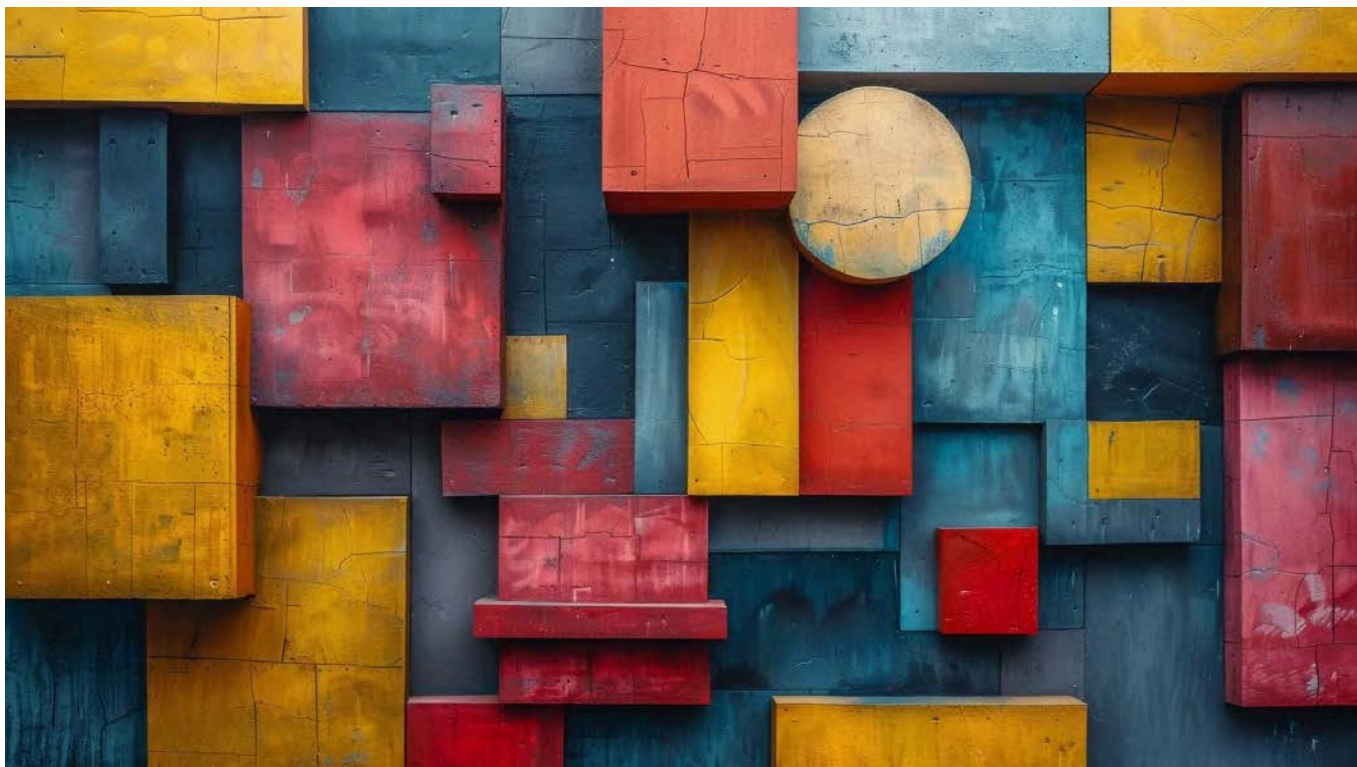
mindig kevesek uralkodnak

Az elitkutatók ehhez képest jóval cinikusabb álláspontra helyezkedtek: osztályharc ide, munkásosztály oda, ténylegesen mindig kevesek uralkodnak. Michels tétele, az oligarchizálódás vastörvénye, mindezt ráadásul történelmi szükségszerűségként láttatta (nem pusztán eshetőségnek vagy lehetséges tendenciának, hanem *vastörvénynek* tekintette). Az elitekről szóló beszéd az osztályharcról folyó másik beszéd alternatívája volt – és sok esetben az is maradt, máig.

Jóllehet nagyszerű elitkutatások készültek az elmúlt évek-évtizedek Magyarországról is – mások mellett [Szelényi Iván](#), [Szalai Erzsébet](#), [Lengyel György](#), [Szelényi Szonja](#), [Böröcz József](#), [Róna-Tas Ákos](#), [Sebők Miklós](#), [Kristóf Luca](#) végezték és közölték ezeket – számomra sokkal megvilágítóbb, ha elitek helyett [az uralkodó osztály különböző „frakcióiról” \(alkotórészeitől\)](#) gondolkodom. E nézőpontváltás mögött az osztálystruktúra felfogása áll. Ennek sajátossága, sőt, az elitfelfogással szembeni *előnye*, hogy részletgazdagabban mutatja meg, milyen viszonyrendszer fűzi az uralkodó szegmenseket a történelmi-társadalmi tér más szegmenseihez – más osztályaihoz és osztályfrakcióihoz. Konkrétan, a dolgozók osztályaihoz és az alávetett osztályokhoz, akik jóval értékesebbek, többre hivatottak és tagoltabbak annál, mint amit az elit megnevezése kizár: a pusztán tömegnél, az arctalan, szürke, egynemű masszánál.

Az uralkodó osztály különböző frakcióinak hatalma, tőkéje, vagyona, tudása, értékei ugyanis saját társadalmuk, illetve más népek alávetett és dolgozó osztályaitól származnak: jogaik és rendelkezési jogosultságaik korlátozásából, munkájuk kizsákmányolásából, vagyonuk elvonásából, értékeik kisajátításából, ismereteik leértékeléséből. Aki csak versengő eliteket lát, szem elől téveszti, hogy *honnnan származnak* erőforrásaik, *miből fakad* hatalmuk, tekintélyük, befolyásuk.

Aki a munkamegosztás teljessége, az osztályszerkezet totalitása helyett csak az elitekre összpontosít, óhatatlanul felcseréli az egészet annak egyik részével, az intézményt a vezetőjével, a világot „a nyugattal”, Amerikát az USA-val, Európát az EU-val, a testet a fejjel, az embert a tudatával. Szemléletében egynemű tömeggé olvad össze mindaz, ami a kettő között van.

Ez pedig már át is vezet az elitizmushoz, ami a legtöbb probléma forrása.

Az elitekről szóló beszédre ugyanis komoly veszély leselkedik: nagyon könnyen átcsúszik elitizmusba – elitek uralmának elkerülhetetlenségét, szükségszerűségét sugalló beszédmódba, az elituralom igazolásába. Éppen ez történik, amint elhisszük a nagy magántőkével rendelkezőknek és az eliteknek, amit el akarnak hitetni velünk önmagukról és arról, hogy mi a szerepük a történelemben.

A jelentős magántőkével rendelkező szereplők önmagukat világra nyitott polgároknak, nemes érzésektől vezetett mecénásoknak, jószívű munkaadóknak, nagyvonalú munkahelyteremtőknek szeretik feltüntetni. Hangsúlyozzák, hogy ők csak *munkát adnak* a magatehetetlen tömegeknek, csak *lehetőségeket teremtenek* a nép egyszerű (értsd: balga) gyermekei számára, csak *perspektívákat nyitnak* korlátolt és földhözragadt embertársaik előtt. A nemzeti tőkés saját magát *a nemzet* vagyonának jogosult birtokosaként ismertetné el, aki nagyvonalúan *adakozik*, rendszeresen *jótékonykodik*, ahol tud, *segít* és *felelősséget vállal*.

sajátos arrogancia

Az intézményes pozíciójánál fogva elhelyezetben lévő szereplő magát *a legkiválóbbnak, a legtehetségesebbnek, a legrátermettebbnek* állítaná be. Nincs nehéz dolga, az iskolarendszer meritokratikus ideológiája ontja magából az építőelemeket ehhez: *tehetség gondozás, teljesítményelit, piaci érték, elitképzés, elitoktatás, elitiskola, elitgimnázium, elitegyetem, elitintézmény*. A hazai közgondolkodás hemzseg az elitizmustól; e sajátos arroganciát sűrítő fogalmak használat közben észrevétlenül hatnak. Farkas Attila Márton (FAM) éppen húsz éve

megjelent könyvében – az [Arrobori](#)ban – páratlanul élesen és szórakoztatóan szedte ízekre a korabeli elitideológiák bevett nyelvi fordulatait.

Nem is követhetnénk el nagyobb hibát, mint hogy elhiggyük az elit saját magáról szőtt képmutató hazugságait. Ezzel ugyanis elfogadnánk öngazoló ideológiájukat, *elitizmusukat*, amivel a lehető legkövetkezetesebben le kell számolnunk. Mindenféle elitizmussal – az elitet kihívó ellenelit elitizmusával is. E helyett olyan szemléletmód melletti elköteleződést javaslok, amely a történelmi és társadalmi folyamatokat nem felülről, az elitek szemszögéből, hanem az alávetett és dolgozó osztályok küzdelmei felől szemléli. A javaslatom tehát: elit helyett osztályelemzést, az összefüggésekből kiragadott részek helyett totalitásszemléletet, elitizmus helyett [a történelem alulnézetét](#).

Mi a teendő?

Az elitizmus ellenszereként mindenekelőtt el kell ismernünk, hogy a történelmet egyáltalán nem csak az elitek formálják. Az eliten túl nem egy arctalan tömeg van, amely vezetésre szoruló, szürke, magatehetetlen, korlátolt, tehetségtelen senkiből áll. Ez ugyanúgy teljes tévedés, ahogyan ennek ellenkezője, a tömegek felmagasztalása, idealizálása és heroizálása is az. Előbbi az elitisták projekciója, amely az elit kiválóságát hivatott megerősíteni a gyarló tömeggel való leértékelő szembeállításban, utóbbi a populisták projekciója, amely a korrupt elittel az erényes nép mítoszát szegezi szembe, hogy a tömeg vagy pontosabban, a *populus*, a nép tisztaságát, jóságát és bölcsességét mutathassa ki.

Az eliten kívüli ismeretlen szürke zónában, amely itt projekciós felületként, vetítövászonként szolgál, nem az arctalan tömeg, hanem milliónyi küzdelmes élet áll. Nehéz ezt nyelvileg kifejezni, mert sokszor csak ügyetlen, modoros, patetikus, frázisszerű vagy szakzsargonba hajló kifejezések adódnak: a „dolgozó emberek”, „a mindennapi életüket élők”, „az életerejüket és

életidejüket a munkabérért cserébe eladni kényszerülők”, az „emberek milliói”, a „széles tömegek”, a „tőke és az állam uralkodó osztályszövetségének alávetett osztályok”. Amit e jobb híján használatos fogalmak mégis kifejeznek: az eliteken kívül nemcsak valamiféle homogén massa kerül el Mordorként, hanem sokrétűen tagolt, nagyon különböző helyzetű és történelmű emberek sokasága éli az életét.

történelemformáló politikai testek

Ami pedig a cselekvést illeti, a történelem igenis formálható. Ehhez mindenekelőtt *történelemformáló erővé kell szerveznünk magunkat – de nem elitként és pláne nem elitista módon.* Valójában „történelmi blokkok” alakítják a történelmet Antonio Gramsci fogalmával szólva, nem pedig elitek. E blokkok kollektív szervezett erőkként, történelemformáló politikai testekként a hegemonia megszerzéséért küzdenek egymással.

Álláspontom szerint az előttünk álló történelmi feladat a jelenlegi jobboldali erővel szemben egy olyan történelmi blokk felépítése, amely a tőke és az állam uralkodó osztályszövetségének alávetett, dolgozó osztályok köré szerveződik. Úgy gondolom, hogy e felépítendő történelmi blokknak rendszerellenesnek, antikapitalistának és antifasisztának kell lennie, illetve – a szó tőkerendszer-ellenes értelmében – baloldalinak és zöldnek. E történelmi blokk küldetése a szabadság kivívása, a felszabadulás, önmagunk közös felszabadítása – vagyis az emancipáció.

Ez az ellenhegemonia-építés Antonio Gramscitól származó stratégiája. Örömmel látom, ha ez a gondolat e körökben is [kedvező fogadtatásra talál](#). Minderről többet itt és most nem írhatok – ennek felépítése még hatalmas szervezőmunkát követel nagyon sokunktól. [Ellenhegemonia-építés című könyvemben](#) részletesebben is kifejtettem ezt a gondolatot – éppen egy éve, 2025 kora tavaszán jelent meg.

kép | vecteezy.com

Szerző
Taizs Gergő

Dátum
2026. márc. 21.

VERS

HA EGYÁLTALÁN

Emberfeletti teljesítmény.
Mielőtt elrugaszkodnak,
istenarcú falevelek fintorognak az ágon.
Ha eltévednek a zuhanásban,
visszamasznak az utolsó ismert jelig.

Hiába hátrálok tőlem telhető jóhiszemmel,
egyre jobban hasonlítok magamra.
Napközben élni szeretnék
ősi jogommal:
nagy erővel haldoklom,
de ódon árulással fényt fröcsköl
arcomra a reggel
estig elnyúló csendülése.

Az úgynevezett torlaszok is hasznosulnak.
A tizenöt perc késés esztétikája
kedélyes ücsörgést celebrál
a pad letargikus lécein.

A hangosbemondó szerint
manapság lehetetlen halmazt definiálni.
Érkezésre vagy indulásra várnak?
A negyedik vágányon graffiti rostokol
a tehervagon oldalán: *Wohltemperierte Grausamkeit.*
Ki látott engem, ha egyáltalán?

kép | vecteezy.com

Szerző
Gyetvai Balázs

Dátum
2026. márc. 25.

VERS

LAGER

azt hittem Isten fehér lesz
meg vékony hangú
de nem

egy nő volt
kék szatyorral
előttem állt a sorban
és megkérdezte a pénztárost
van-e még leárazott
citromos sör

amikor elment

a pénztáros könnyezett

akkor vettem észre
hogy a narancsok közt
az egyik kifakadt

és olyan szag jött belőle
mint amikor esernyővel futottál
utánam a buszmegállóba az esőben

kép | vecteezy.com

ZEBRA

Harmadszor kelek át a zebrán, de mindig úgy érzem, hogy a szembe oldalon vagyok. Szerencsére gyakran jár a busz, cserélődnek a várakozók, nem nézi senki megilletődve, hogy hova lett a cél az irányom végéről. Beállok a sorba, a sor legvégére, udvariasan előre engedek mindenkit, aki menni akar. Aki tudja, hogy menni fog, felszáll, utazik, leszáll majd. Az utolsó pillanatig én is elhiszem, hinni igyekszem, hogy közénk sorolhatom magam, besorolok hát, haladok előre. Aztán amikor az első ajtó keretében a buszsofőr tekintetében meglátom magam, mégis hátat fordítok mindenkinek, aki addig a pillanatig az utastársamnak ígérkezett. Nem játszom el, hogy eszembe jutott valami, olyasmi, amit korábban elfelejtettem, túlságosan messze lenne a valóságtól, olyannyira messze, hogy tulajdonképpen az ellenkezője annak. Elfejtettem valamit, ami mindaddig magától értetődőnek tűnt.

”

megállni félek

Nem nézek a mellettem elhaladó buszra sem, nem érint engem, ami abba az irányba megy, ahonnan távolodni készülök. Száraz lábbal kelek át a zebrán, nem sietek, akkor se, ha épp nagyobb a forgalom, és a kedvemért le kell állnia. Ha látom is a közeledő buszt a célzott oldalon, nem váltok kocogásra, szeretném a felszállás pillanatáig a lehető legegyszerűsebben tartani a tempómat, odázni az érkezést. Ha őszinte akarok lenni: félek. Megállni félek és várakozni félek, a távolba révedésre ráérni félek, mert leginkább a túloldal látványát nem érzem biztonságosnak, ahol most csábítóan üres a buszöböl, ahol most mindenki a megérkezés bizonyossága nélkül várja a járatát. Akiknek a kórház ehhez képest az ellenkező irányban van.

Nem győzködöm magam, pedig természetes lenne. És másokat se hagytam, hogy győzködjenek, a testvéreimnek azt hazudtam, kocsival vagyok, a telefonomat repülő üzemmódba tettem. Nem akarok meggyőződni. Nem állok rá készen, hogy a saját történetembe építsem a tovább nem íródó másikat. Nézem a madarakat a poros út menti bokrok ágain, nézem a pléhkrisztus lábán a szinte teljesen lekopott piros festéket. A sebhelyek helyén fémes csillogás. Nemrég még elviselhetetlen volt a meleg, mostanra libabőrös a karom, időnként kiráz a hideg. Lassan világítanak a lámpák, a növényzet elcsöndesedik. Hangosabb lesz a buszok sípolása, mert jobban kell vigyázni, amikor az ajtók záródnak. Az utasok is hangosabbak, legalábbis azok, akik eddig is hangosak szerettek volna lenni, de nem mertek. A maradék még csöndesebb lesz, magába gubózik, és számolja a megállókat, mikor lesz már vége. Lassan nekem is döntenem kell.

Felfoghatatlan, hogy ez ugyanaz a nap, amikor ugyanezen az úton még tudtam, merre kell mennem. És mást gondoltam arról, mi a legrosszabb, amire fel kell készülnem. Azt hittem, délben majd szokásos anya-lánya programként összeveszünk, miért költök taxira, melyik kutyafuttatóban nagyobb a tömeg délután, tágasabb lakásban vagy jobb helyen érdemes élni, és hány éves voltam, amikor bokaficam következtében végképp hátat fordítottam az atlétikának. De mire megérkeztem, már a testvérem arcában is hiába kerestem a vonásait, képtelenség lett legalább közvetve és képzeletben elköszönni tőle, miközben öntudatlanul *perszézve* és bólogatva egyeztem bele mindennek az intézésébe.

”

egyre sötétedő ég

Mert akinek hamarosan apró kockákká szelődül ez a hely, és aki magyarázattal tartozik alig megkezdett, új életek számára, annak egyetlen keresetlen mondat is elég, hogy összefoglalja ennek a réginek lezárását. Nekem nincs kinek a kedvéért nagymamává konfigurálni az első szavamat. Az *Ómát* pedig összefüggésbe se tudom hozni azzal, akinek tanítása szerint most balra, jobbra, balra tekintek, akinek homályos sejtésekből felépített, önkényesen értelmezett és többé meg nem fejthető, képzelt vágyai szerint az utolsó pillanatban mégsem szállok fel. És hiába lesek mindeközben az egyre sötétedő égre, csak remélni tudom, hogy onnan se megértően, se rosszállóan nem nézik a szerencsétlenkedésemet. Pár átkelés óta önkéntelen mondókázom magamban, hogy: „Nem nyafognék, de most már késő.” Ez még a jó halál kegyelménél is jobban megijeszt, pedig az még hátravan.

Besötétedett. Fullasztóan csillagos a külváros este. A következő járat mindkét irányba az utolsó. Ha azokból egyikre sem szállok fel, itt várom meg a hajnalt, ahol nemhogy fedett váró, de egy pad sincsen. A bokrok alá kell feküdjek, ha azt akarom, hogy a tér belátható, én pedig láthatatlan legyek, de még ez a lehetőség is összehasonlíthatatlanul otthonosabb, mint döntenek végleg, valamire azt mondani, ez az, ami van. Eljutni valahova, ahonnan úgy indultam el, hogy most aztán megérkezem. Megtudok, mindent. Arra riadok, hogy testközelen szól valami zene. Csak a fülem sípol, a combom remeg, tudom. De félelmetesen olyan, mintha a csengőhangom lenne.

kép | vecteezy.com

Szerző
Vörös István

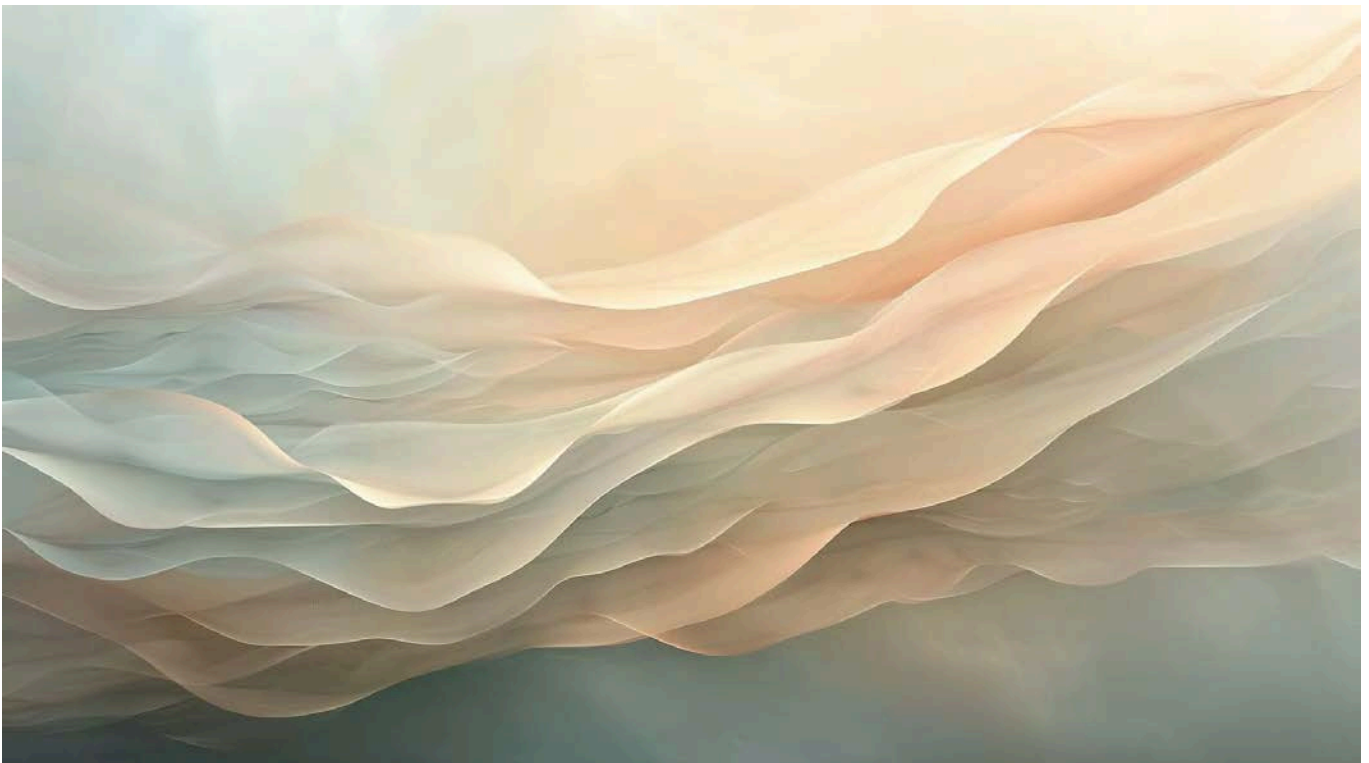
Dátum
2026. márc. 30.

ESSZÉ

SZÓ-BESZÉD

VANNAK-E ÚJ VIZEK A KÉTSÉGBEESÉS KORÁBAN?

[SZÓ-BESZÉD]

Rovatunkban olyan műalkotásokhoz vagy műrészletekhez kértünk szerzőinktől jegyzeteket, amelyek a nyelv és a beszéd témáját járják körül.

Ady Endre: Új Vizeken járok

Ne félj, hajóm, rajtad a Holnap hőse,
Röhögjenek a részeg evezősre.
Röpülj, hajóm,
Ne félj, hajóm: rajtad a Holnap hőse.

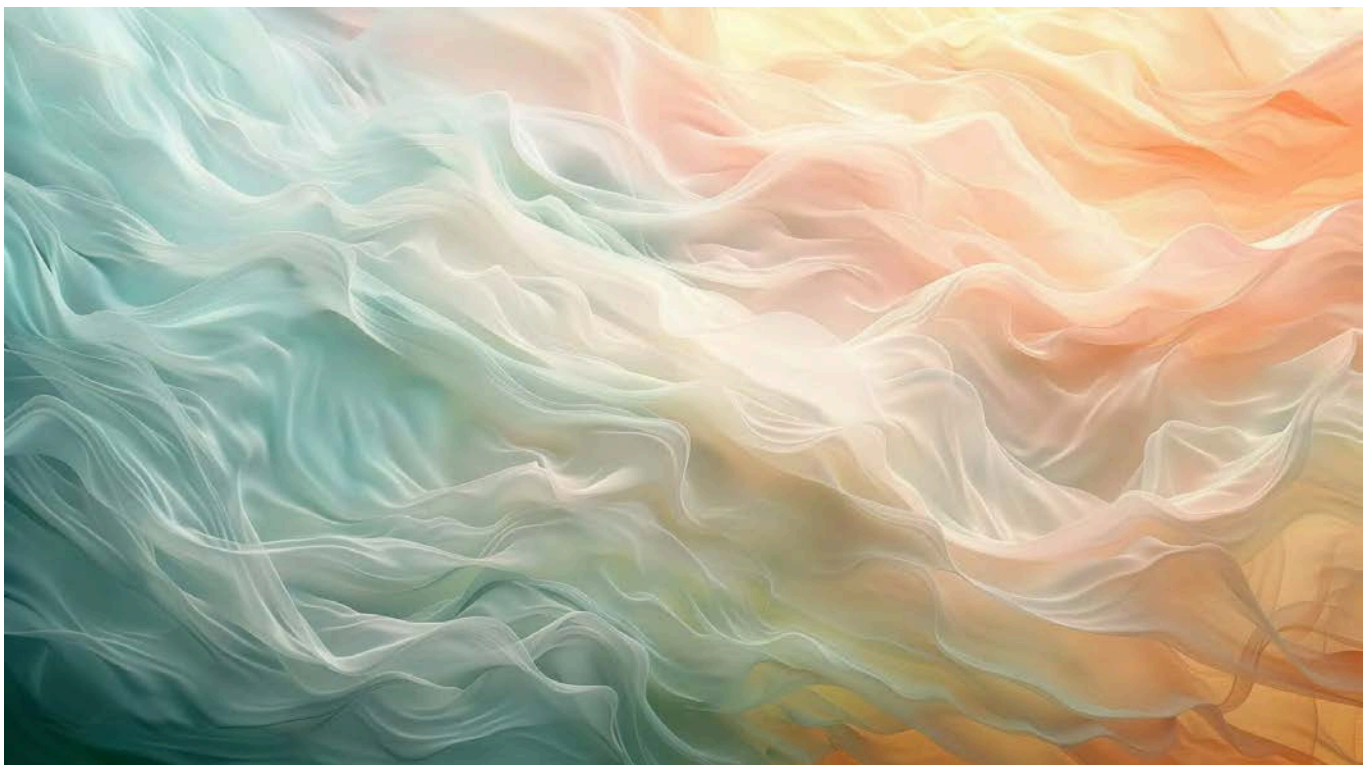
Szállani, szállani, szállani egyre,
Új, új Vizekre, nagy, szúzi Vizekre,
Röpülj, hajóm,
Szállani, szállani, szállani egyre.

Új horizontok libegnek elébed,
Minden percben új, félelmes az Élet,
Röpülj, hajóm,
Új horizontok libegnek elébed.

Nem kellene a megálmodott álmok,
Új kínok, titkok, vágyak vizén járok,
Röpülj, hajóm,
Nem kellene a megálmodott álmok.

Én nem leszek a szürkék hegedőse,
Hajtson szentlélek vagy a korcsma gőze:
Röpülj, hajóm,
Én nem leszek a szürkék hegedőse.

„Tudom, hogy nem annak van igaza, aki azt mondja: ‘most azonnal, most, most’, (...) hanem annak, aki azt mondja: ‘holnap, holnap, holnap’, és tudja, hogy érkezik már az új élet, és mind közelebb jön a világhoz” – ezzel zárja esszéjét Federico García Lorca [\[1\]](#). Ugyanaz a művészetbe és jövőbe vetett elképesztő bizalom jellemzi mind a két szöveget, Adyét éppúgy, mint Lorcaét. És ebből következően az új művészetre (művészet és jövő egybevágására) is vonatkozik ez a bizalom. Az új művészet csorbítatlan lesz, vélik. Egyre művészet-szerűbb [\[2\]](#).

Honnan vették a jövőbe vetett bizalmukat? Lehet, hogy az ilyesmi genetikus? Az ember éppúgy bízik a jövőben, ahogy a kutya bízik vakon az emberben. Ady nagyobb hajója, Magyarország a vers megírása után nem sokkal (egy-két történelmi evezőcsapással később) az I. világháború

katasztrófájába repült, a hajót aztán már Horthy Miklós ellentengernagy irányította, az országnak pedig csak ellentengere[3] maradt. Lorca nagyobb színháza, Spanyolország, az ő élete végére óriási bikaviadal-poronddá tágult, kitört a polgárháború, mely már első perceiben elpusztította a költőt, ugyanúgy, ahogy a háború utáni összeomlás szimbolikus pillanata volt Ady halála. Egyszer[4] már tettem javaslatot arra, hogy irodalomtörténeti korszakhatárokat ne történeti, hanem irodalomtörténeti eseményekhez (befejezésekhez) kössük. Egy korszakos író halála – korszakhatár. Csak rosszabb jöhet utána, mint a forradalmak után is, minden igyekezet ellenére. De egy nagy író halála ráadásul ellenforradalom. (Az addig gyarapodó életmű megtorpan, lezáródik, zsugorodni kezd, kilátásba helyezik neki a feledést. Mikor már-már úgy tűnt, hogy megérthető egy életmű alapján a világ, de legalábbis az ország, esetleg egy szőlőhegy vagy városrész, mindez hirtelen inkább magyarázatra szorul. Pedig eddig maga a mű magyarázott.) Íme pár lehetséges korszakhatár a magyar irodalomtörténetből, mely méltó tükröt tart a történelemnek is, megmutatva, hogy ami történelemként történik, nagyobbára szintén csak íródik, fikcióval átítatott, mint a tengerész ruhája sóval. És fordítva is fény derül valami ilyesmire, a történelem ablakot nyit az irodalom felé, ahol persze senki nem tudja magát (vagy bárkinek a hőstetteit[5]) bámulni:

1919 – Ady halála

1941 – Babits halála

1989 – Weöres Sándor halála

2001 – Mészöly Miklós halála

Ezek az időpontok talán magát a történelmet is érvényesebben[6] tagolják, mint más megszokott fikciók. Mondjam hogyan? Ady halála a Monarchia és így az uralkodó nemzet illúziójának végét jelenti.

A mindkét világháború agressziója ellen tiltakozó Babits kiesésével szabad az út Magyarország háborúba lépése előtt. Túlzó megfogalmazás? Ugyan miért hangsúlyozta volna az írástudók árulásának veszélyét Babits, ha nincs tisztában nem mindig kifejtett metafizikai erejük komolyságával?

WS halálakor gyorsulnak be a rendszerváltás folyamatai. Természetesen addig sem az élete fékezte mindezt, ezzel igazán nem lehet őt vádolni. Hát a rendszert?

Mészöly halála a *Talán nem is olyan rövid 20. század* igazi végével esik egybe (mely század így 1904-2001 közé esne: 1904, Jókai és Csehov halála, és a következő évben már az első orosz forradalom). A 20. század nem annyira a kétpólusú világrend elmúltával ért véget, hanem amikor mégis megjelent egy újabb másik pólus, és deklarálta az új stílust, ahogy a dolgok történni fognak, vagyis 2001. szeptember 11-én. Hogy ez a konstrukció csak játék és vicc? A korszakolás mindig játék, a korszakok pedig viccek, csak a poénjukat gondolják véresen komolyan.

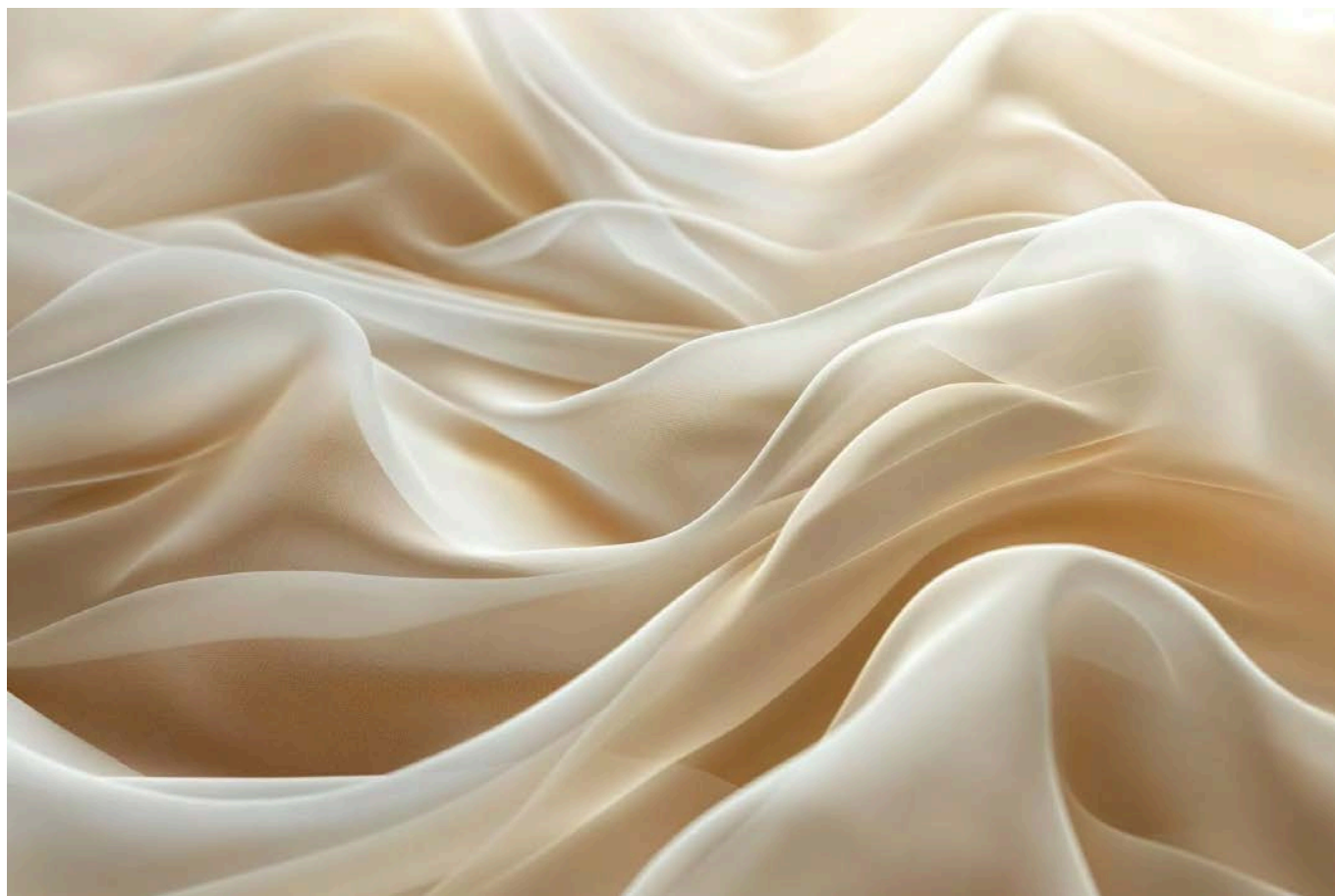
Összerakhatjuk a játék darabjait másképp is: Federico García Lorca halála lehetne a spanyol (irodalom alapú) történelem határjelző pontja. Így és akkor kezdődik a falangista rémuralom. Ady, vagy Lorca, vagy Radnóti halálával *a jövőbe vetett bizalom kora* is véget ér. (Lorca halála nagyjából egybeesik József Attiláéval – 1936, 1937.) *A jövőbe vetett bizalmatlanság kora* lenne tehát a szellemi értelemben vett nagyon rövid huszadik század (1919–1989, vagy 1936–1989, esetleg 1944–1989)? Az 1990-es öbölháborúval (vagyis: Weöres Sándor halála után) pedig kezdetét veszi jelenkorunk, a *klímakatasztrófa kora*. Az akkor felgyújtott olajkutak égése óta billent meg még a vártnál is jobban az éghajlat belső egyensúlya. Nem sokkal előbb (1989-ben, WS halálának évében) a Ceaușescu házaspár kivégzését hozó karácsonykor rendellenes módon plusz húsz fok körüli hőmérséklet volt Budapesten. Akkor ez a kegyelem pillanatának tűnt, ma inkább fenyegető jelnek mondható.

Nem egyszerűen az a kérdés, mondhatok-e még olyat, hogy a *Holnap hőse*, hanem már ez a biztatás is kérdéses: *Ne félj, hajóm!* A vizek megvadulása és eltűnése vár ránk. Emelkedik a tengervíz szintje, elpusztulhat Velence, de kiszáradhat a Velencei-tó. Mindkét esetben a víz emberi léptékű jelenléte, a lagúna és a sekély (az *elfogadható, de meglevő mélység*) kerül veszélybe. Ám nem szükséges a kisbetűs holnappal riogatnunk magunkat, hiszen itt van a ma, közismertek a képek az Aral-tó egykori medrében rekedt, partra száradt, megbillent, fölöslegessé vált hajókról. Ma az egykori medret Aralkum-sivatagnak hívják. Ha magyarországi hajókról beszélünk, nagyon is van miért félniük, és egyáltalán nem segít rajtuk, hogy ugyan ki száll föl a fedélzetükre éppen. De a velencei gondolák is pánikban lehetnek, épp az esetleges vízbőség miatt. Kinek kellene egy nyílt vízi hullámvásznak kitett város maradványában az olyan kifinomult és kecses jármű, mint a gondola?

rázós terep

„Szállani, szállani, szállani egyre, / Új, új Vizekre, nagy, szűzi Vizekre”? – persze ne tegyünk úgy, mintha nem tudnánk, Ady legkevesébé sem vízügyi verset írt, ez valamiféle szimbólum. Az idő és víz egymáshoz hasonlítása már az ókor óta gyakori tévképzete a költőknek. Ha valami nem hasonlít egymásra, akkor az a víz és az idő. A víz esik, ömlik, tócsákban áll, átnedvesít, fölgyűlik, elpárolog, megfagy. Egy gleccser jobban hasonlít az időre, mint a víz! Az idő csak telik, ami a vízzel nem szokott megtörténni, legfeljebb vele telik meg egy tartály. A metafora persze mindig rázós terep volt, a többi költői trópus pedig maga a zűrzavar. A szimbólum talán a királya ennek a zavarnak. Hát itt egy szimbólumról van szó. Ady úgy érzi, a művészetben valami teljesen újat csinál, mivel az ötven évvel azelőtti francia irodalmi leleményeket bevezeti Kompországba. És még igaza is van. Magyarország és Ady e látszólagos megkésettség ellenére nem elmaradott! A magyar irodalom nem a tegnapi irodalma, akkor sem, ha épp tegnapi újdonságokkal csinálunk forradalmat. Más a tegnapi ott, mint a tegnapelőtti itt! A magyar nyelv hangfekvése erősen eltér a franciáétól. Egy régi zene fesztiválon mégis, vagy épp ezért, sikereket arató hangszer. Ady forradalma teljesen más, mint Baudelaire-é. Baudelaire nem is nagyon érezhette forradalmárnak magát, inkább kriminalizált potenciális bűnözőnek (egy rossz virágnak), míg nálunk a lírai forradalom a társadalom forradalmasításának ígéretével járt, Ady valóban hősnek tekinthető a maga korában, hiszen bátor és szabad volt, amit csinált. Ma is az. Ez a vers minden károgozás ellenére remekmű.

Ezúttal is érvényes, amit Norbert Elias Mozart hatásának társadalmi struktúrájáról mond: „Ha a művész annyi szabadságot enged képzelőerejének, amennyivel már túllép a művészeti ízlés uralkodó kánonjának határain, saját esélyeit rontja a közönségnél. (...) Másképp áll viszont ez egy olyan társadalomban, amelynek az uralkodó elitje művészet dolgában a jó ízlést éppen úgy saját

társadalmi csoportja magától értetődő kiváltságának tekinti, mint mondjuk annak eldöntését, milyen a szép ruha. A 'szabad művészek' az uralkodó kánonon túlmutató, újító hajlama e társadalomban könnyen válhat önveszélyessé.”[\[7\]](#) De a remekművek is átalakulnak, nem jelenthetik ugyanazt nekünk, mint amit a kortársaknak jelentettek. Az akkori olvasót – már amelyiket – hevület kaphatta el, repült ő is a hajón, úgy érezte, garanciája van arra, hogy a jó oldalon áll. Mert vitathatatlan, hogy aki valóban a jövő jobbá tételén tud dolgozni, és ez ügyben valódi eredményeket ér el, az a jó oldalon áll. Aki nem képes vagy hajlandó ilyesmire, az a rosszon. „A világhoz való viszony nem gyógyítható.”[\[8\]](#)

„Tekintve, hogy társadalmainkban az erkölcs régóta heves viták tárgya, alig leplezett ideológiaként fog feltűnni minden olyan kísérlet, amely a természetre apelláló etikai ítélet megszilárdítására törekszik.”[\[9\]](#) Amikor igazzá válik egy csak nagyon erős fantáziával igaznak elképzelhető elmélet, akkor veszti épp hitelét. Ez az ellentmondás tölti fel új tartalmakkal az Ady-verset. Megeshet, mélyebb, összetettebb tartalmakkal, mint amelyek eredetileg benne voltak. Nos, ezek szerint rendelkezésünkre áll egy korábbi, már érvényét veszített versértelmezés? A vers szellemisége akkor is két ideológia, két világkép, két életmód, két valóságalkalmazás ütközőfelületén jött létre, mint ahogy a szöveg ma is ilyen ütközőzónába kerülve értelmeződik át. Tehát mégiscsak jár új vizeken.

a közöny okozta sérülések

De az is kérdés, vannak e még *szűzi Vizek*? (Figyeljünk a jelző-eltérésre és a nagybetű használatára!) Jan Patočka ír arról, hogy a filozófiában száz éve nem hangzott el új gondolat.[\[10\]](#) Persze ebben téved, ez idő alatt szerintem bőven történt ilyesmi, de az új gondolatok sem bejáratlan, szűzi Vizeken hangzanak el. Ezek a Vizek alighanem szellemi tartományokat jelentenek, amelyek éppen kiürültek a tegnapi gondolatoktól, így az árapály logikájából következően jöhet valami új. A szellemi tartományok nemcsak a létrejövő filozófiai munkákból és verseskötetektől képződnek, hanem mindennek alapja az olvasói, hallgatói érdeklődés. A filozófus és költő lehet népszerű, de nem lehet sztár, nem leuralnia kell befogadója egóját, hanem megerősítenie. Ady olvasói azért is lehettek lelkesek, mert a maguk számára is új távlatokat fedeztek föl a költő olvasása során. De ehhez el kellett olvasniuk Adyt. Ha nem teszik, nincs új távlat nekik se, és a költő rettentő nagynak tűnő egója is szépen széttöredezett volna a közöny okozta sérülésektől. Irigyei *röhögtek* volna *a részeg evezősön*. És semmi hasznuk nem lett volna a kárörömükből, őket ugyanolyan közöny fogadta volna. De akkoriban Ady legnagyobb irigye, Kosztolányi is ugyanúgy megtalálta az utat a népszerűséghez. A szellemi horizontot az jelenti, hogy van kinek beszélni. „A beszéd: beszéd egymással. (...) Aki egy költeményt meg akar érteni, csak magára a költeményre gondol.”[\[11\]](#) De a vers épp az igazi beszéd, a beszélgetés más dimenzióba áttett vetülete. A vers mindig beszélgetés, néha tárgyasulnak benne a különféle beszélgetők. Máskor nem. A költői én, a személyes én, az olvasói én, az olvasó magánemberi mivolta. E négy mindig megvan. Ez az Ady-vers is többszereplős. A lírai én mostanra (novellai)

elbeszélővé egyszerűsödik. Már nem a hősök érdekesek, hanem a hétköznapok. Vajon Ady utálná ezt?

Most is van persze kinek beszélni, de az olvasás-tudatlanság szedi az áldozatait, bizonyos folyók már nem torkolnak a szellemi élet (egykor) nagy kiterjedésű, de nem túl sok vizet összegyűjtő lagúnás tavába. Szokás volt gúnyolódni a Szovjetunión, hogy vissza akarják fordítani a vizeket. Kár volt a gúnyért, mert sikerült nekik. Nekik? Az az ország se létezik már, de a baj, amit okozott, itt maradt nekünk. Nem azért nem történt meg a valódi rendszerváltás, mert valami titkos összeesküvés mozgott mögötte és ellene. Nincs árnyéktörténelem. Van viszont egy szerencsétlen összefüggés: ha valamiféle salátatörvénnyel egy magát teljesnek tételező világot semmisítünk meg, könnyen kiirthatjuk a jó dolgokat, de a rosszakat, amiért szabadulni akarunk az ilyen állam-utópiáktól, csak részben.

Tudom, hogy nem annak van igaza, aki azt mondja: „most azonnal, most, most”, hanem annak, aki azt mondja: „tegnap, tegnap, tegnap”, és tudja, hogy csak akkor lehetséges az új élet, ha mind közelebb jön a világhoz a már bevált régi. Nincs másik.

A SZÜRKÉK KEDVENCE

*Reszkess, hajóm, rajtad a Holnap szörnye,
bár dumál, de nem orákulum ő se.*

*Billegj, hajóm,
reszkess, hajóm, rajtad a Holnap szörnye.*

Illegni, billegni, nevetni lassan,
ósvi iszapban, de egyre hangosabban!

Reszkess, hajóm,
illegni, billegni, nevetni lassan.

*Eléd szakadnak szűkös horizontok,
nem is a múlt, a jelen jelent gondot.
Reszkess, hajóm,
eléd szakadnak szűkös horizontok.*

*Nem találom meg ébren a világot,
sovány vigasz, hogy új vizén járok.
Reszkess, hajóm,
nem találom meg ébren a világot.*

*Nem voltam soha a szürkék kedvence,
pedig elég lett volna bőven egy életre:
reszkess, hajóm,
nem voltam soha a szürkék kedvence.*

---

[1] A színházról. Ford.: András László. In: *Federico García Lorca válogatott művei.* (Szerk. András László), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1963. 700. o.

[2] Mit jelent az, hogy egy mű művészet-szerű? Korlátozást vagy éppen meg többszöröződést? „... *dologként a mű nem is műalkotás; s csak a szellem alkotásaként az, ha felvette a szellem keresztségét.*” G. W. F. Hegel: *Előadások a művészet filozófiájáról.* Ford.: Zoltai Dénes. Atlantisz, Budapest, 2004. 63. o.

[3] Sajnos, itt kapóra jön Horthy rangja. Ki más is lehetett volna annak az Ady halála után létrejövő, új vizek után egyáltalán nem érdeklődő országnak a kormányosa, melynek ellenhegyei csak az ellentengerben tükröződnek? A képzelődés országa ez, előkelőségei és kisemberei előszeretettel öltözködtek jelmez-szerű, anakronisztikus díszruhákba. Maradt Alföldje, melynek síkja maga az ellentenger. Határai álhatárok, területe kevesebb, mint amennyinek mérik. A csak lassan érzékelt történelmi abszurd alapja az ellentragédia. Mert ellentragédia a történelmi igazságtalanságot sorstragédiának élni meg, és ezért felhagyni az Ady-féle modernizációs igénnyel. Az ellenország kilazul helyéből, kimozdul Európából. Közben a téveszmékben való megerősítésképpen Olaszország is ellen-római-birodalommá válik, és Németország kiszáradva ellen-német-birodalommá. Magyarország dehogyis az utolsó csatlós, inkább a zászlóshajó az ellentengeren. Csak aztán el(len)takarják a nagyobb hajók. De azért a sötét (vagyis: ellen)erővel sodródik. Mely, ha győz, az árnyékában ragadunk. „Ha veszít, bűnhődünk, jó szokásunk szerint a vesztesek helyett.” (Lányi András: *Nem a mi háborúnk*, Magyar Hang, 2025. szeptember 5–11. 9. o.) Ez az igazi ellenúriemberi virtus.

[4] Volt egyszer – vagy többször? – egy (?) Közép-Európa. *Változatok a Közép-Európa-képre Mészöly Miklósnál, Martin C. Putnánál.* In: [Vörös István: Árnýékvers és írónia. Esszék, tanulmányok, esszéversek.](#) Kijárat, Budapest, 2022.

[5] Az eseménytörténet túlhangsúlyozása és a történelmi nagyok cselekedeteinek vizsgálata helyett szívesen tartok inkább Fernand Braudellel, amikor deklarálja, hogy leszáll „az előkelő történelem hajójá”-ról. (Fernand Braudel: *A kapitalizmus dinamikája.* Fordította Ábrahám Zoltán és Tóth Gábor. Európa Könyvkiadó. Budapest, 2008. 15. o.) Már megint hajó!

[6] Az érvényes kitűnő szó. Kijelöli, hogy az adott igazság mettől meddig van forgalomban, mikor az, ami. Ami érvényes, ideiglenesen csatlakozott az igazság kíséretéhez. Az igazság a valóság egyik nézete. A valóság az igazság gyakorlata. Az igazság addig létezik, amíg a valóságot gyakorolják. Ennek felborulásáról számol be Bruno Latour, amikor leírja, ahogy egy Brazíliában tartott konferencia szünetében, nem mellesleg tó mellett, egy kollégája félrevonja és zavartan kérdezi tőle: „Maga hisz a valóságban? / – Hát persze – mondtam nevetve. – De micsoda kérdés! A valóság olyasmi lenne, amiben hinni kell?” Ám tisztában van vele, hogy a kérdező ilyen válaszra számított: „Persze, hogy nem. Talán azt hiszi, ennyire naiv vagyok?” (Bruno Latour: *Maga hisz a valóságban? A tudományháborúk lövészárkaiból*. Fordította Kun János Róbert. In. Uő.: *Hibrid gondolkodás*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2021. 251. o.) Az igazság sorsa elválaszthatatlan a valóságétól.

[7] Norbert Elias: *Mozart. Egy zseni szociológiája*. Fordította Györi László. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000. 169–170. o.

[8] Bruno Latour: *Szembenézni Gaiával*. Fordította Kun János Róbert, Moldvay Tamás. Kijárat Kiadó, Budapest, 2025. 22. o.

[9] Latour uo. 29. o.

[10] Jan Patočka: *Může filosofie zaniknout?* Oikoymenh, Praha, 2024. A cím általam javasolt fordítása: Kimúlhat-e a filozófia?

[11] Hans-Georg Gadamer: *Miként járul hozzá a költészet az igazság kereséséhez*. Fordította Tallár Ferenc. In: Uő.: *A szép aktualitása*. T-Twins Kiadó, Budapest, 1994. 144. o

kép | vecteezy.com

NINCS LEHETETLEN, CSAK TEHETETLEN?

[„KÉSHET A TAVASZ...?“]

A „hogyan éljünk együtt?“ kérdés [\[1\]](#) több csapást nyit meg, az egyiken eljuthatunk a tehetetlenség témájához. Hiszen közös világunkban *tetteinkre*, egyéni és közös *cselekvéseinkre* és *tevékenységünkre* kérdez rá: mit tegyünk, hogyan cselekedjünk az együttlétben, amit hallgatólagosan úgy is értünk, hogy az együttlét *javára*. Mit kell vagy mit nem szabad megtennünk, hogy egyáltalán legyen *együttélés*, és jó legyen együtt *élni*? Azt nem mondhatjuk, hogy amikor tehetetlenek vagyunk, nincs együttélés, de azt igen, hogy nem jó tehetetlenül élni, mert nem szolgálja semmi és senki javát. Ezért szeretnénk a tehetetlenséget legyőzni, kitörni belőle.

Amikor azt kérdezzük, hogyan éljünk együtt, nem kivételes pillanatokban, hanem az átlagos hétköznapi életben vizsgáljuk együtt-létezésünk módját. A kivételes is csak az átlagos

együttléből emelkedik ki. A tehetetlenség kifejezésének és jelenségének nem absztrakt filozófiai megragadását célzom meg, hanem a szó mindennapi nyelvhasználatban kibomló jelentésváltozatait és értelemdimenzióit veszem szemügyre.

”

nem tudom

Amikor a hétköznapiakban ránk tör a tehetetlenség (érzése), gyakran elhangzik a mondat: „Nem tudom”. Nem tudom, miről van szó, nem tudom, mit kellene tennem, nem tudom megtenni, amiről szó van, még ha tudom is, mit kell tennem és hogyan kellene cselekednem – tehetetlen vagyok. Jórészt közös tehetetlenség jellemzi együttélésünket a világban. Mégsem tétlenség, hiszen folyamatos tevés-vevésben vagyunk. Eszerint a tehetetlenség nem azonos a tétlenséggel, ahogy a tétlenség sem szükségképpen tehetetlenségből ered.

A szó négy szemantikai eleme a tehetetlenség négy mozzanatára utal.

1. A szóvégi képző, a „-ség”, az általánosságot jelöli (fogalommá teszi vagy létrehozza a fogalomban), amely a szituatív egyediségen túl általánosításra nyújt lehetőséget.
2. A „-tlen” fosztóképző valaminek a hiányára utal; *tehetetlenség* szavunkban ez két szemantikai elemre vonatkozik:
3. a *tesz* (általában cselekszik vagy elvégez valamit) szótőre,
4. és az igei alakot módosító szóra, alakilag a „-hat, -het”-re, aminek értelme: „tud”, „képes”, „módjában áll”.

1.

A fosztóképző a tehetetlenségben soha nem az egyikre vagy másokra vonatkozik, hanem a kettő együttes hiányára: a tehetetlen azért nem cselekszik, mert nem tud. Aki egyszerűen csak nem cselekszik, az *tétlen*, de mint ilyen, lehet dologtalan, fáradt, lusta vagy munkakerülő, és lehet éppenséggel önmegtartóztató is, egyik esetben sem lesz egyúttal tehetetlen. A tétlent csak akkor mondjuk tehetetlennek is, ha tudjuk, hogy nem áll módjában, nem képes vagy nem tud megtenni valamit. Ha viszont önként mond le a cselekvésről, akkor nem tehetetlen még tétlenségében sem. Az önkéntes tartózkodás a cselekvéstől, a nem-cselekvést emeli tétlé, nagyon is *hatásos* cselekedetté. A nem-cselekvő cselekvése, hogy lemond a cselekvésről, így idézve elő *hatást*. Ezért sem a tétlen, sem a nem-cselekvő nem szükségképpen tehetetlen.

tehetetlen sodródás

Ahogy a tehetetlen sem szükségképpen tétlen vagy nem-cselekvő. Van ügybuzgó tehetetlenség: hétköznapi cselekvéseink döntően ilyen tevés-vevéssé szerveződnek, amikor a rutin tehetetlenségétől sodorva cselekszünk. (Nem tehettem mást, azt tettem, amit kell). A rutinszerű cselekvéseket el tudjuk végezni, bár nem tudásból fakadnak, sem abban az értelemben, hogy tudatában lennénk, mit, miért teszünk, sem pedig abban az értelemben, hogy a cselekvés maga vagy annak módja tudásra támaszkodna. A rutint észrevétlenül sajátítjuk el, a tudatosság és a tudás hiánya eredményezi a tehetetlen sodródást, a változtatás nehézségét, a váratlannal szembeni benuátlást, az ismétlődő kudarcos próbálkozásokat. A rutint átszövi a tanult tehetetlenség.

A cselekvés, így a tehetetlenség is mindenkor szituatív, vagyis konkrét élethelyzethez kötődik. Amikor a „tehetetlennek érzem magam” kifejezés függetlenedik az egyedi kontextusoktól, és minden helyzetre érvényes értelmet nyer, túl gyorsan engedünk az általánosításnak. Hiszen miközben egy adott helyzetben tehetetlenek vagyunk, nem vagyunk azok egy másikban, vagy sok egyéb másban. Ha ezt a sok egyéb szituációt egybegyűjtjük és elhatároljuk azoktól, ahol *impotensek* vagyunk, kijelöljük a *kompetenciáinkat*, megrajzoljuk a hatáskörünket. Soha nem lehetünk viszont *omnipotensek*; ez csak Istenről mondható. Mivel nem vagyunk mindenhatók, az általános tehetetlenség-érzés *ellenére* mindig viszonylagos a tehetetlenségünk: ha egyszer nem vagyunk képesek mindent vagy bármit megtenni, akkor pillanatnyi tehetetlenségünk is csak a kompetenciánk körén belül jelentkezhet. Mivel a hatáskörünkön túl cselekvőkéspek sem vagyunk, tehetetlenek sem lehetünk, ahogy azt általában értjük. Ahol kompetensek vagyunk, csak ott lehetünk impotensek is. Ezért teljes joggal csak azt nevezhetjük tehetetlenségnek, ha megtehetnénk valamit, mert kompetensek vagyunk benne, de nem *tudjuk*, nem áll *módunkban* vagy nem *akarjuk* megtenni. Az általános érzést az okozhatja, hogy nincs bizonyosság, vajon tehetetlenségünk kompetenciahiányból vagy képességek és lehetőségek pillanatnyi hiányából fakad, ami hosszú ideig fennállhat, de meg is szüntethető. Mégpedig tanulással. A tanulás a cselekvőképességünk hozzáigazítása a lehetőségekhez, egyedül vagy *mások segítségével*

megtanuljuk, hogyan léphetünk be a lehetőségek terébe, és hogyan szélesíthetjük ezt a teret. Tehetetlenségünkben és mások segítsége nélkül ezt nem tudjuk, erre nincs módunk vagy ezt nem akarjuk: belépni a lehetőségek terébe és szélesíteni azt. A tehetetlen pozitív párja a lehetőségekkel élő és cselekvési lehetőségeket teremtő ember.

Éppen ezért gondolunk magától értetődően az emberre, aki lehetőségekből építi egzisztenciáját, amikor a tehetetlenséget vizsgáljuk.

Az általános, egész létünket áthangoló tehetetlenség(érzés) ma a korhangulat része. Tehetetlenségünkben tétlenségre ítélték vagy kárhoztatottak vagyunk. Nem egyszerűen eluralkodik rajtunk: megverték vagyunk vele. De tehetetlenségre és tétlenségre magunkat is ítélni lehetünk, miközben üdvös lenne tenni valamit, egyes pillanatokban éppen olyasmit vagy azt, amin maga az üdvösségünk múlik. A tehetetlenségünkben elmulasztott tett nemegyszer bűnné kövül és kárhozatot von fejünkre. Ha az üdvösség teljesség, a kárhozat hiány: meg nem valósított lehetőség, be nem teljesített vágy. A valósággá *tétel*, a teljessé *válás* elmulasztásával a tehetetlenség hiányossá teszi a létünket. A beletörődés a tehetetlenségünkbe önsorsrontás.

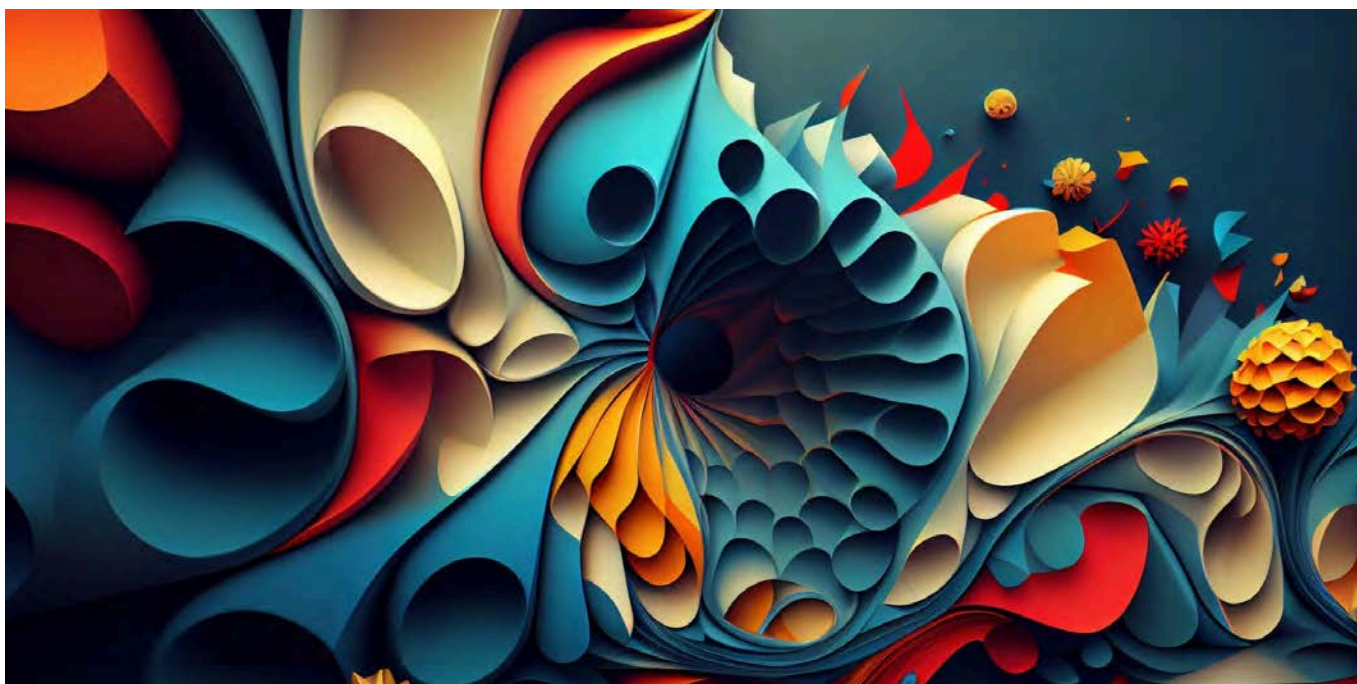
Ellene vethetnénk, hogy a tehetetlenség nem csupán érzés. De mindig kíséri, s talán hamarabb ad hírt magáról ebben az érzésben, mint a tehetetlenség *tudatában*. A létpasszivitás érzése ez, mely az általánosítást támogatja. A létben a létnek kitettségünk, vagyis az emberlét ontológiai adottsága miatt a tehetetlenségünk eredendőnek tűnhet. De a tehetetlenség több ennél, mert csak azáltal nyerheti el értelmét, ha aktivitásra is képesek vagyunk, ha nyílnak előttünk lehetőségek a cselekvésre. Ezért az ember tehetetlenségének ontológiai jelentősége a világban-létezés ellehetetlenülésével tárul fel.

A hétköznapi tehetetlenség úgy jelentkezik, hogy a világ, amely minden cselekvésünk számára lehetőségeket kínál, a társadalmi valóság, amely meghatározza cselekvéseink lehetőség-feltételeit, éppen nem nyújt *számunkra* lehetőséget a cselekvésre. Ahogy a rutinszerű tevése-
vevés feloldódik a lehetőségeket hordozó világban, most éppen vele *szemben* válok tehetetlenné. Pillanatnyilag, adott szeletében nem értem a világot, nem ismerem ki magam benne, vagy nincs hozzá képességem, nincs rá módom, nem akarok élni a kínálkozó lehetőséggel. A cselekvőképességem a világ ellehetetlenülésével tehetetlenségbe vált, miközben a tehetetlenségem lehetetleníti el a világomat is.

Ilyenkor érkezik a szemrehányó biztatás: nincs lehetetlen, csak tehetetlen.

A szólás látszólag elválasztja a kettőt: egy dolog a tehetetlenség, és egy másik a lehetetlenség. Hajlamosak vagyunk ugyanis összemosni ezeket. De csak a tehetetlenségünk miatt gondolunk, vélünk valamit lehetetlennek is, ami közben nagyon is lehetséges, csak el kellene szánnunk magunkat a cselekvésre. A mondat azonban ugyanúgy a világnak a tehetetlenséggel járó vagy ebből adódó ellehetetlenülést mondja ki. Jelentéstöbbletet az ad, hogy közben felhív: ne keverjük össze a magunk tehetetlenségét az abszolút értelemben vett lehetetlennel. Nemcsak az a megfigyelés nyilatkozik meg benne, hogy a tehetetlenségünkből eredő ellehetetlenülést jogtalanul emeljük abszolút értelemben vett lehetetlenséggé, hanem az is, hogy a lehetetlen a lehetségesből *képződik meg*: csak az tud ellehetetlenülni, ami egyébként lehetséges, mégpedig a tehetetlenségünk következtében. És tehetetlenné is csak azért válhatunk, mert eredendően nem azok vagyunk. A lehetőség ellehetetlenülése és a cselekvőképesség átcsapása tehetetlenségbe: ugyanaz a mozgás.

Ezt az ellenvetést olyankor tesszük, amikor valaki felmentést talál arra, hogy nem cselekszik, nem tesz meg vagy nem végez el valamit. Ösztönzésnek szánjuk, noha magunk sem tudjuk, hogy pontosan mit is kellene tenni. Mindenesetre *felmentést* nem találhatunk, ha még meg sem próbáltunk megoldást találni, ha gyorsan lemondunk a cselekvésről. Arra biztat a mondás, hogy próbáljunk meg cselekedni, tegyünk legalább erőfeszítést, mintha ebből adódhatna megoldás, bár hogy mit is kell konkrétan tenni, azt még senki nem tudja. Lemondani a próbálkozásról nem szabad. Minden körülmények között élni kell a cselekvés lehetőségével és képességével. Aki felmentést talál a nem-cselekvésre, az a körülményeket okolja, mert nem találja a cselekvés lehetőségét, nem látja a pontos cselekvés pontos lehetőségét. A biztatás viszont arra vonatkozik, hogy maga teremtsen meg, egyelőre a próbálkozással, a majdani konkrét cselekvés konkrét lehetőségét. A próbálkozásban tudás vagy felismerés rejlik: talán egyáltalán nem lehetetlen, amit annak vélünk, csak nem vesszük észre, hogy van lehetőség. Nem végleges, nem abszolút a lehetőségek köre, vagyis ami pillanatnyilag lehetetlennek tűnik, mert nincs a lehetőségek körében, az megteremthető: cselekvéseink nemcsak az adott lehetőségek közegeiben mozognak, hanem minden tettünk újabb lehetőségeket *teremt*.

Különös aszimmetriára bukkanunk: ha a cselekvés bebocsátkozás az adott lehetőségbe, a tehetetlenség nem a lehetetlenbe bocsátkozik, hanem egy lehetőségbe nem tud (vagy akar) belebocsátkozni, mert lehetetlennek *ítéli*. A lehetetlenség a cselekvésben a tárgyi oldalon jelentkezik, a tehetetlenség az alanyin. Ezért győzhető le a tehetetlenség önmagunk legyőzésével, és a kilábalás ezért lesz mindig valami lehetetlen (annak tűnő, vélt) megtétele. Ekkor igaz, hogy nincs lehetetlen, csak tehetetlen, mert ha legyőzzük önmagunk tehetetlenségét, kiderül, hogy a lehetetlen(nek ítélt) nagyon is lehetséges volt.

Próbakő gyanánt szolgálhat a belátás, hogy a tehetetlenségünk ne találjon alibit abban, hogy valamit lehetetlennek ítélnék, ahogy abban sem, hogy valamit szükségszerűnek minősítsenek.

karjait szárnyként

Ami nem jelenti, hogy ne lenne abszolút értelemben lehetetlen valami, amivel szemben abszolút tehetetlenek vagyunk. De ez másmilyen tehetetlenség. Ebből kitörni sem ugyanazt jelenti. A belátás, hogy valami abszolút lehetetlen, nem tehetetlenségre kárhoztat, hanem lemondásra kényszerít. Vagyis arra ösztönöz, hogy lássam be a lehetetlenséget. Kitörni belőle nem úgy tudok, ha megcselekszem a lehetetlent, hanem ha lehetségessé teszem, például megnyitok a cselekvés számára valamilyen lehetőséget ott, hol eddig nem volt. Abszolút értelemben lehetetlen az ember számára, hogy a karjait szárnyként használva repüljön. Ha megpróbálom, *szükségképpen* lezuhanok a mélybe, ezért be kell látnom, hogy jobb lemondani az ilyen próbálkozásról. Ha ezt a lehetetlent akarom megtenni, szükségképpen rajta vesztek. Ezért szárnyakat erősítek a karjaimra, vagy inkább építek egy repülőszerkezetet. Ha az addig lehetetlen így lehetségessé vált, már az itt vizsgált értelemben válhatok tehetetlenné is, amennyiben nem tudok, nem áll módomban vagy nem akarok felszállni a repülőre.

De ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy az abszolút lehetetlen bizonyos vonatkozásban nem különbözik a szükségszerűtől. Hasonlóan állok mindkettővel szemben, noha ami szükségszerű, az nem lehetetlen, hanem nagyon is lehetséges (sehogy máshogy nem lehet, csak ahogyan van, és elképzelhetetlen, hogy ne legyen). A különbség, hogy a belátásom nem lemondásra kényszerít, hanem szükségszerű *kvázi*-cselekvésre, hiszen fel sem merülhet, hogy *másképpen* cselekedhetnék. Mindjárt látjuk a tehetetlenségnek azt az értelmét, amely a teljes kiszolgáltatottságot jelenti, és az abszolút lehetlentől eltérően nem benuhátságban jelentkezik, hanem gépies cselekvésben. A szükségszerűvel szembeni tehetetlenség nem olyan, mint más esetben, amikor a tehetetlenségem valamiféle ellenállást képez a lehetőségekkel szemben (ahogy az egyébként megnyíló lehetőségek is ellenállnak a tehetetlenségemnek). A szükségszerűnek nem lehet ellenállni, csak alkalmazkodhatom hozzá, ugyanakkor a sodró tehetetlenség ellenére is biztosan célba ér a cselekvésem. Az alkalmazkodáson túl azonban semmi nem múlik a képességemen, tudásomon, szándékomon, akaratomon. Nagyon árnyaltan kell látnunk ezt a jelenséget, mert sokszor a szükségszerű (szükségszerűnek vélt vagy szükségszerűvé tett), teljes kiszolgáltatottságban tartó, rutinszerű cselekvés a biztos sikerrel a tehetetlenségünket is elfedi.

A társadalmi élet hétköznapi tevés-vevés forgatagában talán ezért nem érzékeljük a tehetetlenségünket, és ezért nem érdeklődünk új lehetőségek iránt sem. Belesimulunk a cselekvési sémákba. Ha pedig felfüggesztődik a bejáratott cselekvésmód, nehezünkre esik új utakat találni, *képtelenek* vagyunk mást *elképzelni*. Az általános tehetetlenségérzésünk nagy részt a megszokottal szembeni tehetetlenség – ebben válunk apatikussá és ebből szeretnénk kitörni. A mindennapi élet jelenetei tűnnek elénk, amelyekben keverednek az említett tehetetlenség-tapasztalatok: nem tudok mit tenni, mert *lehetetlen*, mert *képtelen* vagyok, mert *képtelen vagyok másképpen* cselekedni.

Tagadhatatlan, hogy a modern társadalmak szerveződési módja növeli a kiszolgáltatottságot: a mindent szabályozó intézménykomplexitás nemcsak keretbe rendezi az életünket, de függésbe is hoz bennünket, elvágva az önrendelkezés alapjától és lehetőségétől, maximális engedelmességet kényszerítve ránk. Minél külsődlegesebbek és sematikusabbak a cselekvési lehetőségek, annál kiszolgáltatottabbakká válunk azoknak, és annál tehetetlenebbül állunk azokkal szemben. Amikor tehetetlenségünkben magunkat ítéljük vagy kárhozzátjuk tétlenségre, a kiszolgáltatottságunk ellen nem teszünk semmit. Az ember életében nemcsak a létnek, hanem minden nagyobb erőnek vagy hatalomnak, hatalmasnak vagy tekintélynek és tekintélyesnek kiszolgáltatottja. Maga a hierarchikus viszony korlátozza a cselekvési lehetőségeket és függőségben tart. A legtehetetlenebbnek a társadalmi környezettel szemben érezzük magunkat, éppen az együttélésünk közegével szemben. És nemcsak az intézményekkel szemben, hanem az intézményeken belül is: a kiszolgáltatottság a tehetetlenség érzésével és valóságával jár. És akkor még nem beszéltünk az intézményrendszerrel szembeni tehetetlenségről: amikor megváltoztatni szeretnénk a fennálló szokásokat, törvényeket stb.

Miközben arról, aki cselekszik, feltételezzük, hogy módjában áll és képes cselekedni, még ha nem is valódi tudás alapján, ez fordítva már korántsem igaz: nem mindig cselekszik, aki megtehetné, mert módjában áll és képes is rá. A tehetetlenség talán a legteljesebb értelmét abban a szituációban nyeri el, amikor a tehetetlen nem azért nem cselekszik, mert nem áll módjában, hanem annak *ellenére* nem tesz semmit, hogy meg tudna vagy képes lenne megtenni valamit, lenne rá lehetősége. Mintha lenne egy kimondatlan belső feszültség a cselekvőben (ingadozás az elhatározásban, lemondás, erőtlenség, dac stb.) vagy valamilyen tétlenségre kényszerítő ellenállás a cselekvés közegében, a cselekvési lehetőségek mezején. A tehetetlen nem az, akinek nincs lehetősége a cselekvésre, hanem akinek van, de nem cselekszik. A tehetetlenség nem a lehetetlenséggel, hanem a benualtsággal, a tudatlansággal, a hezitálással tart kapcsolatot. A tehetetlennek ekkor nem cselekvési lehetősége, hanem motivációja, tudása, cselekedni tudása, vagyis tekhnéje nincs. Ezért még a cselekvőképesség, a cselekvés fizikai adottságainak hiánya sem vezet szükségképpen tehetetlenséghez: ismerjük a testi hiányokkal rendelkezők heroikus tetteit stb., hogy mást ne említsünk most.

Milyen az, aki nem tehetetlen?

A tehetetlenség állapotnak tűnik: egy entrópikus mozgásban beálló, kimerülésből adódó, motivátlanságban beálló nyugalomnak. Pontosabban kvázi nyugalomnak, mert nem jelent szükségképpen mozdulatlanságot, sem tétlenséget. Mit jelent kimozdulni ebből az állapotból egyedül vagy mások segítségével? Mi a tehetetlenség pozitív párja? *Tehetőség*? Ilyen szó nem létezik. A *tehetőség* meg valami mást jelent. Ha „a lehetetlennel szemben tehetetlen vagyok”, a „lehetővel” élve nem „tevő”, nem is „tehető(s)” leszek, a „lehetséges” megcselekvéséhez pedig nem kell „tehetségesnek” lennem.

”

aki nem tehetetlen

Milyen az, aki nem tehetetlen, ha egyszer nem „tevő”, „tehető”, „tehető” és még csak nem is „tehetséges”? Nem találunk (alakilag) „szimmetrikus” kifejezést. Aki nem tehetetlen, arra azt tudjuk csak mondani, hogy cselekvő, vagyis *tevékeny*. De elegendő-e ahhoz, hogy valaki ne legyen tehetetlen az, ha tevékeny vagy cselekvő(képes)? Bár tehetetlen csak az lehet, aki alapjában véve képes a cselekvésre vagy valamilyen tevékenységre, ettől még a cselekvő vagy tevékeny ember nagyon is lehet tehetetlen, mint azt a hétköznapi ügybuzgó tevés-vevésünk mutatja. Ez mutatkozott meg abban, hogy a tehetetlen nem azonos a tétlennel, és a nem-cselekvővel sem.

A tehetetlenség megnyilvánulása a tevékenység vagy a tett nem önkéntes elmaradása (tétlenség). Ez adódhat az előfeltételekből, a cselekvési képesség hiányából (fizikai vagy tudásbeli fogyatékos) vagy a megfelelő körülmények hiányából (lehetetlen), adott esetben kényszereiből (szükségszerű), és megmutatkozhat a cselekvés következményében, a hatástalanságban. Fordítsuk figyelmünket most erre az utolsó elemre!

Amikor a tehetetlenséget a cselekvés ellehetetlenülésével kapcsoltuk össze, a cselekvés előzetes adottságainak, lehetőség-feltételeinek hiánya felől vizsgáltuk a jelenséget. De még ha ezek az előfeltételek adottak is, ha el is intézzük, amit kell, a cselekvésünk hatékonysága vagy az eredmény hatásossága tekintetében tehetetlenekké válhatunk: „én mindent megtettem, de hiába”, „úgy csináltam, ahogy kell, és mégsem sikerült”, „tehetek akármit, a fejem tetejére is állhatok, mit sem használ.” Minden feltétel megléte mellett, a ténylegesen megtett tettek ellenére is lehetünk tehetetlenek, amennyiben a cselekvés nem éri el a *célját*, nincs vagy nincs kellő *hatása*. A kudarc, a sikertelenség vagy a sikerületlenség (a beszédaktus-elméletből vesszük most át és tesszük általános cselekvéselméleti fogalommá, a tettek végrehajtását hangsúlyozandó), a tehetetlenség érzetét és látszatát kelti, amennyiben hatástalan marad a tett.

Vagyis a „-hat/-het” képző, módosító rag nemcsak a megcselekedhetőségre (lehetőség-feltétel), hanem a cselekvés hatására is vonatkozik. Ilyenkor nem azt jelöli, hogy a tettet valamiért nem lehet végrehajtani, hanem hogy hatástalan marad, hiába történik meg. A hatáskeltés pedig arra utal, hogy a cselekvőnek hatalmában áll valamit teljesen megcselekedni (kérdzhetnénk persze, hogy mi más a hatalom tartalma). A sikeres cselekvések felől nézve a cselekvő képessége, tudása nemcsak lehetőség-feltételként, de egyenesen hatalomként értelmeződik. A *meg tudom tenni, képes vagyok rá* stb. eszerint azt jelenti, hogy *hatalmamban áll*. A tehetetlen ettől a hatalomtól érezheti megfosztottnak magát. De következik-e ebből az is, hogy a *tehetetlen* pozitív párja a *hatalmas*, ahogyan érteni szoktuk a szót? Nem, hiszen egyfelől a hatalmas is válhat tehetatlenné, a legfeltűnőbb a hatalommal nem rendelkezővel szembeni tehetetlensége, és nagyon gyakran a hatalommal nem rendelkező lép fel a leghatékonyabban a hatalommal szemben.

Ha a cselekvőképesség és a hatásos tett attól függne, hogy rendelkezünk-e hatalommal, a tehetetlenség pedig ennek a hatalomnak a hiányát jelentené, amely miatt hatástalanok maradunk,

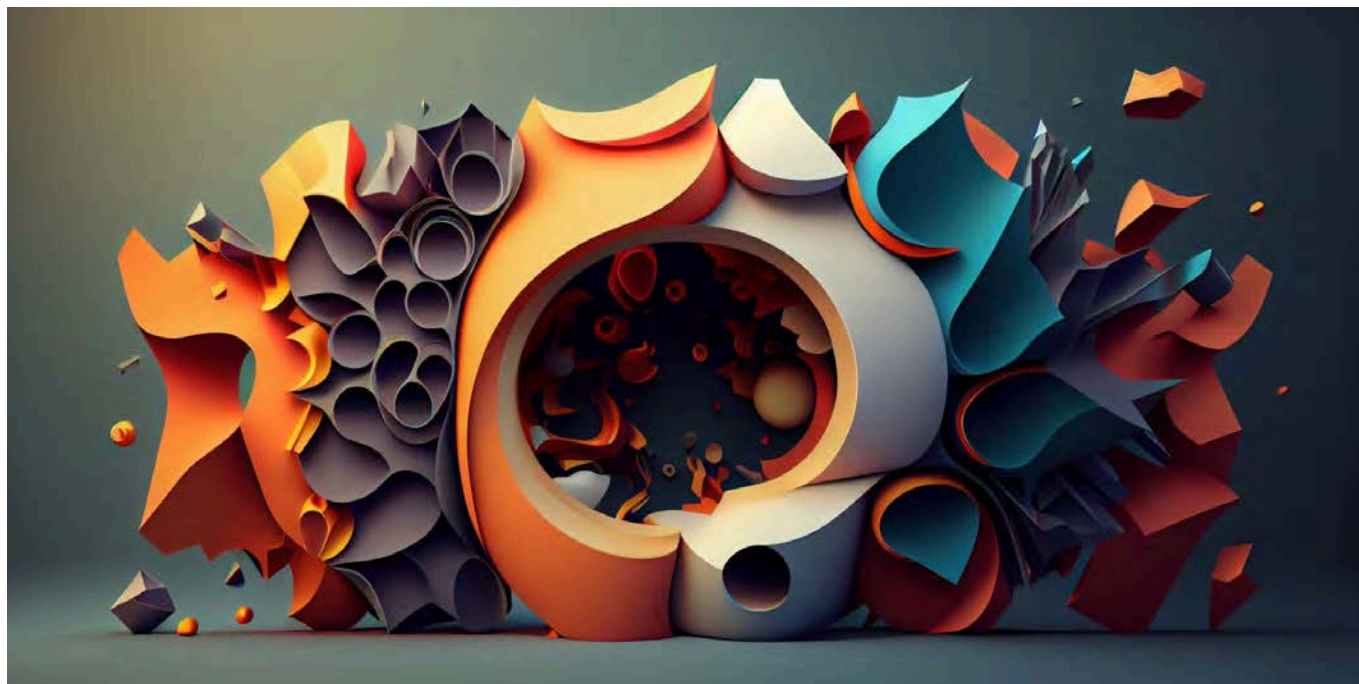
akkor mit gondoljunk egy élettelen testről, amelynek tömegét a tehetetlensége mértékének nevezzük? Milyen hatalomtól megfosztott, megfosztott-e a hatáskeltés lehetőségétől is?

az együttlét mezeje

Minden létezőnek pusztán léténél fogva van tehetetlensége, a léte passzív kiszolgáltatottság a létnek, a létezésnek, a többi létezőnek és az együttes létnek. De a tömegvonzás jelensége mutatja, hogy még ebben a passzivitásban sem hatástalan-tehetetlen, a test pusztán meglétével máris hat a többi létezőre, anélkül, hogy különleges cselekvőképessége vagy hatalma lenne. Nem közvetlenül más létezőre – bár ezt is mondhatjuk, és akkor Anaximandroszt követve a létezők más létezőkkel szembeni igazságtalanságáról beszélhetünk, ami a pusztán megléteből és közvetlenül más létezőkkel szemben adódik –, hanem azon a mezőn keresztül, amelyben más létezőkkel együtt van. Ez a mező éppen az együttlét mezeje: a létezők egyszerre hozzák létre a mezőt, melyben tömegre tesznek szert, arra a tehetetlenségre, amely nagyon is hatáskeltő, másokra és önmagukra is visszaható. Itt az tűnik fel, hogy nem egyértelműen negatív a tehetetlenség: nem tud abszolút értelemben hatás nélküli lenni egy létező, még ha meg is fosztott a cselekvés lehetőségétől.

A tehetetlenségben tehát a „-hat/-het” kétfelé ágazik: egyik értelmében a cselekvésképtelenséget vagy a cselekvés lehetetlenségét, másik értelmében a hatástalanságát fejezi ki. Aki tehetetlen, annak vagy valamilyen okból nem lehetséges cselekednie, vagy cselekvése nem fejt ki hatást. De épp az imént láttuk, hogy ami van, az hat, van határa, hatóképessége, hatalma. Ezért nem a tehetetlenség számít különösnek a létben, hanem ennek ellentéte. Nem minden létező marad meg a tehetetlenségben, bizonyos létezőknek alkalmanként van *kezdeményező-készségük*: lehetőségük, hogy elkezdjenek, elindítsanak valamit. A tömegi tehetetlenség, a tömegnek nevezett tehetetlenség vagy a tömeg tehetetlensége *kezdeményezés* nélküli, teljes passzivitásában és teljes kiszolgáltatottságában jellemzi és nevezi meg a létezőt.

És bennünket nyilvánvalóan (miért is nyilvánvaló?) a saját tehetetlenségünk érdekel, vagyis egy különös létezőé, az emberé, akinek egyik különlegességét éppen az adja, hogy passzív kiszolgáltatottságában (a minden létezőre jellemző tömegi – és mindenkor mezőbeli, különféle mezőkön belüli – tehetetlenségében) is *képes a kezdeményező cselekvésre*. De hogy ebben egyedülálló-e az éppoly bizonytalan, mint hogy egyáltalán magáról jól gondolja-e. Fizikai testi voltunkban (tömegi) tehetetlenséggel rendelkezünk, de biológiai testünk is nagyrészt tehetetlenségben működik (vegetatív működés), és ha még a lelkünkben is minden determinisztikus, ahogyan Freud gondolta, akkor testként és lélekként, teljesen tehetetlenek vagyunk. Csak a kezdeményező-készségünk emel ki ebből a tehetetlenségből, ahogy kezdeményezően cselekedni képesekként válhatunk időnként tehetetlenné.

Ezért a szó szoros értelmében az alapján nevezünk tehetetlennek egy létezőt, hogy mit *kezd* a cselekvőképességével, *kezd-e bármit is, lesz-e valaminek kezdete*, röviden *él-e a kezdeményezőképeségével*.

”

a valóság hajtóereje

S hogy mit kezd vele, ahhoz érdemes feleleveníteni Derrida gondolatát, amely visszavisz a lehetséges és a lehetetlen problémaköréhez. Derrida szerint, aki a (csak) lehetségest cselekszi meg, valójában nem is cselekszik, csupán programot hajt végre. Cselekedni nem azt jelenti, hogy megtenni a lehetségest és megtorpanni a lehetetlennél, hanem magát a lehetetlent megcselekedni. Nyilvánvalóan ez az elsőre képtelen állítás csak akkor vehető komolyan, ha feltételezzük, hogy valami mást jelent a lehetetlen, mint amit elsőre gondolunk. S valóban, Derridánál a lehetetlen nem nem-létező, nem semmi, nem is az, ami soha nem válhat valóságossá. *A lehetetlen az, ami nem eleve adott, nem tartozik a dolgok jelenlegi állásában a lehetőségek közé, vagy nem vezethető le a mostani adottságokból*. Ilyen értelemben a

pillanatnyilag nem lehetséges nemcsak valóságossá válhat, de egyenesen magának a valóságnak a hajtóereje. Hiszen mi másra tör minden cselekvés, valódi tett, ha nem arra, hogy legyen valami, ami nincs. És ez a „legyen!” nem egy adott lehetőséget valósít meg, végrehajtva egy algoritmust, hanem olyasvalamit *teremt*, ami még nincs. A valóságot, amely a cselekvésben konstituálódó valóság. Valójában megcselekedni mindig a lehetetlent fogjuk, csinálhatunk sok minden mást, ami nem válik valódi cselekvéssé, hanem végrehajtás, ismétlés stb. marad.

Olyan helyzetekben van tétje a cselekvésnek, veszi magára a morális jegyeket (autonómia és felelősség), amikor elkerülhetetlen valami lehetetlent megtenni, vagyis olyat, ami nem eleve adott, nincs benne a lehetőségekben olyan feltételként, előírásként, ami csak lebonyolításra vár. Ennek fényében a „nincs lehetetlen, csak tehetetlen” mondás is más értelmet nyer. Azért nincs lehetetlen, mert a valódi cselekvés (a tehetetlenség ellentéte) megcselekszi a lehetetlent és valóságost *teremt*.

Mégpedig az egyetlen valóságost, melyet minden ízében az ember teremt: társadalmi-kulturális világunkat. Emlékezzünk kiinduló kérdésünkre: „hogyan éljünk együtt?”! És emlékezzünk arra, hogy az együttélés világában nyílnak meg a cselekvési lehetőségek, amelyekkel szemben tehetetlenné, a legtehetetlenebbé pedig a társadalmi világunk, a közösségi és egyéni szokásaink megváltoztatásával szemben válhatunk!

A tehetetlenség(érzésünk) *teremtő szabadságunkkal* áll összefüggésben.

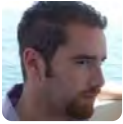
A tehetetlenség tapasztalata (nem a tétlenségé, a nem-cselekvésé) valójában szabadságtapasztalat – hogy érezhetjük, gondolhatjuk, tudhatjuk magunkat tehetetlennek: ez utal a szabadságunkra. Nem tudjuk, van-e másmilyen szabadság, mint az emberi vagy az ember szabadsága. Ahogy azt sem tudjuk, van-e egyáltalán emberi szabadság. Tudni nem tudjuk, Kant szerint feltételeznünk kell (lehet csak?), hogy morális lényekként tekinthessünk magunkra, ami egyenlő az ember meghatározásával.

Mi a tehetetlen ellentéte? Nem egyszerűen a cselekvő vagy tevékeny, hanem *a kezdeményezőn cselekvő*, aki nem csupán a lehetőséget hajtja végre, hanem *a még nem létezőt teremti meg, és szabad, teremtő cselekvése* autonóm és felelős tetteiben ölt testet.

---

[1] A *Hogyan éljünk együtt? – Filozófiai fogalmak a mindennapokban* című sorozatban a Budapesti Metropolitan Egyetemen elhangzott előadás írott változata.

kép | vecteezy.com

EGYRE KÖNNYEBB LESZ

[„KÉSHET A TAVASZ...?“]

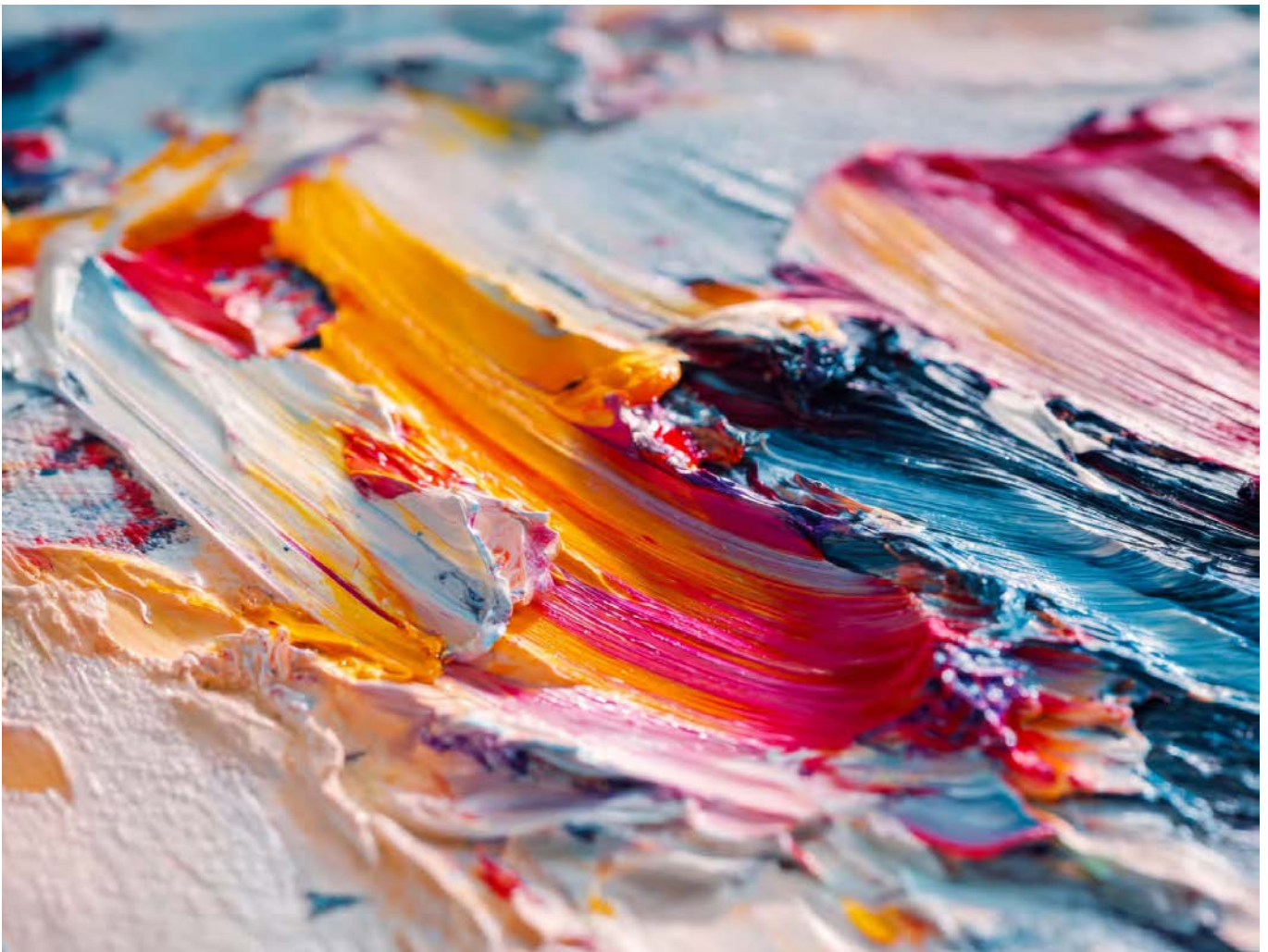

A Hűvösvölgyi úton most is sűrű láncba szorultak az autók. Egyikben negyvenes férfi ült. Bertalan nem idegességében markolta olyan erővel ütött-kopott Suzukija kormánykerekeit; nem, a kínkeserves araszoltság, a türelmetlen túlközlés a mai napon végre nem mászott bőre alá, nem puffesztette hólyaggá a fojtott indulatot. Ma másféle nap bontakozott ki benne, és ahogy a Kelemen László utcához közeledve balra pillantott, az általa már oly sokszor látott, elosztószekrényre graffitizett üzenet, az „*Egyre könnyebb lesz*” még úgylis reményt csalt szívébe, hogy máskor bántotta rendszerető szemét, hogy a *könnyebb* szó második b-je szabálytalanul átcsúszik a következő sorba, és ott, mint a lét örömeiről leszakadt árva, magányosan keresi a *lesz* közelségét. Bertalan ült a dugóban, és hagyta, hogy a benne imént megszületett elhatározás egészen kitöltse tudatát.

Nem olyan rég, egy, a városi forgatag elől rejtett kis galériában figyelt fel a fiatal festő alkotásaira. Bertalan nem volt műértő ember, a galériába is csak azért tévedt be, mert túl hamar ért volna fia, Marci óvodájához, és mivel a szülőtársakkal beszélgetni egyáltalán nem volt kedve, jobb híján és hogy elüsse az időt, betért a galériába. Ott aztán rövid nézelődést követően megtörtént, amire Bertalan életében még nem volt példa: már az első festmény elragadta a valóságtól. A férfi csak állt, mozdulatlan bámulva a képet, mozdulatlanul, mégis szédülve, mint akit a kút mélye hív zuhanásra, és nem tudta, hogy a szemét vezető, csavarodó alakzatok vagy az egymásba olvadó színek tehettek-e róla, de mire feleszmélt, oly sok idő telt el, hogy csak késve ért oda Marciért is. A galériából futva távozott, de előtte még felírta a művész nevét és weblapcímét a telefonjába. Egy hónap telt el azóta, tépelődésektől hosszú hónap. Bertalan ezalatt végigböngészte a festő honlapját, átnézte közösségi média oldalait, elolvasta azt az egy-két interjút, amit jobbára nevenincs portálok készítettek az alkotóval, és kikérte szobrászként ténykedő unokatestvére, Péter véleményét is. Péter, mihelyst megnézte a festő repertoárját, lelkendezve hívta vissza Bertalant, hogy ő nem is érti, miért nem hallott eddig erről a srácról, meg eleve miért nem futott még be, mikor ilyen ösztönös zseni, ilyen elemi erejű alkotó legfeljebb negyedszázadonta születik. Így aztán, unokatestvére által is megerősítve abban, amit ő is sejtett, amit ő is érzett, Bertalan végül meghozta a döntést.

Erre a napra szabadságot vett ki, főnöke nem kérdezte, miért, általában nem igazán foglalkozott a cég ügyeivel, Bertalannal pedig még annyira sem. Hamarosan hazaérek, gondolta Bertalan, leülök a géphez, és megrendelem a *Tavaszt*. Nem lesz ott sem Edina, sem Marci, nem lesz, aki elvonja a figyelmemet, aki elbizonytalanítson az elhatározásban, hogy miért nem nyaralásra költjük azt a pénzt, miért nem gyűjtünk telekre, miért nem kamatoztatjuk a bankban, vagy miért nem fektetjük aranyba. Ha tudnák, hogy tíz vagy legfeljebb húsz év múltán milyen felbecsülhetetlen értékű lesz ez a festmény...

Felnyitotta a laptopot, a Könyvjelzőkből kiválasztotta a festő webshopját, és kalapáló szívvel kikereste a Tavasz című alkotást. A festmény pulzáló ereje még így, a monitoron keresztül is átütött, ez maga a csoda, gondolta Bertalan, felfoghatatlan mágia. Olyan kép, melynek pusztán birtoklása az alkotás tulajdonosát is feljebb emeli, szürke, kiszámítható életét felrázza, megtisztul tőle és könnyűvé lesz, mint a napon száradó, illatos lepedő. Egymillió-kétszázötvenezer forint. Nem kevés pénz. Bertalan a Kosárba gomb felé húzta a kurzort, de nem kattintott rögtön. Nem kevés pénz. A férfi mély levegőt vett, hosszan benntartotta, lassan kifújta. Így tanulta azon a TikTok videón, ami a szorongáscsökkentés technikáit mutatta be. Nem kevés pénz, de pont ettől az anyagias, földhözragadt szemlélettől kell most elszakadnia, ha valóban új emberré akar válni. Nem akarok kisember lenni, bízta magát Bertalan, a Charlie számában is mindig utáltam azt az *aludj el, kisember* részt. Lehunyta szemét és kattintott. A festmény a Kosárba került. Már csak a szállítási és bankkártya adatok megadása volt hátra, aztán a Megrendelés gomb. És kész.

”

semmiféle válság

Egymillió-kétszázötvenezer forint?! , tört ki Edinából a felháborodás aznap este, mikor Marci már aludt, és Bertalan előhozakodott a hírrel, miszerint várhatóan négy-öt napon belül házhoz szállítják a Tavaszt. Megőrültél, Berci?! Ez most nálad az életközepi válság, vagy mi van?! Bertalan igyekezett higgadt maradni. Sértett büszkeséggel húzta ki magát, mélyen felesége

szemébe nézve. Nem, puszedli, szólt aztán, számára is idegen, mélyről fakadó magabiztossággal. Nincs itt semmiféle válság. Csupán eljött az idő, hogy valami magasztosabb minőség is megjelenjen az életünkben. Edina elsírta magát, Bertalan némi tétovázás után, esetlen szeretettel karolta át nejét, miközben arra gondolt, milyen szépen meg tudta fogalmazni a lényegét. Magasztosabb minőség... Igen, elindult a változás, a zsigereiben érzi, hogy átalakul benne valami.

Öt nappal később kapta meg az emailt, melyben arról tájékoztatták, hogy sajnos logisztikai okok miatt késhet a Tavasz, de a festményt hamarosan átadják egy másik futárszolgálatnak, amely várhatóan a következő hét szerdájáig kiszállítja az alkotást. Jól van, nyugtatta magát Bertalan, ez még nem a világ vége, a lényeg, hogy rendben és sértetlenül megérkezzen a kép. Csak várakozni kell, már csak egy kicsit. Ebben a pár napban Edina is túltette magát a kezdeti sokkon, egymillió-kétszázötvenezer forint nem kevés pénz, de a festmény valóban szép, és végtére is lehetne rosszabb a helyzet; más férfiak ilyenkor motort és répanadrágot vesznek, befestik a hajukat, vagy huszonéves lányoknak csapják a szelet.

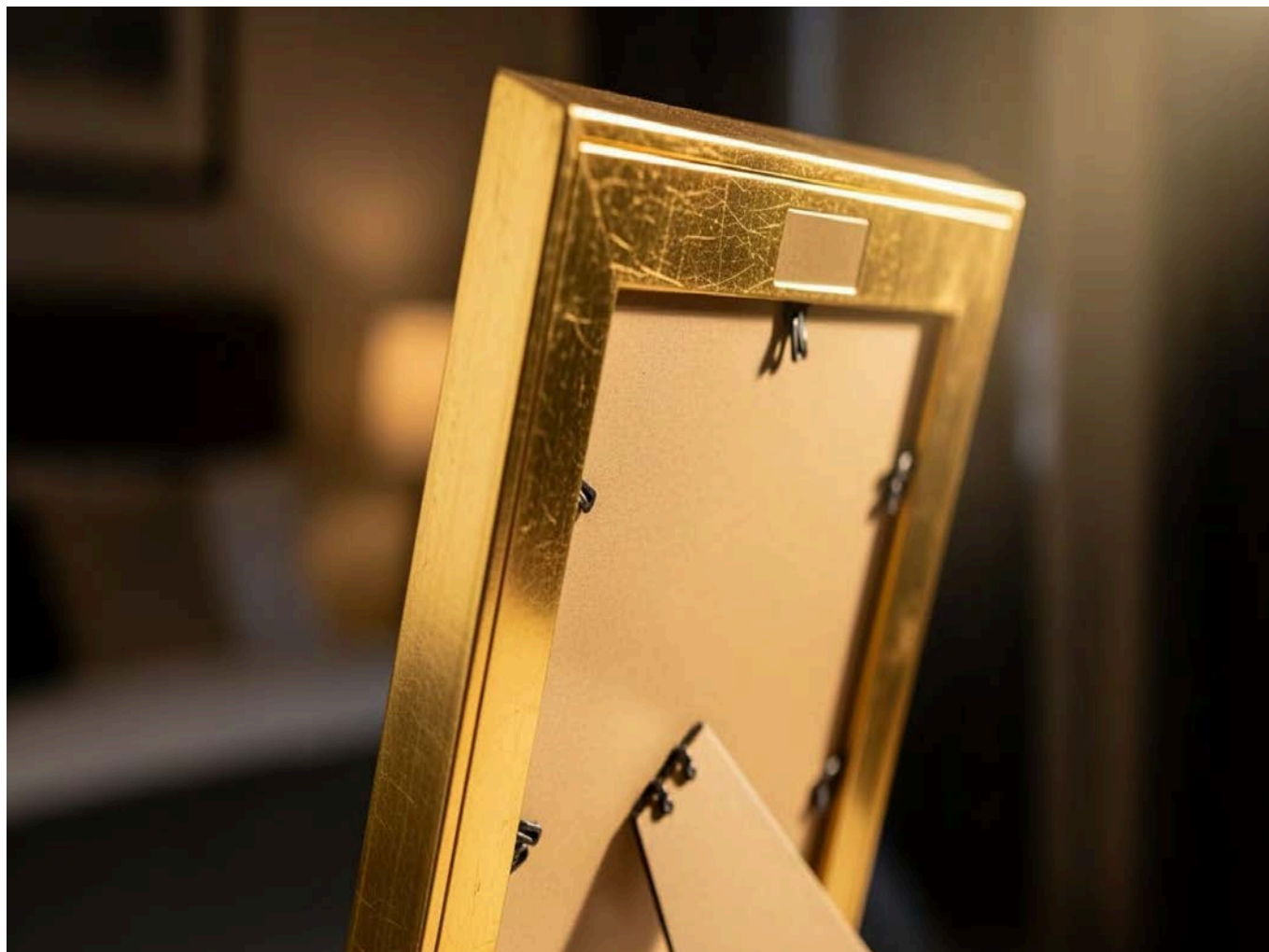
Elérkezett a szerda. A futárszolgálat megjelölte a várható kiszállítás idősávját, szerencsére a késő délutáni órákat adva meg, így Bertalannak nem kellett munkaidő előtt eljönnie a cégtől. Már otthon volt, Edina elvitte Marcit a közeli játszótérre. Mire hazaérnek, a kép már itt lesz. Már a falon lesz, gondolta lázas izgalomban a férfi. Csengettek. Bertalan felpattant, szinte feltépte az ajtót, kirohant a kerti kapuhoz, és kinyitotta azt is. A fehér furgonból két megtermett férfi kászálódott le, tetemes súlyuktól megszabadulva több centit emelkedett az autó. A szállítók mogorva arccal vették ki a furgon rakteréből a barna kraft papírba csomagolt festményt. Bertalan, bár nem

értette, egy festmény szállításához miért van szükség két tagbaszakadt melósra, lelkesen köszöntette őket, és készségesen félreállt. Az egyik férfi hóna alá csapta a csomagot, a másik, árnyékként követve társát, szintén benyomult a házba. Bertalan ment utánuk, mint aki vendégként érkezik saját otthonába, és bár még mindig mosolygott, gyomrát hideg szorítás préselte össze.

üres tekintet

Miután a szállítók néhány gyakorlott pillantással felmérték a házat, meggyőződve annak szegényes felszereltségéről, türelmetlenül fordultak Bertalanhoz. Írja alá, vetette oda az egyikük, gyűrött szállítólevelet nyomva Bertalan kezébe, és már itt sem vagyunk. Bertalan az asztalra helyezett festményhez lépett, és elkezdte kicsomagolni azt. Pillanat, mondta halkán, csak előbb megnézném, hogy... Az egyik szállító durva hangon közbevágott: nem sérült a kép, oké, nem kell bizalmatlankodni, foglalkozzunk csak az aláírással, nem érünk rá! Bertalan keze továbbra is a csomagolópapírt markolta, szemét azonban nem tudta levenni a hozzá közelebb lépő férfiról. A robusztus alakban nem is rettenetes ereje, sokkal inkább tekintetének lélektelensége volt igazán rémisztő. Ebben az üres tekintetben feloldódott minden társadalmi szabály, minden gát, ami az egyik embert távol tarthatja a másik elpusztításától. Bertalan úgy érezte, ha nem kapaszkodik elég erősen abba a barna csomagolópapírba, egyszerűen magába szippantja, bekebelezi ez a hüllőszerű szempár. A szállító, mintha csak kiszagolta volna Bertalan jeges rémületét, még közelebb lépett. Engedd csak el szépen azt a papírt, írd alá a szállítólevelet, és már végeztünk is. Ez az én otthonom, visított egy vékony hang Bertalan fejében, felnőtt ember vagyok, mit tegez le ez az állat, ráadásul kifizettem a festményt, jogom van ellenőrizni, nem sérült-e meg út közben! Mégsem szólt egy szót sem. Ujjai elengedték a papírt, lábai, melyekből minden erő kiszaladt, botorkálva vitték az asztalig, arra helyezte a szállítólevelet, majd reszkető kézzel ráfirkantotta nevét. Most még talán lehetne valamit tenni, most még gyorsan kibonthatná a képet. A szállítók felkapták a szállítólevelet, és köszönés nélkül elhagyták a házat. Az ajtót nem zárták be maguk mögött, a kinti világ és a benti tér közötti határ megszűnt létezni. Bertalan leroskadt az egyik székbe. Te gyáva szar, te gyáva szarkupac.

Edina és Marci kipirult arccal, vidáman érkeztek haza. A kisfiú, aki egészen addig légvétel nélkül sorolta anyjának, mik történtek vele aznap az óvodában, apját megpillantva elhallgatott. Bertalan immár a nappali foteljében ült, körülötte mindenütt a kraft papír cafatjai, ölében ócska, fehér műanyagkeretbe zárt ízléstelen festmény, rajta virágmintás, derékpántos ruhában szépelgő nő, kezében locsolókanna, jobb lába a levegőbe emelve, tekintetével, mintha kamera lencséjébe pillantana, kifelé figyelt. Marcikám, fordult a fiúhoz Edina, moss kezet, és menj játszani a szobádba, mindjárt jövünk mi is. Marci, hisz mielőbb menekülni akart a helyzetből, már ott sem volt. Edina odahúzott egy széket Bertalan mellé, és leült. Egy darabig csak figyelte férje dermedt arcát, talán azt mérlegelve, kell-e hívni a mentőket, majd szemügyre vette az ölében tartott giccset. Érezte, hogy most óvatossá kell lennie, hogy nem érdemes rögvést szóba hozni az egymillió-kétszázötvenezer forintot. Az mondjuk biztos, szólalt meg aztán kissé száraz torokkal, hogy tavaszi hangulata van a képnek. Bertalan hátborzongató lassúsággal fordította fejét felesége felé, vonásait összehúzta a belső kín. Edina nyelt egyet. Meg vagy elégedve vele, tetszik?, kérdezte a nő kedvesen, holott szíve szerint kiabált volna. Bertalan a festményre fordította tekintetét, majd vissza Edinára. Pislogás nélkül figyelte párját. Ez nem az a kép, ami a weboldalon volt, ugye?, kérdezte ekkor Edina, és hangjában már ott fészkelte az indulat. Bertalan válasz helyett felállt a fotelből, a festményt mellkasához szorította, és távolabb lépett feleségétől, mintha attól tartana, hogy Edina a következő pillanatban kitepi a kezéből, majd tűzre veti a képet. Végül egy másikat hoztak, suttozta most, szinte tébolyult tekintettel a férfi. De ez is nagyon szép. Edina felvonta szemöldökét. Ő is felállt a székből. Nagyon szép?, kérdezte immár remegő hangon. Berci, ez... Bertalan hirtelen sétálni kezdett a szobában, körbe-körbe, mint aki csapdába esett.

Olyan kétségbeesett arccal szorította a festményt, hogy Edina egyszerre megszánta őt. Jól van, próbálta megállítani férjét, hogy átkarolja, vigasztalja, figyelj, biztos vissza lehet küldeni vagy kicserélni valahogy. Végül is ennyi pénzért... Bertalan megtorpant. Szemében felizzott a harag. Minden egyes kurva forintot megért!, üvöltötte, arról nem tehetek, hogy Te nem látod meg benne a művészetet! Nem küldjük vissza, nem cseréljük ki! Bertalan hisztérikusan járkált tovább a szobában, feje mélyvörösbe váltott. Aztán megállt az egyik fal mellett. Ide fogjuk kitenni, igen, itt nagyszerűen fog mutatni, hú, de még hogy! Azzal rohant a kamrába a szerszámosládáért. Edina mozdulatlanul állt, nem tudta, mitévő legyen. Bertalan házasságuk tíz éve alatt legfeljebb, ha két-háromszor kiabált vele, de annak valami oka mindig volt. A férfi hamarosan visszatért a szobába, és rá sem nézve feleségére, szöveget vert a falba, majd ráakasztotta a képet. Csodás, rikkantotta teátrális kedélyességgel, prima! Mikor újra kiviharzott a nappaliból, szeme sarkában már könny gyűlt. Hiába próbálta kapkodva letörölni, Edina azért csak észrevette.

hibaüzenet

Halló, hallasz, Peti? A vonal végén rövidke tétovázás után megszólalt unokatestvére kissé zavart hangja. Hallak, igen, szia, Berci, mi újság? Hallod, Peti..., kezdett bele Bertalan, de elcsuklott a hangja. A kamrában ült, a sötétben, hátát a falnak vetette. Minden oké, Berci?, kérdezte Péter, ugye nem sírsz? Bertalan egy ideig még fújtatott, aztán összeszedte magát. Figyelj, Peti, mondta, megrendeltem ezt a Tavasz című képet, tudod, Te is láttad, amikor átküldtem a festő anyagait. Péter nem felelt, Bertalan folytatta. Szóval késtek a szállítással, és amikor végül kihozták, hát... nem ugyanaz a kép jött meg. Péter továbbra is hallgatott. Bertalan bár elbizonytalanodott, nem hagyta abba. Próbáltam írni nekik, próbáltam kérni, hogy cseréljék ki, vagy térítsék meg a költségeket, de nem kaptam választ, csak hibaüzenet jött, tudod, olyan démonos, olyan mailer-daemonos cucc. Halló, ott vagy még, Peti? Késlekedve, de jött a válasz, igen, Berci, itt vagyok. Bertalan nem értette, unokatestvére miért ilyen szűkszavú, miért ilyen tartózkodó, sőt, elzárkózó. És, Bertalan már-már dadogott, és azóta többször láttam azt a fehér furgont, a szállítók autóját, csak állt ott az utcán, a házunk előtt, csak állt ott, aztán elhajtott, és nem értem... Ezúttal megint nem kapott választ unokatestvérétől. Figyelj, Peti, suttogta Bertalan, erről Edinának nem kell tudnia, nem kell tudnia, hogy én próbáltam helyrehozni, mert... na, neki inkább azt mondogatom, hogy szép a kiszállított festmény is, és végül is, most már kint lóg a falon egy hete, és ha úgy vesszük, tényleg elég szép és derűs, nem kellemetlen látvány, ha úgy nézzük. Holnap átugrom, mit szólsz, jelentette ki váratlanul Péter, megnézem, átbeszéljük. Jobb lesz az úgy, személyesen. Bertalan némiképp megnyugodva tette le a telefont.

A két férfi a nappali fala előtt állt, Péter a festményt, Bertalan unokatestvére arcát fürkészte. Edina kicsivel távolabb várta, hogy Péter kinyilatkoztassa véleményét, bízva abban, hogy azzal majd végre lezárul ez a groteszk időszak az életükben, és lekerül az ocsmány kép a falról. Mikor Péter hátrébb lépett és Bertalanhoz fordult, bánat bujkált a pillantásában, a szavak pedig úgy hagyták el ajkát, mintha láthatatlan erő húzná elő azokat. Te, ez a kép talán még erősebb is, mint amit eredetileg rendeltél. Ez, azt hiszem, nem más, mint a művészet megcsúfolásán keresztül gyakorolt kritika, a giccs kifigurázása a giccs eszközeivel, a fogyasztáson alapuló élménytársadalmak kiüresedésének minden más megközelítésnél hatékonyabban megjelenített reprezentációja. Ez egy remekmű. Korszakos. Mikor az utolsó szavak is elhagyták Péter száját, Edina hitetlenkedve vonta fel szemöldökét, Bertalan ugyanakkor láthatóan megkönnyebbült. Igen, mondta nemsokára, és feltűnően hadarva, mint aki túl akar esni az iskolai feleleten, azt hiszem, ezt nagyon jól összefoglaltad, Peti, nem hiába vagy te a művész a családban, én ezt sosem tudtam volna ilyen lényegre törően megfogalmazni. A nappalira nehéz csend telepedett, melyet aztán Edina tört meg. Hát ti teljesen hülyék vagytok, jelentette ki, azzal kivonult a szobából. A férfiak ott maradtak, és noha a továbbiakban már nem beszéltek a képről, cinkos szolidaritásuk hálója azért ott feszült körülöttük, leválasztva őket a valóság fájdalomáról. Edina és Bertalan szótlánul feküdtek az ágyban. Éjfél felé járt az idő, mégis képtelenek voltak elaludni. Bár kezük finoman összeért, sosem érezték még ennyire távol magukat egymástól. Odakint felbögött egy motor, kerekek csikordultak, elhajtott egy nagyobb autó. Talán épp a fehér furgon. Te gyáva szar, te gyáva szarkupac. Bertalan tágra nyílt szemmel bámulta a plafont, az utcáról beszüremelő éjszakai fények táncot jártak a gipsz stukkók között. A férfi némán tátogott, mint aki varázsol

vagy meghibbant. Holnap ugye megszabadulunk attól a fostól?, kérdezte ekkor Edina. Ugye kivágjuk a kukába? Bertalan abbahagyta a tátogást. Nem fogunk kivágni a kukába egymillió-kétszázötvenezer forint, válaszolta keserves fintorral. Aztán Edina felé fordult, ujjait összefonta a nő ujjával, majd hozzátette. Sajnálom. Bertalan az utcán baktatott. A Suzukit előző nap szervizbe kellett adnia, de nem bánta, jól esett most a mozgás. Hosszú volt a tél, örült a tavasz első illatainak. Éppen Péterék háza felé tartott. Jó idő eltelt már a festménymizéria óta, többé-kevésbé túltették magukat Edinával is a dolgon, igaz, kapcsolatuk megsínylette az ügyet, valami végérvényesen elszakadt közöttük. Az agglomerációs település, ahová Péter és családja néhány éve költözött, most a legszebb arcát mutatta – virágot bontottak a fák, lelket gyógyító hanggal füttyögtek a madarak, a Nap még nem szúrósan, éppen csak melengető fénnel sütött. Bertalan, egy-egy ház mellett elhaladva, kíváncsian kukkantott be az ablakokon. Hétvége volt, ebédidő, odabent sűrögtek-forogtak az emberek, ebből a távolságból megelevenedett diorámák örökmozgó figurái. Bertalan az egyik háznál lecövekelte. Először azt hitte, rosszul lát. Óvatosan közelebb merészkedett, nehogy észrevegyék és kukkolónak véljék. Nem, nem tévedett. Az otthonos lakótér egyik beszögellésében ugyanaz a festmény függött a falon. Az ő festménye. Ugyanaz a virágmintás ruha, ugyanaz a locsolókanna, ugyanaz a feltartott láb. Bertalan szíve szerint odafutott volna, hogy becsöngessen, hogy számonkérje a lakóktól a kép eltulajdonítását. Lábát azonban megfékezte egy belényilalló sejtelem. Lassan odébb sétált, a következő és az azt követő ház belsejét is alaposan végigpásztázva. A harmadiknál sejtése beigazolódott. A kávészemmintás tapétán itt is ugyanaz, éppen az a festmény lógott. A felismerés elemi erővel hatott, lábát elengedte a fék, Bertalan egy másodperc múlva már szaladt az utcán, tovább, Péterék felé. Az így megtett kétszáz méteren legalább két további házban látta a képet. Péter ajtót nyitott. Örömmel látta, hogy Bertalan végre újra mosolyog. Ennek ellenére félszegen, szégyenlős vonakodással engedte be a házba. Bertalan, mintha csak olvasna unokatestvére gondolataiban, barátságosan megsimogatta Péter vállát. Minden oké, mondta, és belépett az előszobába. Innen jól rálátott a hallra. Tízéves unokahúga, Iza, éppen barátnőjével társasozott. Mikor meglátta Bertalant, kedvesen intett neki. Háta mögött, vagy inkább feje felett ott csüngött a festmény. Na, igen, dünnyögte Péter, én is így jártam. Szinte segélykérően nézett Bertalanra. Bertalan még mindig mosolygott, nem engedte, hogy a lelkében szétterülő hideg elrontsa kedvét. Nem, ma másféle nap bontakozott ki benne. Egyre könnyebb lesz. Egyre könnyebb lesz, Peti, mondta biztatóan, elvégre csodálatos ez a kép. Most már tényleg az. Most már annak kell lennie.

kép | vecteezy.com